Рік X. Р. 1901 кн. I. Т. XXXIX.

39

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяції під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

X Jahrgang. 1901, I B. B. XXXIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 2 (15). I. 1901.

Рік X. Р. 1901 кн. I. Т. XXXIX.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

X Jahrgang. 1901, I B. B. XXXIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

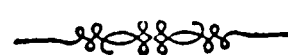
З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 2 (15). I. 1901.

Памяти

Олександра Кониського

останнього з основателів Товариства імени Шевченка, його почестного й дійсного члена, постійного співробітника „Записок"

Зміст XXXIX тому.

Inhalt des XXXIX Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Наслїдком того що т. XXXI—II і XXXV—VI Записок були призначені для рефератів приготовлених на київський археольоґічний з'їзд, з браку місця перенесено на сю книжку докінченнє оглядів в Науковій хронїцї. Наслїдком тоїж причини чимало статей від довшого часу чекало своєї черги й щоб прискорити їх вихід, Редакция поспішить ся з виданнєм перших книжок за сей рік.

Памяти Олександра Кониського.

29 падолиста (12 грудня) 1900 р. по довгім хорованню заснув на віки, на 65-ім році житя оден з визначнїйших українських діячів XIX ст. Олександр Кониський.

Покійник походив з дрібної чернигівської шляхти, з околиці Ніжина. Материяльні недостатки й хороба очей не дали йому спромоги здобути закінчену шкільну осьвіту: на шіснадцятім році мусїв він перервати науку в ніжинській дворянській школї, і не маючи можливости, з огляду на очну слабість, віддавати ся ніякій роботї, кілька років кочував по шляхетських домах лївобічної України. Се дало йому незвичайне знаннє тутешнього житя й широкі та ріжнородні знайомости, які підтримував він і пізнїйше. В 1854 р. зневолений був він записати ся в урядову службу, з початку в Прилуцї, потім у Полтаві. В Полтаві попав він у тодїшню досить сильну просьвітно-поступову течію, з значною национальною закраскою, і се мало великий вплив на сформованнє поглядів і діяльности Кониського, що ще в школї показував любов до українського слова й народу; особливий вплив мав на нього, здаєть ся, Пильчиков, з котрим Кониський і потім зістав ся в близьких відносинах — з їх порозуміння мав потім виплинути й проєкт заснования Товариства ім. Шевченка. Під впливом полтавських приятелїв молодий Кониський, що тим часом трохи поправив ся на здоровлю, почав дуже енерґічно працювати над своєю осьвітою, забрав ся до правничих студий, хотячи здати іспит на кандидата прав, заразом почав дописувати до російських, а далї — й галицьких ґазет, містив українські поезиї й оповідання з народнього житя в Основі, Чернигівськім листку, львівськім Слові й Галичанинї,

і брав дуже діяльну участь в орґанізациї недільних шкіл — справі, що тоді головно займала поступову й народолюбну молодїж. В звязку з сим стояли його заходи коло укладання популярних українських книжок і шкільних підручників; з них були надруковані Прописи (1862) і Арихметика (1863).

Тим часом дописи Кониського до петербурських ґазет озлобили на нього місцеву адміністрацию і ріжних матадорів; пішли денунцияциї на його „малороссійскую пропаганду". На початку 1863 р. Кониського „административним порядком", розпорядженнєм ґубернатора заслано в Волоґду, рік пізнїйше звідти ще далї — в Тотьму. Опинивши ся в північнім климатї, до того в незвичайно тяжких материяльних обставинах, Кониський зовсім стратив здоровлє, й тільки наслїдком сього в 1865 р. його переведено на житє в Воронїж, потім в Бобринець і Катеринослав (1866); тільки в 1872 р. йому вернено свободу, і він переніс ся в Київ.

Анї се засланнє й ограниченнє свободи, анї пізнїйші пригоди, які приходило ся зазнати Кониському (арешт і процес 1885 р.) не знищили анї змагань анї енерґії його, хоч сильно підірвали і без того не важне здоровлє. В 1865 р., їдучи за кордон для поратовання здоровля, звідав він Львів і зміцнив свої відносини з галицькими кругами, навязані вже перед тим. Одначе до привернення свободи діяльність його була спаралїжована і починає розвивати ся з р. 1872. Перехід Кониського в Київ припав на час, коли по звістнім антрактї 1863—1870 р. центром українського руху, що став відживати по тім антрактї на ново, стає Київ, і тут починає розвивати ся в ріжних напрямах діяльність громади сьвідомих Українців. До них пристає Кониський, а встигши тимчасом заробити собі деякий маєток адвокатурою, віддає всї сили громадській і лїтературній діяльности. Він далї заходить ся коло укладання популярних книжок, бере діяльну участь в редакциї тодішнього орґана київських Українців Кіевского Телеграфа, пробує орґанізувати й якесь періодичне видавництво в українській мові,— але сї заходи його розбивали ся о звістну систему, зазначену указом 1876 р. Стрічаючи ся на кождім кроцї з ограниченнями й заборонами Українства в Росиї, Кониський з тим більшою енерґією підтримував свої звязки з галицькими виданнями, засипаючи їх своїми поезиями, оповіданнями, статями історично-лїтературного й публїцистичного змісту. Заразом він, разом з иньшими, стараєть ся привести до завязання в Галичинї такої інституциї, яка могла-б бути постійним орґаном розвою українського слова, незалежним від росийських ограничень; ще під

час свого недобровільного житя в Катеринославі, як оповідав пізнійше, застановляв ся він над сим, і з його нарад з Пильчиковим вилинув проєкт пізнійшого Товариства імени Шевченка. Кониський, як мині від нього відомо, дав на його заснованнє своїх 1.000 рублїв; значнїйшими датками причинили ся ще Е. Милорадовичка й М. Жученко, так що всього було зібрано коло 7.000 р. Переведеннєм справи у Львові зайняв ся Пильчиков. На основі порозуміння Пильчикова з львівськими народовцями завязане було Товариство ім. Шевченка, а зібрані гроші ужито на закупно друкарнї (1873).[1])

Сїмдесяті й початок вісїмдесятих років взагалї були найсьвітлїйшим періодом в житю й діяльности Кониського. Окрім української лїтературної й громадської діяльности він брав широку участь в тодїшній росийській лїберальній пресї, виступаючи також в інтересах українства (нпр. його меморіял за заведеннєм української мови в школах, 1880 р., друкований в Семї и Школї), заразом грав визначну ролю в громадськім житю міста Київа, як член міської ради, від 1878 р. Вісїмдесяті роки принесли богато прикростей Кониському. На ґрунтї господарки м. Київа Кониський, виступаючи в інтересах міських фінансів, придбав богато ворогів, а боротьба з ними привела його до конфлїкту з україноїдськими реакцийними елєментами. На Кониського пішли брудні брехнї, далї полїтичні денунцияциї, що привели до полїтичного процеса 1885 р., коли Кониському грозило нове засланнє під закидом українського іредентизма. Кониський опинив ся знову під полїцийним доглядом; знеохочений, він усунув ся від громадської діяльности. Разом з тим попсували ся з ріжних причин і відносини його до богатьох виднїйших репрезентантів київського Українства.

По широких розмахах своєї діяльности Кониський почув себе в значній мірі ізольованим в Київі й придавленим загальною реакциєю, що запанувала в Росиї в 80-их рр. Тим частїйше виїздить і тим довше пробуває він в Галичинї, що була головно ареною його лїтературної діяльности — тут його знали й дуже поважали, тим часом як на Українї, куди закордонні видання не доходили, а своїх не було, його імя по за тїсними українськими кружками зовсїм не було звістне. Ролею співробітника галицьких часописей Кониський не думав обмежати ся. У нього були тодї широкі пляни.

[1]) Треба признати, що справа завязання Товариства досї не висьвітлена вповні; я оповідаю її початки за Кониським.

Стараючи ся запевнити бодай в Галичині успішний розвій українській ідеї й міряючи тутешні відносини міркою российських обставин, він надіяв ся запевнити успіх українській справі союзом з польською суспільною єрархією і в сім напрямі пробував впливати. Не можучи на российській Україні прийти до кінця з своїми плянами засновати український журнал, він старається утворити в Галичині всеукраїнський полїтично-лїтературний орґан, для всеї України, российської й австрийської. Таким мала бути Правда, відновлена Кониським в 1888 р. Кониський в початках був її властивим редактором і старав ся скупити коло неї всїх українських виднїйших письменників і учених, а також притягнути й людей, що йно входили в лїтературу. Одначе сї заходи скрахували зовсїм: виднїйших Українців притягнути не удало ся, а заакцентована Правдою ідея помирення Руси з Польщею викликала загальне недовірє до неї. Кониський дуже скоро, в р. 1889—90 відчув. повну неудачу свого пляну, хоч іще кілька років, уже потім як Правда стала особистим полїтичним орґаном Ол. Барвінського, старав ся її підтримати й підпирати співробітництвами з України. Слїдом пішов крах т. зв. угодової полїтики, на котру великі надії покладав Кониський; бувши одним з її моральних батьків, він і пізнїйше боронив її, на тім ґрунтї стративши не одного з давнїйших приятелїв (на сїй точцї розбила ся і моя з ним колись дуже сердечна приязнь, а певно — і не одна моя). Сей удар був для нього тяжкий; в Галичині, що була його головною ареною в остатнїм десятилїтю, почув він себе теж ізольованим: й опозицийні народовцї й радикали (навіть після того, як галицький радикалїзм зійшов на зовсїм практичний ґрунт і прийняв сильну национальну закраску) в його очах однаково були ворогами. Галицькі симпатиї Кониського зникли в значній мірі, і в міру того як галицький культурний рух виростав понад київською ферулою, він усе більше підзорливо дивив ся на нього. Се й було мабуть головною причиною, що по останнїм побутї в Галичині 1889 р. він уже більше сюди не заглядав.

Огірчений сими неудачами в початках 90-их рр. Кониський скупляв свої гадки коло пляну — розвинути наукову роботу в Галичині. Він покладав на се великі, не тільки чисто культурні, а й більш суспільно-педаґоґічного характеру надії. Се стояло в звязку з плянами реформи Товариства імени Шевченка. Товариство ім. Шевченка взагалї не сповнило надій, з котрими його завязувано: бідно дотоване, з друкарнею на

О. Кониський — портрет з 80-их рр.

плечах, що не тільки пожерла всю фундацию, а ще й відразу впровадила Товариство в значні довги, воно ледви живо-тіло. Се приводило до гадки про потребу такої реформи, яка-б зробила його більше рухливим і помогла розвинути ширшу діяльність. Гадку про потребу такої реформи підносив Кониський ще в 80-их рр. В 1889 р., під час свого остатнього побуту в Галичинії він порушив сю справу. В дискусиї над реформою була піднесена гадка перетворення Товариства в наукову інституцию: вона й лягла потім в основу проєкту нового статуту. Разом з тим як переводила ся реформа (прийнята остаточно весною 1892 р.), Кониський з декотрими иньшими Українцями заходив ся єднати співробітників науковому видавництву, що мало видавати Товариство. Він головно числив при тім, розумієть ся, на Україну і не жалував енерґії й заходів, але спіткала їх неудача, про котру оповів він сам за кілька місяців перед смертию в статї про Дикарева (Літературно-науковий Вістник 1900, XI с. 83—4). З корифеїв української науки ніхто не дав нічого для наукових Записок; з тяжкою бідою удало ся стягнути на Україні праці на перші дві книжки, і то переважно від людей молодих, в науці нових, і на тім урвало ся. Сам Кониський задумав для Записок зладити більшу біоґрафію Шевченка: першу главу її умістив він в І кн. Записок, і потім праця коло Шевченка стала головним змістом майже цілого остатнього десятиліття його житя: він друкував її поодинокими частинами до р. 1897, потім переробив для осібного видання і для російського перекладу, збирав материяли для критичного видання Шевченкових поезий, зладив корпус листів і збірник перекладів російських повістей Шевченка.

Невважаючи на віщування „щирих Українців“, гірко згадані Кониським в тій його статї про Дикарева, наукове видавництво Товариства імени Шевченка не впало. Противно, минї удало ся, по переході в Галичину, поставити його на міцний ґрунт і розширити. На вість про прискорене tempo Записок Кониський висловляв минї як мрію, щоб Записки виходили що два місяці, — не підозріваючи, що я вже вів до сього й що сей проєкт стояв уже перед довершеннєм. Але разом з розширеннєм наукова робота все більше сходила на галицький ґрунт, бо участь Українців з Росиї зіставала ся все розмірно дуже малою, не вважаючи на всї заходи, й сходила в загальній сумі роботи все більше на другий плян. Як тїшив ся Кониський взагалї розвоєм наукової роботи, так знову неприємне було

йому се „домінованнє“ галицького елєменту. Хоч і як цінив він Галичину, як етап в культурнім розвою України, але з своїх давнійших літ він привик бачити її в ученичій ролї перед Українцями росийськими, й новий зріст Галичини був йому чужим, при всїй його теоретичній вартости. Кріза в Товаристві, що привела до уступлення з президиї Ол. Барвінського (1897), підлила олію в сїм певнім знеохоченню Кониського для Товариства; він укладав сумні гороскопи для нього, нарікав на „галицький сепаратизм“, на упослїдженнє українських робітників і т. и., хоч як раз українські співробітники завсїди особливо цінили ся в Товаристві, і для них воно готово було на всяку поблажливість. Але невважаючи на се прохолодженнє (в значній мірі викликане також і не завсїди безсторонніми інформациями його кореспондентів з Галичини), Товариство ім. Шевченка, як висловив ся Кониський, перед своєю смертю (в статї про Дикарева), було йому *„завждї“* (курзива покійника) незвичайно миле, як дорогий батьковому серцю найлюбійший син“[1]); він, дїйсно, не переставав до самої смерти брати участь в його виданнях, дарував йому досить значну бібліотеку, і в тестаментї записав йому цїлий, з невеликими виїмками свій маєток[2]).

Охолодженнє Кониського до Галичини мало, здаєть ся, результатом те, що в своїх останнїх роках він звертаєть ся до видавничої дїяльности на Українї росийській. Він зайняв ся виданнєм збірника своїх повістей, орґанізував видавничу громаду в Київі, і т. и. Свої інтереси й турботи остатнїх часів описав він у характернім оповіданню „Турботи українського письменника і видавця“, присланого ним за кілька тижнїв перед смертию для Лїт.-наук. Вістника (на жаль Вістник з цензурних причин не міг його помістити, й вийде воно десь инде).

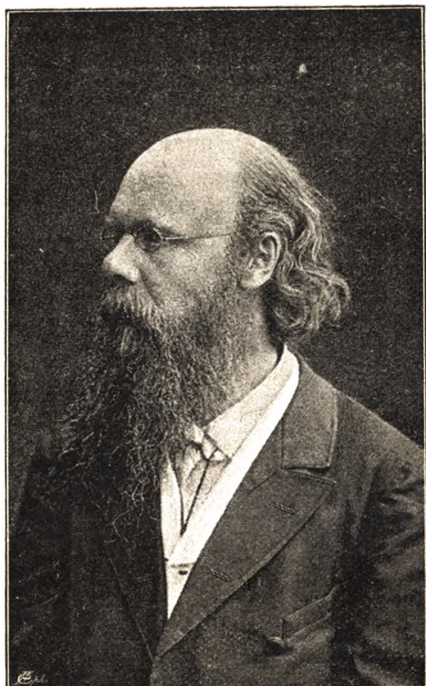
Остатнї лїта зрештою проходили вже під сильними нападами слабости. Знаємо, що здоровлє Кониського було слабке від малку; пізнїйші пригоди ще більше його розстроїли. Від початку 90-их рр. він що дальше то сильнїйше став хорувати; при загальнім ослабленню, при сильнім рознервованню і вражливости хороба переживала ся дуже тяжко, і покійник кілька разів уже тратив надію на житє й починав лїквидувати свою дїяльність.

---

[1]) „З причин яких я не хочу іще оголошувати“, додав Кониський — він, очевидно, розумів тут свою ініцнятиву в заснованню Товариства.

[2]) Як минї відомо, родина покійника одначе оспорює сей тестамент, і що з ним буде - не знати.

Київське підсоне було рішучо за остре для нього, але в полудневих містах, куди висилано його, він так нудив ся, що всякими способами отягав ся з сими виїздами. Остатню осінь, не знайшовши собі компанії для подорожі в Крим, лишив ся він у Києві, й ся необережність показала ся фатальною: запаленнє легких в кілька день знищило останки його сил, і рано 29 падолиста Кониського не стало. 1 (14) грудня поховали його, при великім здвигу публіки, на київськім Байковім кладовищу, де перед кількома ро-

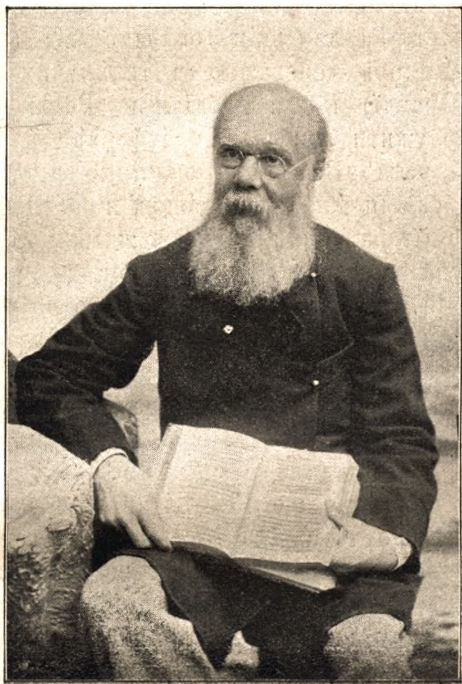
О. Кониський — портрет з початку 90-их рр.

ками прощав він свого найщиршого приятеля неб. Вовка-Карачевського.

Я старав ся, як умів і знав, зазначити головнїйші моменти в розвою дїяльности Кониського; тепер хочу в кількох словах піднести головні результати сеї многосторонньої й невтомної, майже піввікової роботи.

В лїтературній спадщинї Кониського перше місце, розумієть ся, належить його белєтристичним творам; він був одним

з найпліднійших наших белєтристів, і повна збірка його белєтристичних писань зайняла б добрий десяток томів. На Україні вони були переважно зовсім не звістні, аж до остатнього часу, коли Кониський почав видавати збірку своїх повістей, і тут його творчість не могла мати значіння, але в Галичині 60—80-их рр. він був чи не найважнійшим з письменників, і тут на розвій української белєтристики його повісти, безперечно, мали

О. Кониський — портрет з 1896 р.

дуже важне значіннє. На жаль вони не виходили тут (виключивши малу збірку 1889 р.) в збірнім виданню, й розкидані по масї періодичних і неперіодичних видань, ставали мало приступними, так що молодше поколїння, люде 90-их рр. дуже мало знають Кониського. Останнїми роками Кониський сам, як сказано, почав видавати збірку своїх повістей, але її треба б доповнити повістями, що не могли вийти в нїй з цензурних причин, і се б випадало зробити як скорше.

Найбільше цінним в сій белетристичній творчости Кониського треба признати його оповідання з народнього житя, дуже богаті обсервациєю й знаннєм житя, оповіджені часом дуже добре, з гумором. Натомість його оповідання, й особливо більші повісти з житя інтеліґенциї переважно не удавали ся, завдяки значній домішці публїцистичних або й особистих елєментів. Поезиї, досить численні, не визначають ся анї значним поетичним даром, анї особливим артизмом.

В публїцистицї Кониський спиняв ся особливо на двох темах: урядовім гнетї і селянськім господарстві; але сї статї, міщені в 80—90-их рр. переважно в галицьких часописях (головно в новій Правдї) і для публїки в Росиї майже не приступні, могли служити хиба для інформациї, значнїйшого ж впливу не могли мати. Важнїйше значіннє мали його інформацийні статї про український рух, міщені в росийських часописях.

З історично-літературних статей важнїйші ті, що приносили новий біоґрафічний материял про поодиноких письменників. Уже в замітцї уміщеній в Ватрі підносив К. потребу збирання біоґрафічних материялів, і в останнїх лїтах се стало одною з найбільш улюблених гадок покійника: в останнє висловив він її з великим (аж завеликим) натиском в статї про Дикарева. Головною його працею лишила ся велика студия про Шевченка (друкована частинами, потім I т. її видано осібно, 1898 р., з другим протягло ся — по части через те, що Кониський тим часом видав цїлу біоґрафію по росийськи, тогож 1898 р., по части тому, що Товариство не могло порозуміти ся з автором що до деяких доповнень і змін). Ся студия, разом з деякими дрібнїйшими причинками, становить дуже важну вкладку в історию новійшої української літератури й трівку заслугу покійника, хоч він у ній і обмежив ся самою лише зверхньою історией житя поета, сьвідомо поминувши історию його творчости (тому й назвав її „Хронїкою житя“ Шевченка), а й самий метод роботи і спосіб представлення полишає дещо до жадання. Не вважаючи на се вона, певно, довго ще буде підставовою працею про Шевченка.

Та хоч як важна й ріжностороння була літературна творчість Кониського, але важнїйшою стороною його житя треба уважати його громадську дїяльність. Від свого повороту з заслання на Україну (1866) і до смерти він неустанно будив український рух скрізь, куди заводила його доля. Треба знати тяжкі обставини сього руху в Росиї, слабку національну сьвідомість, безвладність і апатию української (gente)

інтелїґенциї, сих різних „щирих Українцїв“ і „тоже Малороссов“, щоб відповідно порозуміти значіннє таких віщунів українського відродження, сих оводів, кажучи словами Сократа, що не дають зовсїм заснути суспільности і перерватись слабкій течиї своєнародного українського житя. Кониський належав до найвизначнїйших між такими віщунами. Громадський дух в нїм був незвичайно розвинений. Він мав незвичайно широкі відносини, старанно розширяв їх по всяк час далї й піддержував, використовуючи їх для ширення української ідеї й национального руху. Енерґія його на сїм полї була незвичайна. Його покій був клюбом, де до пізньої ночі, майже без перерви товкли ся земляки. З неприсутними вів він величезну кореспонденцию. Дар ініциятиви був в нїм незвичайно розвинений; він вічно щось плянував, завязував, стягав людей. Що правда, се часто ініциятивою й кінчило ся: покійник легко знеохочував ся й відставав, лишаючи иньшим вести далї розпочате як знають, але сей вічний рух був у всякім разї дуже цїнний, не даючи застоятись і загнити ся водї зовсїм, а часом з ініциятиви небіжчика виходили річи многоважні своїми наслїдками.

Специяльно важне значіннє мали відносини Кониського до Галичини — для розвою национальної ідеї і в Галичинї й на Українї. Що до довгости, тяглости й інтензивности його участи в галицькім житю з Кониським можна на рівнї поставити тільки Драгоманова, хоч, розуміеть ся, впливи його діяльности далеко не були так глубокі й сильні, як Драгоманова. За те для навязання спільности між сими двома частинами України Руси, розтятими кордоном, його діяльність була найбільша; а на зміцненнє українського руху в Росиї се мало превелике значіннє. В Галичинї 60—80-их рр. його діяльність мала також важне значіннє; я сказав уже, що тодї се був чи не найвизначнїйший г а л и ц ь к и й письменник. В тодїшній бідній числом, бідній силами народовецькій громадї Галичини його діяльність і моральний вплив „України“, що несла вона з собою, були дуже значні; при тім в сїм часї, 60—80-их рр. се був для що йно пробудженої й повної рутенства Галичини провідник, котрого голос вів її наперед, до поступу, ширших перспектив.

Одним з найбільше далекосяглих фактів житя Кониського була його участь в заснованню й реформі Товариства імени Шевченка, котрому судила ся така важна доля в культурнім житю України-Руси. Як ми бачили, покійник признавав своєю першу гадку заснования Товариства, а реформа його також звязана з його іменем.

А хоч се була тільки ініциятива, що мала бути доперва розвинена в певний плян і потрібувала робочих рук і орґанїзацийних здібностей на ґрунті, аби з неї вийшло щось цінне, але й ся ініциятива покійника в двох рішучих моментах житя нашого Товариства завсїди була цінна і важна.

Специяльно звязане імя покійника з нашими Записками. Не бувши сам фаховим ученим, він був одним із перших орґанїзаторів наукової роботи для них. Заразом запомагав він їх і своїми працями від першого тома аж до сього — що йому судило вийти вже по його смерти. Я вичисляю його статї, замітки й рецензиї, міщені в Записках:

в т. I — Дитинний вік Т. Г. Шевченка, крит.-біоґр. нарис, с. 87—123.

в т. III — справозданнє з рефератів Оґлоблїна й Каманїна в київ. істор. товаристві, с. 222—8.

в т. IV — Парубочий вік Т. Г. Шевченка, с. 1—28.

в т. V — справозданнє з книги „Фабричная и заводская пром. въ районѣ ю.-зап. ж. дорогъ“, вип. I, с. 85—6.

в т. VII — справозданє з тоїж книги вип. II, с. 50—3.

в т. VIII — Проба улаштовання хронольоґії до творів Т. Шевченка, с. 1—20.

в т. XI — Т. Шевченко на першому засланню, с. 1—62.

в т. XIII — Т. Шевченко на другому засланню, с. 1—76.

в т. XIV — Т. Шевченко під час перебування його в Петербурзї, 1858—9 рр., с. 1—45.

тамже рецензия на книгу: Статистика Россійской имперіи, вип. XVI — Кіевская губ., с. 49—50.

в т. XV — Т. Шевченко під час останньої його подорожі на Україну, с. 1—35.

в т. XVI — Т. Шевченко в останні часи свого житя, с. 1—70.

в тійже книжції замітка: До родоводу Кониських, с. 2—4, рецензия на етноґрафічну карту Г. Величка, с. 42—5 і справоздання з двох книжок: Андреевъ — Югозапад. ж. дороги і Паровые ширококолейные подъѣздн. пути ю.-зап. ж. д.

в т. XVII — Проба улаштовання хронольоґії до творів Т. Шевченка, ч. II, с. 1—22.

в т. XVIII — рецензия на книжку: Василенко — Эконом. очерки Кобелякскаго у., с. 64—5.

в т. XX — справозданнє з часоп. Русская Старина за р. 1896, ст. 12—3.

в т. XXV — замітка про брошюру Барсукова Воспоминанія о Костомаровѣ и Майковѣ, с. 32.

в т. XXVII — цікаве справозданнє з книги Протопопова Исторія комитета грамотности, с. 35—8.

в т. XXXIII — Вариянти на декотрі Шевченкові твори, с. 1—16.

Нарешті в сїм томі йдуть його „Невидані поезиї Т. Шевченка" і докінчене „Вариянтів"; коректи першої статї й остатнїх (с. 17—20) сторін Вариянтів, пізнїйше дісланих Кониським, післані були йому незадовго перед смертию, але ся коректа вже не вернула ся: вона застала Кониського в остатній недузї. Крім того лагодив він для Записок останнїми роками біоґрафію Костомарова, але в якій стадиї застала сю роботу його смерть, минї незвістно.

Особиста вдача покійника не була легка. Як вмів він любити й боронити людей собі милих, так не жалував закидів і підозрінь (часом за далеко посунених) на тих, хто був йому не в лад. Знеохотити його собі, викликати підозріннє було дуже легко, за те переборота упередження — майже неможливо. Сї прикмети знеохочували до нього богатьох, змарнували не одну розпочату ним справу, і з часом все більше й більше його ізолювали, але вони не закривали за житя, й тим більше — не повинні тепер, коли між ним і нами легло провалє, що ділить живих від умерших, — закривати очей на ліпші сторони його вдачі і його заслуги.

Безперечно, се був горячий патріот, що любив щиро свій нарід і жив його інтересами, його радістями й лихом. Безперечно, се був чоловік з горожанською відвагою, незаляканий пригодами, що впали на нього, й не зломаний лихолїтєм, що замкнуло уста так богатьом. Як умів, працював він, і працював незвичайно, неустанно, до смерти. Його завзятє, енерґія, витривалість особливо відбивають на тлї сучасної байдужости й безвладности його земляків і роблять з нього одну з визначнїйших фіґур в історії України XIX ст.

Покійник нераз підносив потребу біоґрафічних студий про українських діячів остатнїх часів. Будемо надіяти ся, що не довго й він буде чекати на чоловіка, що схотїв би старанно й безсторонно обробити великий біоґрафічний материял, який лишив ся по нїм. Мусїв би то тільки бути чоловік, що близше стояв і знав безпосередно сю характеристичну особистість —

инакше богато в діяльности її зістало ся б йому незрозумілим. Основно, безсторонно, зі зрозуміннєм і відповідною широкістю погляду зроблена, така біоґрафія була б не тільки памяткою по визначнім покійнику, але заразом — і дуже цінною вкладкою в історию українсько-руського культурного житя другої половини XIX в.

15 (28) XII 1900.

М. Грушевський.

Недруковані поезиї Т. Г. Шевченка.

Подав **Олександер Кониський**.

—■—

I.

Подражаніє Іезекиілю.

(Глава 19).

Возстань пророче, сине Божий!
І о князях, і о вельможах,
І о царях отих і рци:
На що та сука — ваша мати —
Зо львами кліщилась й щенята
З вас добувала — лютих вас —
І множила ваш рід проклятий?
А потім з вас — щенят зубатих —
Зробились львичища. Людей,
Незлобних праведних дітей,
Жрете скажені — мов шуліка
Хватає в буряні курча,
Клює і рве його, а люде
Хоч бачать теє та мовчать.
    Отож львеня те дике, люте
Підстерегли його, взяли
Та, заковавши добре в пута,
В Єгипет люде одвели
На каторгу. А мати... мати
Спустила друге біснувате
Своє скаженеє звіря,
Та вже такого сподаря,
Що гради й веси пожирало,
Земля трясла ся, трепетала
Від реву львичища того.

Окули люде і сього,
Заперли в щелепи удила
І в Вавилоні посадили.
В тюрму глибоку, щоб не чуть
Було на сьвіті того рику
Самодержавного владики
Царя неситого.
Минуть,
Уже потрохи і минають
Дні беззаконія і зла,
А львичища про те не знають,
Ростуть собі, як та лоза
У темнім лузї: уповають
На корень свій, уже гнилий,
Уже червивий і малий,
І худосилий. Вітер з поля
Дихне, погне і полома
І ваша злая своєволя
Сама скупаєть ся, сама
В своїй же крові. Плач великий,
Во місто львичиного рика,
Почують люде, і той плач
Нікчемний, довгий і поганий
Межи людьми во притчу стане —
Самодержавний отой плач
6 декабря, 1859 (С.-Петербург).

II.

N. N.

О думи мої, о славо злая!
За тебе марне я в чужому краю
Караюсь, мучу ся, але не каюсь:
Люблю, як щиру, вірную дружину
Я безталанную свою Вкраїну;
Роби, що хочеш з темним зо мною,
Тільки не кидай в пекло з собою...
Ти привітала
Нерона лютого, Сарданапала,
Ірода, Каїна, Христа, Сократа
І непотрібного кесаря-ката,
І Грека доброго ти полюбила
Однаковісенько, бо заплатили,
А я убогий, що принесу я?
За що сірому ти поцілуєш?
За пісню-думу: „ой, гаю мій гаю“!...
І не такі як я дарма сьпівали...

І чудно, і нудно, як поміркую,
Що часто котять ся голови-буї
За теє диво. Мов пси гризуть ся
Брати з братами і не схаменуть ся,
А теє диво — вельми кохане:
В шинку покритка, а люде пяні...

Чи дійсно отсї дві поезиї належать до певних Шевченкових творів? На твердо я сього не сказав би, найпаче про другу поезию, одначе, знайшовши їх заведенними в зшиток до певних творів Шевченка, не можна і нехтовати їх і відкидати, яко не Шевченкові. В зшитку, з якого я їх беру, переписано 129 певних творів Шевченка і отсї дві стоять не на кінцї, а в середині між певними Шевченковими творами: правда — вони в зшитку перекреслені, але там чи мало перекреслено і певних Шевченкових поезий, нпр.: „Гори мої високиї"; „Чи то недоля, чи неволя"; „Щось пророче"; „Хиба самому написать" і т. д. і під иньшими стоїть: „въ подлинникѣ это стихотвореніе зачеркнуто". Я вже казав, якої ваги отсї закреслювання і приписи. За справдешність першої поезиї промовляють ще иньші річи: мова, плавкість і міра віршів: тут не можна не бачити Шевченка з властивими йому, досї єдиному між українськими поетами, — осібностями і приєминами, — нарештї дата: в зшитку вона написана другою рукою і иньшим атраментом; характер писання такий самісенький, як у Шевченка і у мене нема й на зерно непевности, що дату написав сам Шевченко. До того пригадаймо собі, що того самого часу — грудень р. 1859 — кобзар наш творив і иньші пересьпіви з Біблії, які змістом своїм теж зачіпали „владик", нпр. „Царі", або „Осії глава XIV", датована 25 грудня р. 1859.

III.

Юродивий.

Во днї фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий[1])
Та унтер пяний долгорукий[2])

---

[1]) Фельдфебелем, а часом і „Тормазовим", Шевченко звав царя Миколу І. Київського ґенерал-ґубернатора Бибикова найменя було Дмитрий Гаврилович; у нього, справдї одної руки не було.

[2]) Того часу, до котрого я реєструю отсї вірші, шефом жандармів був князь Долгорукий.

Украйну правили. Добра
Таки чимало натворили,
Чимало люду оголили
Отсї сатрапи ундїра,
А надто стрижений Гаврилич
З своїм ефрейтором малим
Та жвавим, нà[1]) лихо лихим.
До того люд[2]) домуштровали,
Що сам фельдфебель дивовались
І маршировкою і всїм,
І „благосклонні пребували
Всегда к ефрейторам своїм“.
А ми дивились[3]) і мовчали
Та мовчки чухали чуби.
Нїмиї, подлиї раби,
Піднїжки царськиї, лакеї
Капрала пяного! Не вам,
Не вам, в мережанїй ливреї
Доносчики і фарисеї,
За правду пресьвятую стать
І за свободу. Роспинать,
А не любить ви вчились брата!
О роде суетний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемо ся Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!
Не сотнї вас, а мілїони
Полян, Дулебів і Древлян
Гаврилич гнув во время оно;
А вас, моїх сьвятих Киян,
І ваших чепурних Киянок
Оддав своїм прафосам пяним
У наймички сатрап капрал,
Вам і байдуже. А між вами
Найшовсь таки якийсь проява,
Якийсь дурний ориґінал,
Що в морду затопив капрала
Та ще й у церкві, і пропало

[1]) Знак акцентовання поставив сам автор.

[2]) Спершу стояло „нас“, а потім закреслено і рукою автора написано „люд“.

[3]) Було перекреслене, а над ним написано: „читали“, потім се слово закреслене, а відкреслене слово „дивились“; поправки зроблені тим самим атраментом.

Як на собаці[1]).
Так то, так!
Найшовсь таки один козак
Із міліона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви — юродиві — тим часом,
Поки нездужає капрал[2]),
Ви огласили юродивим
Сьвятого лицаря! а бивий
Фельдфебель ваш — Сарданапал
Послав на[3]) каторгу сьвятого;
А до побитого старого
Сатрапа „на всегда“ оставсь
Преблагосклонним.
Більш нічого
Не викроїлось і драму
Глухими, темними рядами
На сьмітник винесли, а я...
О, воре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Як раз на сьмітничок Миколи
І сьвітиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, сьвятим,
Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Иого[4]) безбожниї діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землї!
А ти всевидящеє око!
Чи ти дивило ся з висока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників сьвятих,
Як мордовали, роспинали
І вішали. А ти не знало?
І ти дивило ся[5]) на них
І не осліпло. Око, око!

---

[1]) Після сього слова йшло три рядки:
Тодї дурні, і вам було-б
На його вийти з рогачами,
А ви злякали ся...
Усї три рядки закреслені автором.

[2]) Спершу було „Сатрап“, та закреслене і над ним написано „капрал“.

[3]) Спершу було „у“.

[4]) Се слово написане поверх закресленого „твої“.

[5]) Спершу було: „не глянуло“.

Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в киоті, а царі...[1])
Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуть ся їм кайдани,
А я полину на Сибір
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темниї і в нори
Без дна глибокиї і вас —
Споборники сьвятої волї —
Із тьми, із смрада і з неволї
Царям і людям на показ
На сьвіт вас виведу на далї (?)
Рядами довгими в кайданах...[2])

Усї отсї вірши і поправки на них з початку і до кінця написані власною рукою Шевченка і властивою йому ортоґрафією. Написані вони на чвертцї аркуша, перегорненій в двоє; папір, простий сїрий з паралельними просьвітами в поперек аркуша. Такого паперу давно вже не вживають, принаймнї минї не доводило ся стрівати його вже в другій половинї 60 р. На віршах нї дати, нї жадної ознаки часу написання їх — нема. Я гадаю, що написав їх поет вже після заслання. На таку думку наводить мене фраза: „ведеш мене з тюрми з неволї, як раз на сьмітничок Миколи“. Під останнїми двома словами, минї здаєть ся, автор розумів Петербург, куди і простовав він з Новопетровської тюрми. Коли так, то і вірші отсї він написав в Нижньому Новгородї під час перебування (20 вересня 1857 р. — 7 березіля 1858 р.).

До такого виводу привело мене ось яке переконаннє. Беручи на увагу „Капрала Гаврилича Безрукого“, та ту подію, що „ориґінал“ „затопив капралови в морду“, не можна не гадати, що темою до „Юродивого“ стала ся відома в р. 40 подія в Київі з одним з „високих“ урядників ґенерал-ґубернатора Бібікова. Подія давня, але про неї легко було згадати Шевченкови в Новгородї при тих умовах, про які річ зараз.

В Нижнім Новгородї Шевченкови довело ся стрівати декого з декабристів, що тодї саме вертали ся з Сибіру з Забайкальського краю; ті стрічи, знайомість і бесїда з декабристами

---

[1]) Написане поверх закресленого „кати“.
[2]) Між двома останнїми рядками закреслене:
І той юродивий в кайданах.

робили на нашого поета незвичайно добре враження: нпр. в „Записках" своїх 16 жовтня 1857 р.[1]) він каже: „зустрів ся і благоговійно спізнав ся з декабристом І. О. Анненковим; він вертає з Сибіру. Сивий, величавий, благий засланець; в бесіді його нема й тіни озьвірення на своїх жестоких судей, навить благодушно кепкує з коронованого фельдфебеля... Благоговію перед тобою один з наших первозванних апостолів"... Досить часто тоді доводило ся Шевченкови розмовляти і читати про декабристів взагалі[2]). Отже і в „Юродивому" він збираєть ся „полинуть на Сибір, аж за Байкал".

Таким чином я гадаю, що подані вірші — се тільки прольоґ до великої поеми. Даремне вгадувати, — яка саме була ота поема і чи писав її далї Шевченко; але варто нагадати ось що: знаємо, що Шевченко бажав написати „Сатрапа і Дервиша" і „Лунатику". Про написаннє „Сатрапа і Дервиша" прийшла поетови думка ще в Новопетровському 19 липня 1857 р. Наснило ся йому якесь східне місто і там зустрів він П. Е. П-ва, що був в зеленій чалмі. Поплїч з ним сидів С. Г. П. і розмовляли „про київський пашалик". Усю ніч ввижав ся йому отсей ренегат з своєю красунею жінкою (може Писарев) і з своїм всемогучим покровителем (мабуть Бібіковим); „на отсьому фундаменті, читаємо в „Записках" (стор. 74) я спорудив собі нарис поеми, на лад „Анджело" Пушкина; місце, де дїєть ся, я переніс на схід і дав поемі назву „Сатрап і Дервиш". Колись, за ліпшими обставинами, я невідмінно справлю сей удатно спроєктований плян. Шкода, що я не гаразд орудую российським віршем, а отсю ориґінальну поему треба написати невідмінно российською мовою..." „Є у мене один плян, заснований на подїї з Оренбурської країни. Чи не приєднати його яко яскравий епізод, до „Сатрапа і Дервиша"? Грудня 8 ст. ст. скінчивши „Неофитів", поет каже: „Не відаю, коли візьму ся за „Сатрапа і Дервиша", але почуваю, що мене вельми тягне писати" (ibid. стор. 150). За тиждень він каже: „сьогодня беру ся за „Сатрапа і Дервиша"; хочеть ся минї написати епопеєю; ся форма для мене зовсім нова. Не відаю, як я з нею полажу" (ibid. стор., 152). Отсе і всї звістки про „Сатрапа".

Що до „Лунатики", так про неї поет у своїх „Записках" каже: „Сьогодня (18 квітня 1858 р.) я все порав ся коло своєї „Лунатики". Колиб не пошкодив Сошальський, я був би її скінчив".

---

[1]) Кобзарь т. III, ст. 136. [2]) ibid. стор. 141.

Не можна не бажати, щоб хто, більш за мене компетентний звернув увагу на „Юродивого“. Професор О. Колесса, коли я в минулому серпні прочитав йому наведені вірші, висловив думку, що може се і не Шевченків твір, може він переписав у кого. Така думка зовсім не здасть ся мині певною. Не бачу я для неї жадної основи і не можу собі виобразити: у кого-б Шевченко міг списати такий твір? Хто з українських поетів може стати в рівень з могучою силою й красою мови і міри „Юродивого“? Ні, про те, що се твір Шевченків, не може бути двох думок.

У Київі, жовтень 1899 р.

ВАРИЯНТИ НА ДЕКОТРІ ШЕВЧЕНКОВІ ТВОРИ.

Подав **Олександер Конисъкий.**

[Далї*)].

До мертвих і живих і ненарожденних і т. д. послание.

(Кобзарь, т. I, стор. 287—294).

Стор. 289	ряд. 7	з верху.	Настане суд, заговорить I Днїпер і гори —
291	19		Тую славу та читайте
"	34		Ще краще, як дїди ходили
292	27		Замісь пива, праведную Кров із ребер точать!
	34		Слїпую калїку. Добре! Ведїть, показуйте! Нехай стара мати Навчаєть ся, як дїтей тих Нових доглядати, Показуйте! За науку — Не торгуйтесь! — буде Материнська добра плата: Роспадеть ся луда і д.
294	10		Новий засїяє . . .

Суботів.

(Кобзарь 1893; т. II, стор. 240).

ряд. 10 Не вовсїм так сталось:
Москалики, що зустріли,
Те все очухрали
Могили вже розривають"... і д.
16 От так то Богдане!
Занапастив єси вбогу

---

*) Див. Записки наук. тов. ім. Шевченка т. XXXIII.
Упорядковуючи отсю частину в Ялтї, я не дістав тут „Кобзаря", виданого 1876 р. в Празї, через що й не можна було визначити, чи не були які з отсих вариянтів надруковані в тому „Кобзарі". *О. К.*

ряд. Сироту Вкраїну!
За теж тобі така дяка“... і д.
22 Ляха задавила —
Байструки Єкатерини
Сараною сіли!
От таке то Зіновію“ і д.

В „Основі“, а за тим вже і в „Кобзарях“ з самоволі чи редактора чи переписувача, не до ладу ужито і назву, замісь — Суботів — „Могила Богданова“ і дату: „У Петербурзї перед 19 лютого, 1861 року“. Мабудь се зроблено, щоб помякшити цензуру; але в манускрипті, який був у мене в руках і на якому є поправки, зроблені рукою автора, стоїть: Суботів (назва) а дата: „1845 октобря (жовтня) 21“. Сю дату треба признати певною; бо, як відаємо, того самого часу, Шевченко, яко співробітник київської Археолог. комісиї, був в Чигиринському повітї і змальовав вид церкви в Суботові.

Іржавець

(Кобз. т. II, стор. 97).

ряд. 1 Наробили славні Шведи
27 На нове вбоге Запорожжя
39 Та не звелїв бусурманин
45 Одним нашим панам можна здивовать.
50 Розказали кобзарі нам,
Що дїялось в Українї
І якиї лютї кари
Ляхи завдавали;
Що дїялось на Шведчинї,
То й вони злякались
Онїміли з переляку.
Пани католики
Кров точили. Воєводи
50 Як тиї собаки
Рвали гризли... І далека“ і д.
76 Як конають в гетьманщинї,
На лїнії гинуть;
Чули, чули Запорожцї,
Чули і мовчали
Бо й їм... і д.
88 І Бог зглянувсь на тї сльози
І на Україну
За козацькі і за тиї
Пречистиї сльози —
Побив Петра, побив ката... і д.
97 В сотниковім храмі... і д.

Єретик.

(Кобзарь видання 1893 р. т. І, стор. 244).

ряд. 4 Людською кровію шинкує
Небесний Царю! Суд Твій всує,
11 Земля плаче у кайданах,
12 Як за дітьми мати.
Нема кому розковати,
Одностайне стати.
23 Чи розібєм три корони
На гордій тіарі?
Благослови, милий Боже!

(рядків 27, 28, 29 і 30 зовсім нема а далї йде:)

Отак у келиї правдивій
Іван Гус думав розірвать
Окови адові і диво —
Сьвятеє диво показать
Очам незрячим.
„Поборюсь!...
За мене Бог! Да совершить ся“...
І в Вефлеємськую каплицю
Пішов молить ся щирий[1]) Гус.
67. Розправте руки, змийте луду,
Проснитесь, Чехи, будьте люде!

(Після рядка 93 „Не дієш без вини нікому“ йде:)

ряд. 67 Молю ся Господи помилуй!
Спаси ти нас, сьвятая сило!
Зломи язик мій за хули
Та язви мира изцїли:
Не дай згнущати ся лукавим
І над Твоєю вічной славой,
Й над нами, простими людьми“.
І плакав Гус, молитву дія,
І гірко плакав; люд мовчав
І дивовав ся, що він діяв?
На кого руки піднимав. —
„Дивіть ся, люде! Ось де булла,
Що я читав!“ І показав
І перед народом
Іван Гус буллу розірвав.

Після рядка 105:

Зашипіли, мов гадюки
Ченцї в Ватиканї.
Шепочеть ся Авиньона... і д.

як і в друкованім до рядка 122, а потім:

[1]) В оригіналї, писаному рукою Шевченка (оригінал бережеть ся в музеї Тарновського в Чернигові) власною рукою автора се слово закрислено і над ним написано: певний.

Конклав схаменув ся,
Зібрав раду. Положили:
Одностайне стати
Проти Гуса, і в Констанцу
Всїх ворон скликати“,

а далї так, як і в друкованому.

Заповіт.

ряд. 1 Як умру, то заховайте

Під віршами стоїть дата: „1845 декабря 25, Переяслав“.

Псалми.

XLIII.

ряд. 9 Трупи вóрожі і силу
15 Срамотою свої люде
34 Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу
Побори і другу
Ще лютїйшу. Встань же, Боже!
34 Вскую будеш спати,
Од слїз наших одвертатись
Скорби забувати.
Смирила ся душа наша,
Жить тяжко в оковах!
Встань же, Боже! Поможи нам
Встань на ката знову!

LII.

ряд. 19 Колись Бог нам верне волю
Розібє неволю.

LXXXI.

ряд. 16 І всує плачеть ся земля.
Царі й раби однакові
Сини перед Богом
І всї вмрете, як і князь ваш.

CXXXVI.

ряд. 10 Може й ми заплачем,
Або нашу заспівайте,
Невольники наші!
26 . . . . палїте
Сіон Сьвятий“. . . .

Усїх псальмів переписано 10; над кожним стоїть число римськими лїтерами. Дата під ними: „1845 декабря 19, Вюнище[1]).

До Козачковського.

(Кобзарь т. II, стор. 82—86).

ряд. 35 Коли ж яке поквапить ся, —
Нехай собі у куточку
І майскія ночи,
І те небо голубеє
Та очи дївочі
На лад давний вихваляє
Не лає нїкого
І не любить опріч грошей
Та себе самого.
А Україну? Крий Боже!
Нехай собі плаче
Тихесенько“ і д.

так, як надруковано до рядка 84.

ряд. 84 „Гайда в кошару, гайда в неволю!“
100 Не раз постелю омочу.
Не малодушіє в неволї
В ночи слези точить,
А гріхи мої великі
Вилити ся хочуть.
Не виллють ся, не покинуть
Душу катовати.
Страшно минї, друже, брате!
Смерти дожидати.
Перелїчу і дни й лїта і д.

як надруковано до рядка 129.

129 Добро кріз сон хиба побачу
Та може лихо переплачу
133 Я буду внову сповідати
Свої гріхи, й як минї
Доводилось на чужинї
В неволї, в каторзї каратись,
І не за того пятака,
Що вкрав маленькимм у дяка,
А за вірші отсї прокляті...
Чи те коли сподїєть ся? і д.

так, як надруковано до рядка 145.

---

[1]) Село переяславського повіту. Тут же Шевченко написав того-ж грудня 17 дня „Холодний яр“.

ряд. 145 І Дніпро крутоберегий
І надія, брате!
Не даєте . . . і д.

як надруковано до кінця.

Під віршами:

По над полем іде.

(Кобзарь, т. II, стор. 5) дата стоїть так: „30 мая 1847 в казематі“.

Чи ми ще зійдемо ся?

(Кобзарь, т. II, стор. 11).

ряд. 1 Чи ви ще зійдете ся знову?
3 І слово братства і любови
4 В степи і дебри понесли?
11 Любить її во время люте...

С о н.

(Кобзарь т. II, стор. 89).

ряд. 43 Та все пішло царям на грище:
57 Мою Україну убогу,
Що прокляну Сьвятого Бога,
За неї й душу погублю.

Під сими віршами — річ певна, для обережности, написано по росийськи: „Все это стихотвореніе въ подлинникѣ зачеркнуто“.

В а р н а к.

(Кобзарь, т. II, стор. 121—126).

ряд. 2—17 В неволї зазнав я дїда:
То був поселелий варнак
Наш бідний мучений земляк.
Неначе дїти ми зрадїли
Один одному. В недїлю
Бувало між талами
По над тим Уралем,
Поки не смеркає розмавляли
О нашій славній старинї.
І він розказував минї
Свою бувальщину: „Од Бога,
Все од Бога, сам нїчого
Дурний не зробить чоловік.
Я сам, як бачиш, марне, всує,

19 І ні на кого не жалкую.
Води богато утекло. За Уманем
Було те вбогеє село,
Де уродив ся я на зло,
Де виріс я на безталання
Та на погибель. Наша пані
Мене побачила в селї
Та й узяла мене в покої,
А в неї паничі були.
Росли вони і виростали
Та мною дурнем забавлялись,
Уже й учити почали.
103 Та мовчки хлопців добираю
105 На третє лїто поз'їзджались,
(Мене звичайно не пізнали).
Засватані, весілля ждуть,
А нашим молодим дївчатам
ряд. 105 В селї проходу не дають.
Дарма! Нехай радіє мати,
Радіє пан, а хлопцї ждуть,
Як Бога, панського весілля.
Як раз в клеччаную недїлю
Їх і повінчано. і д.

так, як надруковано до рядка 119, а потім:

А я убив їх, признаюсь . . .
І досї страшно, як згадаю;
Я і розказувать боюсь,
А то ще й вас перелякаю. . . .
На весілля
І ми отарою прийшли:
Палати білї запалили,
Панів великих і малих
Усїх порізали. . . .
Молила
Сама стара, за молодих,
До Бога руки підіймала.
А невістками хлопцї грались
Поки замучили. Затих,
Затих пожар, уже сьвітало,
А ми в діброву поховались
І раду радим: Що робить?
А що робить?... Ходїмо бить
Та мордовать панів проклятих.
І ми пішли... Ох, тяжко, брате,
Такиї згадувать дїла!...
Ватага день і ніч росла.
Уже за сотню прибувало.
Мов поросяча кров лилась" і д.

як надруковано до рядка 154.

ряд. 154 Або панянку чорноброву
187 Пішов собі тихо в Київ
Не Сьвятим молитись,
А суда“ і д.

до кінця як надруковано.

Та не дай, Господи!...

(Кобзарь т. II, стор. 12).

ряд. 5 Ой, піду я лугом, лугом,
Та розважу тую тугу!

Огні горять.

(Ibidem).

ряд. 6 І любо всім, і всї сьміють ся,
І всї танцюють. Тільки я. і т. д.

На батька бісового трачу.

(Ibidem стор. 13).

ряд. 2 Часи і пера і папір
4 Та так таки і добре. Не на мир
6 Йому, як бачте, на сїм сьвітї
Нема до кого прихилитись
І він сердешний сирота.

І доси снить ся.

(Ibidem стор. 17).

ряд. 5 Сидить під хатою і бавить
13 І спать несе, а дід сидить
І усьміхнувшись собі тихо
Тай думає: минуло лихо
Таки поміг Господь дожить
До радости. Старий читає... і д.

як надруковано до кінця.

Моїм соузникам.

(Ibidem стор. 60).

ряд. 12 Свою тяжку гірку недолю.

За байраком байрак.

(Кобзарь, т. I, стор. 170).

ряд. 21 В степу полягли
27 Тяжко, тяжко ридав
30 Луна степом пішла
33 Затрусив ся байрак.

Не кидай матери!

(Кобзаръ, т. I, стор. 174).

ряд. 2 А ти покинула, пішла
15 Тебе з калиною, і в гаю
Ставок широкий висихає
18 І гай зелений похиливсь.
25 Де ж ти полинула, де ділась?
27 Кого ти радовать схотіла
30 . . . . . І в палатах
Ти спиш, мов дома, і не жаль
Тобі покинутої. і т. д.

Калина.

(Кобзарь, т. I, стор. 182).

рад. 25 Будем Бога вихваляти
45 Осьміяли подруженьки
47 Осьміяли червоную
48 Калину мою;
49 Прийми-ж мою головоньку,
Після 55 Не сон трава перед сьвітом
Одцвила, завяла,
То дівчина на могилї
Плакать перестала.
Перестала слези лити
І тяжко любити.
На вік віки на могилї
Слезами умита
Втомила ся, задрімала...
З за гаю сонечко вставало
А мати й спати не лягала і д.

до кінця як надруковано.

Три шляхи.

(Ibidem 176).

ряд. 11 А невістка під горою
Високу тополю.

Пустка

(Ibidem стор. 176).

ряд. 7—9 Розлучила, привела,
Нарікала, говорила,
Поки в землю опустила,
А сама в старці пішла
29 А довелось Христа ради
У людей прохати. і д.

як надруковано до кінця.

Хустина.

(Ibidem стор. 178).

Отсї вірши заголовка не мають і з самого початку йдуть так:

Була собі Катерина
Безталанна сиротина,
Росла в наймах, виростала
Та з Іваном покохалась.
А Іван, як голуб, з нею,
З Катериною своєю
Од зіроньки до зіроньки
Вечеряють у вдівоньки,
Вечеряють, розмовляють,
Пречистої дожидають...

Далї як надруковано до рядка 20, а після його:

21 Накупила Катерина червоного шовку
А за того за таляра
Золотую голку,
Та й вишила Іванови
Шовками хустину,
Щоб згадував на чужинї
Свою Катерину.
Ой у недїленьку рано по раненьку
Ще й сонечко не вставало,
В далеку дорогу, войну й тревогу
Мати сина випроважала.
Випроважала Івана Катерина
Із чужої темної хатини.
Несла його зброю — шаблю золотую
І цьвяховані лати.
Зажурилась Катерина,
Зажурилась чорноброва.
Іван коника сїдлає,
Собі зброю добирає.
У недїленьку та ранесенько і д.

як надруковано до рядка 27.

ряд. 27 А Івана Катерина
Випроважала, коня напувала.
До зірниці, із криниці.
52 А за третім з тиха...
Не диви ся, Катерино!
Везуть тобі лихо:
Везуть труну дубовую
Китайкою вкриту.
69 А на збруї, на козацькій.

Ми в купочці.

(Кобзар, т. II, стор. 20).

ряд. 1 Ми в купі вчили ся, росли,
4 Та може думали: колись
12 У те село, у ту хатину
Де мати в тяжкую годину
Гріхом сердешна понесла
На безталання повила...
І яр, і гребля, і тополя,
І над криницею верба
Нагнула ся, як та журба
В далекій каторжній неволї.
Ставок і гребля і вітряк" і д.

як надруковано до рядка 37.

ряд. 37 „А що, пак, брате, чи жива
Ота Оксаночка чорнява
Що з нами бігала гулять?„
„Еге, вдовівна кучерява...
Не знаю як тобі й сказать:
Вона була помандрувала
За москалями, та вертала...
Така острижена; прийшла
В старій шинелї, помарнїла,
Уже, либонь, і одуріла...
Та знову десь собі пішла.
Здалась сердешна на ігрище:
Сидить було та чепурить ся,
Та „Отче наш" собі чита,
Як той школяр; та росплїта
Неначе коси... У черницї,
Казали, в Чигирин пішла,
Та, думаю, таке ледащо
І там не треба. Так, нї за що
Занапастила ся, звелась,
А що за дївчина була. і д.

як надруковано до кінця.

Ми в осени такі похожі.

(Кобзарь, т. II, стор. 23).

ряд. 12 А річечка його взяла
Та в Днїпр широкий понесла,
А Днїпр широкий на край сьвіта

далї як надруковано до рядка 22.

ряд. 22 В яру при дорозї....
Думи серце осїдають
І капають сльози. і д.

як надруковано до рядка 28.

ряд. 28 На сїм сьвітї і любитись
34 Хоч дитина маленькая
38 Немовлющими устами.
39 А ти, мій єдиний,
Одинокий, безталанний
Друже! на чужинї
Хто з тобою заговорить,
Хто розважить горе! і д.

як надруковано.

За сонцем хмаронька пливе.

(Ibidem стор. 34).

ряд. 1 За сонцем хмаронька іде
5 Червоною пеленою
12 Закриває море
І знову тьма і не знаєш
Де дїти ся в сьвітї,
А ніч темная, та чорна
І довго до сьвіту.

На сему і кінець.

На Різдво.

(Ibidem стор. 87).

Отсей вірш заголовку не має, а стоїть тільки: N. N.

ряд. 31 Зьвір у полї, і повіє
33 І занесе снїгом білим
44 Та в неволї жити.

Як маю я журити ся.

(Ibidem стор. 38).

Два останні рядки читають ся так:

Щоб не було свободного
На нашому полї.

Козацькая доля.

(Ibidem стор. 32).

Вірши заголовку не мають.

ряд. 4 Сусїди сьміятись
7 Запапастив навіженний
16 Тестя поважати.
18 В синьому жупані
24 На весїлля товариші
Прийдуть погуляти
28 Привезуть гармати.
29 Як повезуть молодого
33 Як положать молодого
36 Велика гармата.
37 Співатиме, кричатиме
39 I рознесе мою славу —
— Славу України.

Удовиця.

(Ibidem стор. 150).

Вірш заголовка не має.

ряд. 3 Стала слава недобрая
33 А сама остригла коси,
В черницї пішла.

Заросли шляхи тернами.

(Ibidem стор. 29).

Останнї чотири рядки читають ся так:

На народ отой убогий,
На тую Вкраїну.
Не дай минї згинуть
Отут на чужинї!

Зацьвіла в долинї.

(Ibidem стор. 40).

ряд. 4 I в ранцї в недїлю
З біленької хати.
Вийшла погуляти
Дївчина в долину, і д.

до кінця як надруковано.

Мати — покритка.

(Ibidem стор. 131).

Вірш заголовка не має.

ряд. 75 . . . . . і роскажеш
Роскажеш правдиво
Про москаля лукавого.

П. С.

(Ibidem стор. 39).

Вірш без заголовку.

ряд. 1 Не жаль на злого, кругом його,
11 А пан — як бачите — кабан —
25 . . . . . Кругом паскуда!
. . . . . За що-ж люде
Йоно возносять, як те чудо?
За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матїр попроси,
Так оддасте... Зовуть сьвітилом
Кривого пяного Петра
І покровителем добра,
І патриотом... Боже милий!
А де-ж та правда на землї?
. . . .
Не жаль мині на його... і д.

як надруковано до кінця.

На Вкраїну.

(Ibidem стор. 30).

Вірш заголовка не має.

ряд. 8 Як нині в далекій стороні
Та ще й в неволї. Степ і море
Посиніли ще синійше
І лютеє моє горе
Погіршало ще лютійше
І ти моя єдиная... і д.

як надруковано до рядка 26.

Де мене, мов брата,
Привітали. Чи жива та
Старенькая мати... і д.

як надруковано до рядка 36.

ряд. 36 Чорнявиї дїти,
Веселиї дївчаточка.

Останнї два рядки читають ся так:

А я, зіронько, в неволї
Хвалитиму Бога.

Неначе праведних дїтей.

(Ibidem стор. 59).

Вірш заголовка не має.

ряд. 9 Невидимим огнем пекли
12 За ним і сльози, знай, лили
22 Мов на зьвірей тих лютих, диких

останнїй ряд.

Царя вам повелїв ізбрать.

Як би зострїли ся ми знову.

(Ibidem стор. 37).

ряд. 4 Сказала-б, серденько, мині?
10 Коли-б недавнє нагадав
14 Що не остало ся правдивим
А сном лукавим... і д.

як надруковано.

Між скалами.

(Ibidem стор. 135).

ряд. 1 Між скелями, неначе злодїй
9 Або втопи при каменї
11 Тай роздяг ся на каменї
24 Пішов собі темним гаєм.

Не для людей.

(Ibidem стор. 19).

ряд. 1 Не для людей — тиєї слави
3 Мої вірші віршую я,
13 Одинокую і любо
18 І Бога благаю,
Щоб не займав моїх дїток
В далекому краю.
А иноді нагадаю
Мою Україну
І заплачу. Боже милий!
Нехай я загину
У сїй проклятій пустинї,
Та не пусти димом

Дітей моїх безталанних
В широкій пустині:
Нехай ідуть до домоньку
Мої любі діти
Та роскажуть як то тяжко
Було мині в сьвіті.
І в семії...

далї як надруковано до рядка останнього, котрий читаєть ся так:

Я-б його любила.

Коло гаю в чистім полї.

(Ibidem стор. 54).

ряд. 25 Заплакали — заридали,
Зілля наварили,
А назавтра вранці-рано
Йвана отруїли.
Поховали коло гаю
В полї на могилї
Того Йвана сердешного.
І сестри ходили
Що день Божий... і д.

як надруковано до кінця.

І богата я.

(Ibidem стор. 45).

ряд. 18 З рудим косим старим.

Після надрукованого в рукописї ще стоїть:

Полюбилась би я,
Одружилась би я
З безталанним сиротою.
Лиха доля моя:
Люде добрі його
Розрізнили, взяли
Та привезли до прийому,
Оддали в москалї.
І Московкою я,
Одинокою я
Нужу сьвітом по під тинню..
Така доля моя.

По улиці вітер віє.

(Кобзарь, т. II, стор. 41).

ряд. 14 Шага у скупого

Після надрукованого:

За кого ти беш поклони?
За сина, за сина!
За Івана єдиного
За свою дитину.

Закувала зазуленька.

Ibid. стор. 43.

Після того, що надруковано:

Як би були батько — мати
Та були-б богаті,
Було-б кому полюбити,
Було-б кому взяти,
А то нема; сиротою
Отак і згину,
Дівуючи в самотині
Де небудь під тином.

Із за гаю сонце сходить.

Ibid. стор. 58.

ряд. 4 Козак собі ходить
11 З рушницею і з челядю
Виходить пан лисий
16 У льох його сердешного

Ой люлї, люлї!

Ibid. стор. 50.

ряд. 11 Гай зелененький питать не буде

Туман, туман долиною.

Ibid. стор. 50.

ряд. 11 Щоб не знали батько й мати
Як нас буде піц вязати.
Звязала ся, я не знала,
Бодай була я пропала,
Лїпше-б було в трунї гнити,
Як з тобою в сьвітї жити.

У перетику ходила.

Ibid. стор. 56.

ряд. 5 Мельник меле, шеретує*)

У широкую долину.

Ibid. стор. 37.

ряд. 4 І що таке говорили
Не забуду я.
Та що з того? Розрізнили,
Розрізнили люде злиї,
А тепер ми помарніли;
Зістарілись ми обоє,
Я в неволї...

і далї як надруковано.

На городї коло броду.

Ibid. стор. 47.

ряд. 6 Вяне на тичинї...

Як би минї, мамо...

Ibid. стор. 44.

ряд. 6 Кохають ся мамо, мамо...
10 Зароблю там на кісники

і далї як надруковано.

Ibid. стор. 42.

ряд. 1 Ой умер, умер батько,
Умерла і мати...

і далї як надруковано.

4 Порадоньки дати...
8 Чи йти утопитись...
16 Матери шукати
19 А дївчина молодая
У наймах старіє.

---

*) В Кобзарі надруковано „решетує“; очевидно се помилка, бо в українській мові я не чув слова решетовати. *О. К.*

Не вернув ся із похода.

Ibid. стор. 48.

ряд. 13 Московкою звуть.

Лічу в неволї.

Ibid. стор. 62.

ряд. 11 І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом!

Хатина.

Ibid. стор. 60.

ряд. 13 Бо я так мало, небогато
Просив у Бога.
40 Даєш ти, Господи, і злато,
І власть панам в твоєму раю —
Вони ж неситиї, пузаті
На рай Твій, Господи плюють.

Молитва 3-я.

Ibid. стор. 225.

ряд. 1 Зло начинающих спини

Гимн.

Дата не двадцятого, як надруковано в Кобзарі, червня, а 28 червня, року 1860.

Швачка.

Ibid. стор. 145.

ряд. 4 Погані Жиди.
6 Ой не петь ся горілочка
7 Не будете, вражі Ляхи,
В Українї жить!
Ходім, брати, в неділю
У Хвастов гуляти,
Ляхів мордовати,
На смерть убивати;
Свого батька козацького
Будем поминати.

далї як надруковано до рядка 21.

ряд. 21 В Перепяті ночували,
В досьвіта вставали,
В ранці рано у Хвастові
Козаки гуляли.
Прийди, батьку з Межигоря,
Семене Палію!
Подиви ся ти на Швачку,
Що він Ляхам діє.
У тихому у Хвастові
У славному місті
Покотились голівоньки
Не сто і не двісті;
А із тисяч шляхетськая
Кров почервоніла
І оранди і костели
І все затопила;
Тільки то й не затопила,
Що церков сьвятую:
Отам Швачка з козаками
Сьпіва Аллилуя...

а далі як надруковано.

В неволї в самоті.

Ibid. стор. 71.

ряд. 2 Нема з ким думу поєднать,
То сам в собі когось шукаєш,
Щоб з ким хоч серцем розмовлять.
Шукаю Бога, а находжу
Таке, що гріх і розказать.
Отак-то нівечать нас годи
Та безталання...

далї як надруковано до рядка 13, а потім

ряд. 13 Видумуєш, щоб серце вбоге
Хоч тихим словом розважать.
Не лїзе в голову нїчого...
Нема з ким душу поєднать...
Бо їй так хочеть ся...

і далї як надруковано.

Ой, чого ти почорнїло.

(Кобзарь, т. I, стор. 169).

ряд. 1 Ой, коли чи почорнїло,
Зеленеє поле?

Почорніло я з вечера
Та за вашу волю.
7 Мене вчора козаченьки...

і далї як надруковано.

Кобзарь, т. II, стор. 238, під віршами: „Колись-то ще во время оно", стоїть дата: „Санкт-Петербург 25 мая", року не визначено, гадаю я, що мусить бути 1860.

Три корони.

(Кобзарь, т. I, стор. 229).

ряд. 9 Черезъ мостъ идетъ чортъ,
А коза по водѣ:
Быть бѣдѣ, быть бѣдѣ!

Сон.

(Кобзарь, т. I, стор. 198).

стор. 201, ряд. 31 Княжат недорослих.
205, 8 з низу Цу-цу, скажені, схаменїть ся!
209, 13 з верху А вторая заковала...
211, 8 з низу По московськи так і ріжуть.

Царі.

(Кобзарь, т. II, стор. 321).

ряд. 10 Пішли шукать собі могили,
Покидали дітей своїх,
І жен своїх, і молодих
Своїх наложниць. А ті босі,
Розхристані, простоволосї
Сидять в сьвітлицях взаперті
Та тяжко плачуть в самотї,
І красу свою велику
Нарошне нївечать; аж жаль!
На стогнах сльози та печаль,
За стогнами і гвалт і крики,
І гине, падає народ
За той завіт, за той кивот
І за царя свого пророка.
А цар сьвятий узявшись в боки

По кровлї кедрових палат
В червленій ризї похожає
Та усьміхавшись позирає
В зелений сад.
А в садочку мармурова
Купальня білїла
Крізь листочки, а в купальнї
Русалка седїла;
Не русалка... Вирсавія,
Достоменна Ева,
Подружіє Гурієве... і т. д. до
„Раби вечерю принесли“, а далї:
Сказав, щоб подали сикеру
І щоб просили на вечерю
Вирсавію...
Невроку
Божому пророку:
Сама Вирсавія прийде...
Чи Гуриєви снилось,
Що цар не злато-серебро,
А луччеє його добро,
Його Вирсавію украв!
А цар, щоб Гурій і не знав,
Звелїв убить його тай годї!
А потім плакав, пред народом
Посипав попелом главу.
Отак сьвяті царі живуть...

і далї до кінця як надруковано.

На сторонї 323:

ряд. 20 Як той бугай лежить здоровий,
21 Кепкує з батька і так просить.
А той ридає та голосить...

а далї надруковано до:

В ранцї рано
Өамар прекрасная прийшла
І коржик з маком принесла.
Аммон бере її за руку
У темну храмину веде
І на постїленьку кладе...

а далї до кінця як надруковано

ПОГЛЯД НА СУЧАСНИЙ СТАН ІСТОРИЧНИХ РОЗСЛІДІВ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

НАЙДАВНІЙШИЙ ПЕРІОД.

Кілька проблєм і дезідератів.

НАПИСАВ

Др. Ол. Колесса.*)

Сучасні відносини, серед яких розвиває ся українсько-руське письменство і наука в українсько-руській мові — зовсїм не нормальні. В сусїднїй словянській державі, де живе поверх 27 міліонів Українцїв — видано цїлий ряд указів, що мають на метї здавити українську лїтературу, не допустити і думки про українську науку. Указ з р. 1876 — одинокий в історії людської цивілїзациї. Замкнено ним уста цїлому великому народови, а заборонюючи його рідну мову — відтято йому безпосередний приступ до цїлющого жерела просьвіти і науки. Коли останнїми часами настали деякі незначні пільги що до печатаня творів беллєтристики ориґінальної, то твори наукові в українсько-руській мові і переклади з чужих лїтератур, — навіть такі книжки як збірник секциї природописно-лїкарської — розвідки математичні й иньші видавництва тов. ім. Шевченка, дальше такі твори як переклад св. письма на мову українську, як переклад Гомерової Одиссеї зроблений Ніщинським — як Франків переклад Ґетового Фавста та Кулїшеві переклади драм Шекспіра, — заборонені безоглядно, і з виїмкою деяких професо-

---

*) Реферат виголошений в лїтературній секциї з'їзду істориків у Кракові р. 1900.

рів університету та членів академій наук — може впасти тяжка кара на кождого, у кого власти знайшли-б такі книги, заборонені не для їх змісту, але для української мови... І такі відносини істнують нині — коли людскість стрічає нове століте — в часї гуманних, миролюбних окликів, в часї змагань до збратання народів в імя великих задач цивілїзацийних та високих ідеалів науки, толєранциї, справедливости, ублагороднення людських сердець. З глибоким жалем прийшлось менї тут згадати про се пятно темне сучасної цівілїзациї, про сесю голосну кривду, що пече не лишень Русинів-Українців, але прикро доймає усї висші уми российської інтелїґенциї — усїх визначнїйших речників її духових стремлїнь[1]). Без знаня того сумного факту був би незрозумілий і сучасний стан українсько-руського письменства, та стан і характер наукових дослїдів про се письменство. Сеся система российського правительства, що від півтретя столїтя старає ся придавити у українського народу всяке почуте його национальної окремішности, — що почавши від Петра І веде війну з українською мовою, не признає її індівідуальности та здібности до висших лїтературних і наукових цїлий, — що радо-б, аби й розвій мови і письменства відбував ся по вказівцї державного шабльону „одинъ народъ“ — сеся система полишила свої нестерті слїди не лишень на орґанїзациї просьвіти і в шкільних підручниках — але, на жаль, продерла ся і до кабінетів учених, стала нераз поводити пером професо-

[1]) „Запримітимо“ пише н. пр. А. Н. Пипін — „що намагаючись нагинати всїх до одного шабльону і насилуючи природу приклонники одноформности викликують деморалїзацийний вплив — що відозве ся зіпсутєм і в самій суспільности. Лишень по боязливому й ограниченому поглядови можна вважати заперечуванє і переслїдуванє всякої місцевої індивідуальности — потрібним для інтересів суспільности і держави. (Вѣст. Евр. 1885, IV. 212 в стат. „Волга и Кіевъ“).

„Стїснюванє жизнених прояв поодиноких племінних галузей — представляє ся тому противним історичному досьвідови і шкідливим для национального орґанїзму. Правдива його сила містить ся не в насильнім обєдиненю окремішностий, — а в широкім розвитку суспільних сил“. (Ист. русс. литер. Спб. 1898, І. 143).

„Тревога піднята кількадесять лїт тому назад особливого роду публїцистами з поводу так названого малоруського сепаратизму — походила далеко не все із найлїпших намірів. Се була хибно зрозуміла ідея национальної єдности схожа з бюрократичним понятєм одноформности. Адмінїстрацийне переведенє тих поглядів могло допровадити лишень до некористних результатів для цїлого руського суспільного житя і лїтератури. (ibid. 143—144).

рів університету[1]) — продомила собі дорогу і до залѣ поважних наукових з'їздів. В тій системі і коренять ся по части сьвідомо чи несьвідомо, безпосередно чи посередно — деякі псевдонаукові теориї з области руської мови й літератури, про які буде згадка дальше.

В тих обставинах має своє жерело і нерівномірність дослідів історії літератури українсько-руської і великоруської в працях росийських учених. Найбільше ще наукових праць присьвячено в Росиї найдавнїйшому периодови нашого письменства, який вважає ся там спільним культурним дорібком усїх руських племен. Чим більше пропирала ся в руському письменстві індівідуальність українсько-руського народу — тим меньше беруть на увагу відповідний период літератури росийські учені у своїх за-

---

[1]) Найновійшими часами маємо сумний приклад такого казенного ученого з ненауковими інстинктами в особі Т. Флорінского. Його роля на київськім XI археольоґічнім з'їздї, і акция звернена проти допущеня української мови в рефератах з'їзду, загально звістна і осуджена висшими умами росийської суспільмости (Промова ґр. Уварової, статї в „Вѣстн. Европы і т. и.).

Не меньше сумним доказом впливу згаданого державного шабльону зістануть ся розвідки проф. Флорінского звернені проти української мови як мови літературної. [Оцінені вони по заслузї в статях В. П. Науменка: „Книжная рѣчь у малороссовъ и русиновъ" (Кіевск. Старина 1899 январ. 134 і д.) і К. Михальчука: „Что такое Малорусская (Южнорусская) рѣчь? Оттискъ изъ журн. Кіевск. Старина 1899, 1—61)].

Новійший доказ впливу згаданого державного шабльону — маємо в розвідцї Т. Флорінского уміщеній на сам перед у дневнику „Кіевлянинъ" а опісля виданій окремою брошурою п. з.: „Нѣсколько словъ о малорусскомъ языкѣ (нарѣчіи) и новѣйшихъ попыткахъ усвоить ему роль органа науки и высшей образованности".

Розвідка сеся — се скандал — що компромітує київський університет, де Т. Флорінский займає катедру словянської фільольоґії. Престіж свій яко ученого і професора приносить він в жертву обєдинительному молохови.

На доказ нечуваного неуцтва Т. Флорінского, яке показує він скрізь у згаданій розвідцї — досить навести такий факт.

Хотячи доказати, ніби сучасна мова видавництв Наукового Тов. ім. Шевченка була укована на взір мови польської — наводить він такі приклади: папір (польськ. papier), фарба (польськ. farba), нарештї (nareszté), вплинула (wplinęła), наукова часопись (czasopis naukowa), істновання (istnąć), певностию (pewność), мусить мати (mać musi); засягав гадки (zasięgać gadki); ураз (uraz) і т. д.

[Порівн. „Кіевлянинъ", среда 17-го ноября 1899 г. Nr. 318].

Так знає польську мову професор словянської фільольоґії — такими доказами підпирає він свої обєдинительні теориї!

гальних оглядах. Поодинокі прояви, поодиноких діячів нашого письменства того часу обговорюють спорадично автори немногих праць моноґрафічних — по більшій частині Русини-Українці.

Орґанізатори з'їзду істориків завізвали мене, щоби я представив стан наукових дослідів в области історииї українсько-руського письменства. Се тема так широка, що обговорити її докладно в так короткому часї, яким я тут розпоряджаю — річ просто неможлива. Томуж розбираючи близше деякі важнїйші проблеми — зверну увагу лишень на найважнїйші появи в станї дослїдів над розвитком українсько-руської лїтератури — та вкажу на важнїйші прогалини і недостачі в тих дослїдах. В оглядї тім зупинюсь лишень на старинному периодї.

Найдавнїйший период староруського письменства можна числити менче більше до 2-ї половини. XVI-го ст. — себ то до близшої стичности південної Руси з культурою західно европейською — а безпосередно польскою. Перша фаза історииї письменства обіймає часи домонґольські. До того часу, окрім специяльних моноґрафій, наперед загальнїйші огляди, що становлять першу частину систематичного викладу росийської лїтератури у О. Міллєра, А. Галахова, Н. Тіхонравова, И. Порфірєва, Рейнгольда, Е. Ґолубінского, та історииї лїтератури українсько-руської Ом. Огоновського.

Книжка О. Ѳ. Міллера[1]) присьвячена лїтературі домонґольської доби староруської культури. Становище автора троха односторонне; за мало бере він на увагу впливи посторонні, особливож вплив лїтератури візантийсько-грецької. Огляд А. Д. Галахова[2]) належить до найудачнїйших підручників — особливо-ж виданє 3-те, що вже перероблене і доповнене по вказівкам основної рецензиї Н. С. Тіхонравова[3]). На особливу увагу заслугує частина тої праці, що обговорює повісти староруського письменства — виготовлена акад. Веселовским. Підручник И. Я. Порфірєва[4]) містить в собі цїнний перегляд лїтератури апокріфічної та звертає пильнїйшу увагу на староруську лїтературу

[1]) „Опытъ историческаго обозрѣнія русской словесности“. Изд. 2-е Спб. 1865- 1866.

[2]) „Исторія русской словесности древней и новой“, Москва, изд. 3-е, 1894.

[3]) „Отчетъ о XIX присужденіи наградъ гр. Уварова“, Спб., 1878, ст. 13—136.

[4]) „Исторія русской словесности, ч. І. Древній періодъ“, Казань, 1891.

перекладану взагалі. Одноцільний і докладний як на свій час огляд руської церковної літератури, і розвиток староруської культури у звязи з орґанізациєю і розцьвітом християнства на Руси дає нам Е. Ґолубінский[1]) в своїй історії руської церкви. Не можна поминути мовчанкою і того огляду старинного периоду руського письменства, який дає нам у своїй книжці А. Рейнгольд[2]). Учений той називає домонґольський период староруського письменства південноруським — київським[3]), а літературу XIV—XVI в. виділює в окремий период називаючи його московським[4]). Виклад Рейнгольда легкий і ясний — уґруповане літературних фактів — прозористе. Послідні роки принесли нам вельми цінну появу — результат довголітної праці автора — 4 томову історию російської літератури А. Н. Пипіна[5]). Перший том тої праці присьвячений староруській літературі. Автор не всюди входить у близший розбір поодиноких літературних творів, і навіть „Слово о полку Ігоря" обговорює коротко і немов принагідно; за те розсліджує він докладно, з глибоким знанєм і широким кругозором основні проблєми староруської просьвіти й літератури, подає нам характеристику й ґенезу поодиноких катеґорий письменства того часу у звязи з літературою тодїшного просьвіченого сьвіта — і старає ся звести до одного знаменника своїх основних поглядів дотеперішні наукові розсліди в поодиноких літературних питанях — подаючи рівночасно цінний і богатий бібліоґрафічний апарат даного предмету. Праця Пипіна — се не викінчений в подробицях шкільний підручник, а широкий, основно продуманий науковий підклад до історії староруської культури.

Першому і середному периодови житя духового українсько-руського народу присьвячений I-ший том історії руської літератури Ом. Огоновського[6]). Автор старав ся виріжнити із старорусь-

[1]) „Исторія русской церкви т. I. Періодъ первый, Кіевскій или до монгольскій, Москва, 1880.

[2]) Geschichte der Russischen Litteratur von ihren Anfängen bis auf die neueste Zeit. v. Alexander v. Reinhold, 1886. (Geschichte der Weltlitteratur in Einzeldarstellungen, Bd. VII).

[3]) Cap. 7. Anfänge einer südrussischen (Kijevschen) Nationallitteratur während des XI—XIII Jhdtes.

[4]) Cap. 8. Die erste Periode der Moskovitischen Zeit. Verfall der Kirchenslavischen Bildung und Sitte (14—16 Jhdt.).

[5]) „Исторія русской литературы А. Н. Пыпина т. I. Древняя писменность. Спб., 1898.

[6]) „Исторія литературы рускои, Львів, 1887.

кого письменства і сполучити в оден образ письменського руху усі ті літературні прояви і твори, котрих вітчиною була Русь-Україна — але сесю гарну думку виконує він не зовсім щасливо. Поодинокі твори ставить автор поруч себе механїчно, не додумує ся до основи літературних течій, не прояснює їх ґенези, не вміє визначити відповідного пропорціонального місця поодиноким літературним фактам. Таким важним галузям літературної творчости як література апокріфічна й старинна повість він присьвячує ледви кілька сторін своєї праці. При тім погляд Ом. Огоновського на цілий старинний і середний період нашого письменства хибний. Літературу руську від XI до XVIII в. вважає він ненародною мертвечиною, і з виїмкою кількох творів (Слово о полку Ігоря, літописї) дивить ся з легковаженєм. Автор не вміє віднайти в ріжнородних на перший погляд проявах ріжних фаз еволюциї того самого літературного стремліня — та звязати давний період із середним та новим. Основні хиби праці Огоновського з боку наукового методу і розуміня староруського периоду нашого письменства вказав д. Пипін у своїй рецензиї тої книжки п. з. „Особая исторія русской литературы[1]). Але сеся рецензия по моїй думцї не зовсїм вірно осьвічує национальне значінє літературної творчости старого периоду. З того боку приглянемо ся їй дальше.

Перегляд що йно обговорених літературно-історичних праць вказує нам, що ми не маємо до тепер одноцїльного ширшого і систематичного викладу історії старинної українсько-руської літератури, такого огляду, що сполучував би той період із дальшими фазами духового розвою українсько руського народу, що вказав би нам, на скілько сеся література була зеркалом народу, його житя й його культурних стремлїнь. Потреба такого огляду, що при тім відповідав би вимогам сучасних розслїдів — се оден із наукових дезідератів.

Окрім згаданих загальних оглядів маємо цїлий ряд студий специяльних, моноґрафічних, що належать до старинного периоду нашого письменства. Вони розширили задачі історії руської літератури, та придбали для неї глибші і трівкійші основи. Усїх тих моноґрафічних праць обговорювати тут не буду. Згадаю лишень про деякі важнїйші появи особливо оживлених дослїдів з обсягу візантольоґії, літератури апокріфічної, старинного роману й найдавнїйшої літописи.

---

[1]) „Вѣстникъ Европы“ 1890.

Розслїди історії культури й лїтератури Візантиї, з котрою Русь полуднева була в старинному періодї у близьких та ріжнородних зносинах — дали поважні результати і для історії руського письменства прояснюючи і ширші культурні стремлїня і ґенезу поодиноких лїтературних прояв.

Визначнїйшу вихідну точку культурно-історичних дослїдів візантиольоґічних становить в российській лїтературі студия В. С. Іконнікова[1]), що дає нам доволї широкий, хоч подекуди односторонно і недостаточно осьвічений образ культурного значіня Візантиї для Руси. Поруч авторів, що чи то доповнюють працю Іконнікова[2]) чи то ведуть свої дослїди більше в напрямі історії полїтичної ніж історії письменства[3]) — зискує візантольоґія особливо діяльного робітника в особі В. Г. Васілєвского, що в цїлому рядї праць[4]) прояснює культурні й полїтичні візантийсько-руські взаємини. Той самий учений ураз із В. Є. Реґелем[5]) засновує специяльний журнал для візантольоґії п. з. „Византійскій Временникъ“[6]), де подибуємо чимало праць із обсягу історії лїтератури.

---

[1]) „Опытъ изслѣдованія о культурномъ значеніи Византіи въ русской исторіи“, Кіевъ, 1869.

[2]) Нпр. Ф. А. Терновскій: „Изученіе византійской исторіи и ея тенденціозное приложеніе въ древней Руси“, Кіевъ 1875, 1876.

[3]) Нпр. Успенскій: „Визант. владѣнія на сѣверн берегу Чернаго моря“ (Кіевская Старина 1889, idem: „Русь и Византія“ в X вѣкѣ.

Гр. Величко: Полїтичні і торговельні взаємини Руси і Візантиї в X і XI в. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка р. 1895, т. VI.

Перегляд історичних праць, що дотикають ся Візантиї (окрім огляда у Васілєвского) подають: S. P. Lambros: „Byzantinische Desiderata 1892. Н. Поповъ: „Объ изслѣдованіи визант. исторіи“ (Богословск. Временн. 1893). А. А. Спаскій ibid. 1894.

[4]) Перегляд праць Васілєвского до р. 1889 подає А. А. Кунїк в „Запискѣ объ ученыхъ трудахъ В. Г. Василевскаго (Записки Импер. Акад. наукъ, 1890). Згадаю тут із тих праць лиш деякі н. пр.: „Обзоръ трудовъ по византійской исторіи (Журн. Мин. Нар. Просв. 1887—1889). „Русско-византійскіе отрывки“ (ibid. 1875, 1876). „Византія и печенѣги“ (ibid. 1872).

[5]) Порівн. також його „Analecta byzantino-russica“, Спб., 1891.

[6]) „Византійскій Временникъ“ издаваемый при импер. Акад. наукъ подъ ред. Василевскаго и Регеля“. Від смерти Васілєвского, став редактором того видавництва сам Реґель.

Від р. 1892 появляє ся в Одессї періодична публїкация присьвячена візантольоґії „Византійское отдѣленіе лѣтописи историч. филолог. общ. при новоросс. университетѣ“.

Трівкі підвалини під історичні розслїди візантийського письменства і його впливу в лїтературах европейських — кладе К. Крумбахер як своєю историєю візантийської лїтератури (527—1453)[1]) так і заснованем р. 1892 часописи: „Byzantinische Zeitschrift“, що виходить і до нинї. Найзамітнїйшою появою в тій галузи науки було безперечно друге видане Крумбахерової історії візантийської лїтератури, що появилась р. 1897[2]). Видане се, в двоє більше від першого — се неоцїнена скарбниця систематично уложених і критично провірених відомостий з історії візантийської культури в найширшому розумїню того слова.

Окрім тих праць появляють ся в мові нїмецькій, француськім, грецькій й ин. цїнні видавництва текстів, або моноґрафічні студиї з обсягу візантийського письменства, — що стають до помочи історикови руського письменства найдавнїйшого периоду.

На поли візантийсько-грецької патрольоґії все ще велику вагу має видане текстів Міня[3]). Історичний виклад патрольоґії дають: Альцоґ[4]) і О. Барденгевер[5]). Іванови Дамаскинови присьвячує свою моноґрафію І. Лянґен[6]), патріярхови Фотієви — І. Герґенретер[7]). Цїнні причинки до розслїдів візантийсько-грецької а через те й до зрозуміня староруської ґаґіобіоґрафії дають нам виданя Тріфона і Єуанґелїдеса[8])

---

[1]) Karl Krumbacher: Geschichte der Byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches 1890.

[2]) idem, Gesch. d. Byzantinisch. Litter. II Auflage bearbeitet unter Mitwirkung v. A. Erhard u. H. Gelzer, München 1897, 5. XV+1193. (Dr. Iw. Müller's „Handbuch der klass. Altertums-Wissenschaft“ Bd. IX, 1).

[3]) I. P. Migne: Patrologiae cursus completus. Series graeca in qua prodeunt Patres, Doctores Scriptoresque Ecclesiae graecae a. S. Barnaba — ad Photium. Paris, 1857—1860.

[4]) Alzog: „Grundriss der Patrologie“, Freiburg, 1888.

[5]) O. Bardenhever. Patrologie, Freiburg, 1894.

[6]) I. Langen: Iohannes v. Damaskus, Gotha, 1879.

[7]) I. Hergenröther: „Photius Patriarch v. Konstantinopel. Sein Leben und seine Schriften“. Regensburg, 1867—69.

[8]) Tryphon, E. Euangelides: „Οἱ βίοι τῶν ἁγίων“ вид. 1895.

і „Bibliotheca hagiographica graeca"[1]) а також загальнійші огляди П. Гарнака[2]) і Г. Крігера[3]).

Загальний виклад про грецько-візантийську історіоґрафію XII-го віку маємо в книжці К. Неймана[4]). Кілька специяльних студий присьвячено І. Малалії й иньшим грецьким хроноґрафам. Сюди належать праці К. Й. Неймана[5]) К. Е. Ґлейє[6]) А. Вірта[7]) та Істріна[8]).

Цікаве питанє про драматичну літературу в Візантиї обговорює Н. К. Сатас[9]). Специяльнож траґедиї „*Χριστὸς πάσχων*", що в XVII в. була в части перероблена на Україні, — і питаню про її автора присьвячують свої праці І. І. Брамбе[10]), та І. Гільберґ[11]). Християнську топоґрафію Косми Індикоплова розбирає Г. Ґельцер[12]). Нові причинки до поетичної творчости Г. Пізіда дає Л. Штернбах[13]), — а Ф. Ляухерт[14]) обговорює історию Фізиольоґа.

Основу до зрозуміня роману пізногрецького і перерібок візантийсько-грецького роману на Руси становлять студиї Е. Роде[15])

[1]) „Bibliotheca hagiographica graeca", Brüssel, 1895

[2]) A. Harnack „Geschichte der altschristlichen Litteratur", Leipzig, 1893.

[3]) G. Krüger: „Geschichte der altchristlichen Litteratur", Freiburg, 1895.

[4]) K. Neumann: „Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im XII Jhdte, Leipzig, 1888.

[5]) K. Neumann: „Der Umfang der Chronik des Malalas in der Oxforder Handschrift („Hermes" Bd XV, 1880).

[6]) C. E. Gleye: „Zum slavischen Malalas" („Archiv für slav. Philologie 1894, Bd. XVI).

[7]) A. Wirth: „Aus Orientalischen Chroniken", Frankfurt. 1894.

[8]) „Beiträge zur griechisch-slavischen Chronographie (Arch. f. sl. Philol. 1895, XVII).

[9]) Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, 1878.

[10]) De auctoritate tragoediae Christianae quae inscribi solet Χριστὸς πάσχων. (Progr. Eichstädt, 1884).

[11]) Isidor Hilberg: „Kann Theodorus Prodromus der Verfasser des Χριστὸς πάσχων sein?" (Wiener Studien 1886, VIII).

[12]) H. Gelzer: „Kosmas des Indienfahrer (Jahrbuch für protest. Theologie, 1883, IX).

[13]) Leo Sternbach; „Georgii Pisidae carmina inedita" (Wiener Studien" Bd. XIII—XIV, 1891, 1892).

[14]) Fr. Lauchert: „Geschichte des Physiologus", Strassburg, 1889.

[15]) E. Rohde: „Der griechische Roman", Leipzig, 1876.

і Фр. Шпільгаґена[1]). Специяльним питанєм про середновічні перерібки переказів про війну троянську займає ся В. Ґрейф[2]). Е. Кун[3]) і Дж. Якобс[4]) — дають нам історию старохристіянського роману про Варлаама і Йоасафа — а А. Васїлєв[5]) оголошує цінну збірку текстів греко-візантийських апокріфів. Ще більшу вагу в тій самій галузи науки має виданє Р. А. Ліпсіуса[6]), неоцінене жерело до історії апокріфічних переказів про Апостолів, таке як виданє давнїйше Тішендорфа для історії апокріфічних евангелий[7]).

Як бачимо — Візантия, її культурне житє і письменство знайшли широкий відгомон у европейській науцї, що пролила через те чи мало сьвітла і на анальоґічні лїтературні прояви на українсько-руськім ґрунтї в найдавнїйшім периодї.

Дослїди на поли візантольоґії улекшили в значній мірі наукову працю над істориєю апокріфічної лїтератури, що як на Руси так і в иньших словянських землях стала останнїми часами частїйше займати увагу учених. Появляє ся цїлий ряд публікаций текстів тої буйної галузи давнього письменства, — і моноґрафій присьвячених поодиноким творам, і загальнїйших оглядів. Не стану тут їх вичислювати. Доволї повну бібліоґрафію праць, що відносять ся до того предмету, можна знайти в Пипіновій „Исторії русскої литератури[8]). Специяльнїйший перегляд праць над апокріфічною лїтературою послїдних часів подає проф. П. В. Владиміров[9]). Зазначу тут лише факт, що до найзамітнїйших видань текстів лїтератури апокріфічної — належать безперечно ті два томи „Апокріфів і леґенд з укра-

[1]) Fr. Spielhagen: „Beiträge zur Theorie u. Technik des Romans“, Leipzig, 1883.

[2]) B. Greif: „Die Mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage,“ Marburg, 1886.

[3]) E. Kuhn: „Barlaam u. Joasaph (Abhandlungen der bayerischen Akademie, Bd. XX, 1894).

[4]) I. Jakobs: „Barlaam and Josaphat“, London, 1896.

[5]) A. Vassiliev: „Anecdota Graeco-Byzantina Pars Prior. Collegit, digessit, recensuit, A. V. 1893.

[6]) R. A. Lipsius: „Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden“, Braunschweig, 1883—1890.

[7]) Const. Tischendorf Evangelia apocrypha, Lipsiae 1876.

[8]) Порівн. т. I. Спб. 1898, стор. 471—482.

[9]) Порівн. „Кіевск. университ. Извѣстія 1900, II.

їнських рукописів“[1]) які зібрав, впорядкував і пояснив др. Ів. Франко, — а видало Наукове Товариство ім. Шевченка. Перший том присьвячений апокріфам старозавітним. В просторій передмові (I—LXVI) дає автор докладний критичний огляд дотеперішних праць над апокріфічною літературою в европейській літературі в загалї, а в літературах словянських специяльно, — обговорює поодинокі катеґориї старозавітних апокріфів — показує їх вплив на старинне, середнє й новійше руське письменство і на народню поезию — порівнує надруковані тексти з текстами виданими давнїйше н. пр. Тіхонравова, Порфірєва і ин. — одним словом дає нам видане критичне. Коли першому томови можна зробити (не значний зрештою) закид, що не всї тексти походять з рукописів українсько-руських — бо крехівська Палея, з якої передруковано значне число тексті, носить на собі виразні признаки північної редакциї — то другому томови не можна зробити в такій мірі й сього закиду. Плян виданя такий самий як у першім томі. Подібний характер має й простора наукова передмова, що характеризує широкий лїтературний кругозір автора. Другий том обіймає частину апокріфів новозавітних себ то апокріфічні евангелия. З огляду на те, що такі публїкациї староруських апокріфів як Тіхонравова стали давно бібліоґрафічною рідкістю, а видане Порфірєва не всюди відповідає сучасним вимогам науки — висуває ся видане д-ра Франка на перший плян не лишень в руській але у словянській науцї взагалї.

Як важні такі студиї над староруською апокріфічною літературою для зрозуміня народного сьвітогляду і народної творчости — маємо новий доказ у виданих Наук. Тов. ім. Шевченка „Етноґрафічних материялах з Угорської Руси“ — зібраних В. Гнатюком — де більшу половину тому займають леґенди основані на старинних апокріфах біблїйних і новозавітних[2]).

Останніми часами буйно розвились в росийській, словянській і европейській науцї взагалї дослїди над старинним романом і повістию походженя візантийсько-грецького і східного. Доволї повну бібліоґрафію тих дослїдів і короткий перегляд їх вислїдків подає Пипін у своїй „Исторіи русской литературы“)[3].

---

[1]) Памятки укр.-руської мови й лїтератури, видає археоґрафічна комісия Наук. Тов. ім. Шевченка т. I, 1896, т. II, 1899.

[2]) порівн. Етноґрафічний Збірник, видає Наук. т. ім. Шевченка т. III, р. 1897, стор. 1—124.

[3]) порівн. т. II, с. 1 – 70.

На жаль, короткий той огляд не може нинї заступити книжки тогож автора п. з.: „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“ — виданої ще р. 1857 [1]). Праця сеся, на свій час прегарна, становить вихідну дочку усїх дальших розслїдів на тім полї. Але вона давно стала бібліоґрафічною рідкостию. Хоч не стратила вона подекуди свого значіня й до нинїшного дня, всеж таки вимагала б перерібки відповідно до нинїшного стану праць в тому напрямі. Томуж дає себе нинї відчувати в науцї недостача одноцїльного ширшого викладу лїтературної історий старинного роману і повістий, розповсюджених на Руси, до котрого булиб додані повні тексти усїх творів, що належать до тої галузи староруського письменства.

Наукове тов. ім. Шевченка взяло також участь у дослїдах з обсягу старинного роману. Воно видало студию д-ра І. Франка про старохристиянський духовний роман: „Варлаам і Йоасаф“ [2]). Окрім лїтературної історий того славного роману — де автор провірює критично дотеперішні розслїди й додає свої цїнні замітки про ґенезу й характер того твору — оголошує др. Франко ілюстрований текст того роману з крехівського рукопису XVI в.

В останньому десятку нашого столїтя розвелась у російській та українсько-руській науцї широка дискусия над найдавнїйшими руськими лїтописями. Найбільшу заслугу коло відновленя й наукового осьвіченя сего питаня положив петербурський академик А. А. Шахматов.

Застанавлюючись над Несторовим Житиєм Теодосия[3]) показує він, що твір сей залежний від жития Сави Освященного, написаного Кирилом Скитопольським, що Нестор вкладає постать Теодосия в готовий шабльон аґіоґрафічний, — а стараючись пояснити суперечности між твором Нестора і найдавнїйшою руською лїтописию, він стрічає ся з питанєм про автора найдавнїйшої руської лїтописї — й її ґенезу. Застанова над сими питанями вводить його в детайлїчний розслїд „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ і творів звязаних із тою лїтописею. Шахматов розбирає на сам перед питанє про вихідну точку в хрональоґії „повѣсти

---

[1]) Надрук. в „Ученыхъ запискахъ втор. отдѣл. импер. Акад. наукъ т. IV.

[2]) Див. „Записки Наук. тов. ім. Шевченка“ т. VIII, X, XVIII, XX.

[3]) „Нѣсколько словъ о Несторовомъ житіи Ѳеодосія“ (Извѣстія отдѣл. русс. языка и словесности Имп. Акад. наукъ 1896, с. 45—65) порівн. рецензию проф. М. Грушевського в Записках Наук. тов. ім. Шевченка т. XVII.

временныхъ лѣтъ [1]), аналїзує й пояснює важні моменти в хронольоґії найдавнїйших редакций лїтописий в загалї[2]) — дає нам основну студию про „початковий київський лїтописний звід“ [3]) — доказує, що т. зв. „Початковий звід“ не залежить від „Повісти временних лїт“ — підносить питанє про редакциї „Початкової лїтописї“ і старає ся реконструувати „Початковий звід“. Питаня звязані з найдавнїйшими руськими лїтописями ведуть Шахматова до аналїзи київського Патерика і його відносин до „Печерської лїтописї[4]) — а дальше до розслїду житий Антонїя в звязи з „Печерською лїтописею“ [5]). Тут висказує автор гадку, що Печерська лїтопись була зредаґована на початку XII в., а в її основу положив незвістний монах Несторові перекази про початок печерського монастира і перенесенє мощий Өеодосия, — і доповнив ті звістки рядом лїтописних записок, закінчених р. 1110. Сеї то лїтописї ужив Сильвестер для своєї початкової лїтописї. Деякий вплив мало на „Печерську лїтопись“ житиє Антонїя — написане, по думцї Шахматова, під кінець XI в.

Між тим появляє ся цїнна студия Евг. Щепкіна[6]), що займає ся аналїзою „Початкової лїтописї“, а також праця

---

[1]) Исходная точка лѣточисленія „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (Журналъ Министерства Народн. Просвѣщенія 1897, III, 217 222), порівн. рецензию проф. М. Грушевського в Записках Наук. тов. ім. Шевченка т. XXI.

[2]) „Хронолологія древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводовъ“ (Ж. М. Н. П. 1897. IV, 462 - 482) порівн. рецензию М. Грушевського в „Записках Н. Т. ім. Шевченка“ т. XXI.

[3]) „О начальномъ Кіевскомъ лѣтописномъ сводѣ“ (Чтенія Моск. историч. общества, Москва, 1897, III), порівн. рецензию проф. Грушевського loc. cit. т. XXI.

[4]) „Кіевопечерскій Патерикъ и Печерская лѣтопись“ (Извѣстія отдѣленія русс. языка и словесности Акад. наукъ 1897, кн. III, 795, 844) порівн. рецензию проф. М. Грушевського („Записки Н. Т. ім. Шевченка“ т. XXV).

[5]) „Житіе Антонія и Печерская лѣтопись“ (Журн. Мин. Нар. Прос. 1898, III) порівн. рецензию М. Грушевського loc. cit. т. XXV.

[6]) Eugen Ščepkin: „Zur Nestorfrage“ (Archiv für. sl. Philologie 1897, т. XIX, 498—554), порівн. рецензию М. Грушевського, loc. cit. т. XXV.

Статя Щепкіна викликана була розвідкою д-ра Ст. Сркуля п. з. „Die Entstehung der ältesten russischen sogenannten Nestorchronik mit besonderer Rücksicht auf Svjatoslav's Zug nach der Balkanhalbinsel, Požega, 1896.

Про розвідку Сркуля порівн. рецензию М. Грушевського в „Записках Н. Т. ім. Шевченка т. XVII.

п. А. Тихомірова „Обозрѣніе лѣтописныхъ сводовъ Руси сѣверо-восточной“, де особливо в уступі „О Лаврентьевской лѣтописи“ [1]) автор дотикає питаня про ґенезу і уклад перших руських лїтописий в загалї.

І праця Щепкіна[2]) і праця Тихомирова[3]) дає Шахматову знов нагоду забрати важкий голос в справі лїтописий — і доповнити свої попереднї дослїди новими цїнними увагами.

В тій оживленій науковій розмові над розслїдом найдавнїйших руських лїтописий — до котрих меньші причинки подали ще Д. І. Абрамович[4]), Н. І. Петров[5]), бере жваву участь також проф. М. Грушевський. Окрім рецензий розвідок Сркуля, Щепкіна, Шахматова і инь., про котрі ми згадали висше — дає він коротку, більше популярну розвідку п. з. „Нестор і лїтопись“ [6]) — і наукову статю поміщену в формі екскурсу в його „Історії України Руси“ [7]). Тут подає автор історию дотеперішних розслїдів — провірює поодинокі висновки, зводить їх до одного знаменника, і доповнює власними цїнними замітками. Що до питаня про автора чи редактора найдавнїйшої руської лїтописї, то проф. Грушевський доходить до такого висновку: Нестор, автор Жития Теодосия та „Чтенїй“ про Бориса і Глїба

---

[1]) Тота частина студиї Тихомірова, що дотикає ся Лаврентиєвської лїтописи була поміщена в Жур Мин. Нар Прос. т. 235, огд. 2. Дальші частини працї Тихом. відносять ся до лїтописий північних — специяльнож московських.

[2]) „Отзывъ о сочиненіи: Eugen Ščepkin Zur Nestorfrage. (Извѣстія отдѣл. русск. языка“ т. III, 1898, 116—130) порівн. рецензию проф. Грушевського в „Записках Н. Т. і. Ш.“ т. XXV.

[3]) „Обозрѣніе лѣтописныхъ сводовъ Руси сѣверо-восточной. Критическій отзывъ акад. А. Шахматова. Отдѣльный оттискъ изъ отчета о XL присужденіи наградъ графа Уварова. С. Петербургъ 1899, ст. 1—134.

[4]) Къ вопросу объ источникахъ Несторова Житія препод. Θеодосія Печерскаго (Извѣстія отд. р. яз. 1898, 243 -246); „Нѣсколько словъ въ дополненіе къ изслѣдованію А. А. Шахматова „Кіевопечер. патерикъ и Печерская лѣтопись“ (ibid. 1898, 536, 540).

[5]) „Подлинность поученій препод. Θ. Печерскаго о питіи и чашахъ, тропаряхъ и кавияхъ Божіихъ“ (ibid. 1897, 783. 787), порівн. про всї ті розвідки рецензию проф. Грушевського („Записки“ т. XXV).

[6]) „Нестор і Лїтопись“ (Привіт д-ру Ів. Франку в 25-лїтнїй ювилей лїтературної його дїяльности, Львів, 1898, 130—138.

[7]) „Найдавнїйша руська лїтопись“ (Збірник історично-фільозофічної секциї Наук. Тов. ім. Шевченка т. І. М. Грушевський: „Історня України-Руси“ т. I, у Льв. 1898, с. 439—459).

не міг бути автором літописи, бо для історії подій описаних в його иньших творах, в літописи ужито зовсім иньших джерел. Печерські події описані в найдавнійшій літописи десь аж до кінця 80-их років не могли бути описані Нестором: бо перечать ся з його Житием Теодосия і в фактах і в загальнім осьвітленю. Коли традиция про літописанє Нестора має що в собі, то його можна уважати або автором печерських записок з кінця XI та початку XII в. (се ще найскорше) або одним з останніх редакторів. З далеко більшою правдоподібністю, майже — з певностию можна уважати одним з таких редакторів видубицького ігумена Сильвестра[1]).

З боку літературного студиї над південно-руськими літописями найдавнїйшого периоду, не пішли богато дальше поза вислідки праць Сухомлінова[2]), Бестужева-Рюміна[3]), Костомарова[4]), подекуди і Хрущова[5]). З новійших праць що дотикають того питаня, назвемо ще книжку А. Маркевича[6]). Найновійшими часами подає А. Кирпічніков[7]) кілька цінних причинків до літературної історії руських літописних переказів.

Літопись київська і галицько-волинська чекають ще докладної аналізи історика літератури—що далаб нам безперечно в результаті немало нового материялу до історії староруської белетристики.

Досліди в тих кількох галузях літературної творчости, які ми тут обговорили, показують нам наглядніще, що становище, з якого дивить ся Ом. Огоновський на найдавнійше наше письменство — не відповідає вже зовсім вимогам сучасної науки — показують пекучу потребу нової історії староруської літератури.

Переходячи до деяких ширших питань та основних проблем із области староруської літератури —

---

[1]) ibid. ст. 449.

[2]) „О древней русской лѣтописи какъ памятникѣ литературномъ“ (Уч. Записки II отдѣленія Акад. наукъ 1856, кн. III; idem): „О преданіяхъ въ древней рус. лѣтописи“ (Основа, 1861).

[3]) „О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV в. 1) Повѣсть временныхъ лѣтъ, 2) Лѣтописи южнорусскія. Спб. 1868.

[4]) „Преданія первоначальной русской лѣтописи“ (Вѣстникъ Европы 1873, I. 5—34, 570—624; II. 7—60).

[5]) „О древне-русскихъ историческихъ повѣстяхъ и сказаніяхъ“, Кіевъ, 1878.

[6]) „О русскихъ лѣтописяхъ“, Одесса 1883, 1885.

[7]) „Къ литературной исторіи русскихъ лѣтописныхъ сказаній“ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Ак. наукъ. Спб. 1897, II. 54—64).

мусимо передовсім звернути увагу на теорию Поґодіна й її пізнійші перерібки. Теория сеся дотикає безпосередно давного нашого письменства — бо вона одним розмахом старає ся відтяти літературу і культуру України-Руси від її пня, від її найдавнійшого блискучого київського периоду. Теория Поґодіна появилась під імпульсом праць фільольоґічних і перейшла в послідній фазї свого розвою знов у область фільольоґії. Зачалась вона від спорів про давнину українсько-руської мови. Вихідну точку спорів становлять праці М. Максимовича[1]). Він рішучо висловляє думку, що українсько-руська (малоруська) мова становить супроти иньших словянських мов рівнорядну одиницю. Максимович відрізнює дві руські мови: північну і південну. Сеся ріжниця має свій глибокий корінь в окремих фазах культурно історичного житя, що дало в результатї не одну, а дві руські народности. В історичну бувальщину руської мови пробує заглянути основнійше І. Срезневський. У своїй студиї „Мысли объ исторіи русскаго языка", 1849 приймає він доволї довгий период єдности руської мови, так що, по його думці, перші слїди диялектичних прикмет обох руських мов появились не раньше як у XIII або й XIV столїтю[2]). Думку про староруські диялекти ставить яснійше П. А. Лавровский р. 1852 доказуючи, що диялектичні ріжниці руської мови сягають далеко дальше в старину поза XIV столїтє — та що на окремий дальший розвиток головних галузий руської мови мало вплив полїтичне відокремленє південної Руси від північної — довершене в XIII та в XIV в.[3]).

Праці тих учених дали Поґодіну принуку до написаня своєї „Записки о древнемъ русскомъ языкѣ" [4]). Опираючись на мові Несторової лїтописи — не добачуючи в нїй ніяких малоруських елементів, а беручи на увагу й думку, що у народу українсько-руського нема богатирського епосу, що відносить ся до княжого київського періоду — доходить Поґодін до висновку, що автор лїтописи мусїв бути Великорусом, що в Киïві і в Київщинї в загалї до XIV в. мешкало великоруське племя, що малоруський нарід прийшов з країн Карпатських над

[1]) Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ (Журн. Мин. Нар. Просв. 1838); „Исторія древней русской словесности" Кіевъ 1839; „Начатки русской филологіи" 1845.

[2]) „Мысли объ исторіи русскаго языка" с. 94–98, 155, etc.

[3]) „О языкѣ сѣверныхъ русскихъ лѣтописей", с. 11.

[4]) „Историческія чтенія о языкѣ и словесности" въ засѣданіяхъ II отдѣленія имп. акад. наукъ 1856 и 1857 гг., с. 8—40.

Днїпро і зайняв землї, спустошені Татарами, що йно в XIV столїтю, коли Великоруси подались перед Татарами на північ.

На сей твір Поґодїна відповідає Максимович у своїх „Филологических письмах“ [1]), де він старає ся виказати неправдивість сеї теориї при помочи фактів фільольоґічних та історичних. Розгорілась полєміка, що в тїй першій своїй фазї протягає ся аж до 60-их років. В тїй полєміцї забирає також голос П. Лавровский і займає становище посередне, прилучуючись з одного боку до поглядів Максимовича про самостійність малоруської мови [2]) — а з другого боку, приймаючи теорию Поґодіна, за котрою по його думцї промовляє нїби то схожість мови малоруської із сербською в насьлїдок сусїдства обох племен у Карпатах [3]). Проти теориї Поґодіна виступили також деякі учені з арґументами історичними[4]). Полєміка сеся хоч причинилась до проясненя не одного важного питаня, — всеж таки в самих найважнїйших проблємах не довела тодї до позитивних вислїдків. Не доставало їй научного підкладу історичного та лїнґвістичного. По горячих спорах — настав час холодних дослїдів. Совістні, основні студиї Потебнї[5]), дальше Житецького[6]), Колосова[7]), Даля[8]), Огоновського[9]), многі працї Мікльосіча, Яґіча, Лєскіна і ин., а також виданя староруських памяток та студиї історичні — мо-

---

[1]) „Филологическія письма къ Погодину“ 1856. „Отвѣтныя письма“ 1857. Порівн. відповідь Поґодіна на перші письма в „Русс. Бесѣдї“ 1856.

[2]) „Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго сравнительно съ великорусскимъ и другими славанскими нарѣчіами“ 1858. „По вопросу о южно-русскомъ языкѣ“ („Основа“ 1861, XI—XII. 72—83).

[3]) „Отвѣтъ на письма Максимовича Погодину о нарѣчіи малорусскомъ“ (ibid. августъ 14—40).

[4]) Максимовичъ: „О мнимомъ запустѣніи Украины“ (Сочиненія I, 131); А. Котляревскій: „Были ли Малоруссы исконными обитателями полянской земли или пришли изъ-за Карпатъ въ XIV в. (Основа 1862, IX).

[5]) „Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка“ Воронежъ, 1866. „Замѣтки о малорос. нарѣчіи“ Ворон. 1871. „Къ исторіи звуковъ русскаго языка“ Ворон. 1876. „Разборъ сочиненія Житецкаго“ Спб. 1878.

[6]) „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго языка“, Кіевъ, 1876.

[7]) „Очеркъ исторіи звуковъ и формъ русскаго языка съ XI по XVII столѣтіе“ Ворон. 1878.

[8]) „Толковый словарь живаго великорусскаго языка“ Москва 1863 і 1880.

[9]) „Studien auf dem Gebiete der ruth. Sprache“ Lemberg 1890.

гли вже становити основу до нового провіреня питаня порушеного Поґодіним.

Одним із перших учених, що покористувались у тому напрямі новими здобутками науки, був проф. А. Соболевский. Р. 1883 виступив він в київському товаристві ім. Нестора із викладом: „Какъ говорили въ Кіевѣ въ XIV и XV в.“ У сьому відчиті відновив Соболевский давну теорию Поґодіна, лишень старав ся її оперти на нових підвалинах — на дослїдах мови памяток т. з. „галицько-волинських“ та київських. Не добачуючи в київських памятках появи т. зв. „нового ѣ“, що розвинулось по його думцї виключно в памятках т. зв. „галицько-волинських“ на місци староболг. е, коли глухі голосозвуки ъ та ь втратили своє звукове значінє, — зачислює він давний говір київський до говорів великоруських. Великоруси жили по думці Соболевского в Київщинї аж до XV в. — а малоруська людність прийшла над Дніпро що йно пізнїйше з Галичини і Волини. Проти відновленої теориї Поґодїнської виступив цїлий гурт учених, як Житецький[1]), Дашкевич[2]), Антонович[3]), виголошуючи на сю тему основні реферати і доказуючи, що теориї сеї не підпирають анї факти фільольоґічні — анї історичні вісти про розміри татарської руїни й напрям кольонїзациї України. Соболевского одначе не переконано — і він р. 1884 повторив свою теорию в „Очеркахъ изъ исторіи русскаго языка“, подаючи рівночасно розбір кільканайцятьох памятників т. зв. „галицько-волинських“. Того самого року оголосив проф. Яґіч свої „Четыре критико-палеографическія статьи“ (С. Петерб. 1884), де висловив ся рішучо проти теориї Соболевского. Коло того часу появляє ся також замітна статя Шахматова: „Beiträge zur russischen Gramatik“ [4]). В статях тих звернено увагу на деякі важні прикмети діялектольоґічні староруських памятників — що підривають теорию Соболевского. Одначе в відповідь на те пише Соболевский свою статю „Источники для знакомства съ древне-кіевскимъ говоромъ“ [5]),

[1]) По поводу вопроса о томъ какъ говорили въ Кіевѣ въ XVI—XV в. [Чтенія в истор. общ. Нестора II, 218].

[2]) Нѣсколько данныхъ изъ исторіи Кіева, кіевской земли и кіевскихъ историческихъ памятниковъ XIV—XV в. (ibid. II, 223).

[3]) Нѣсколько данныхъ о населеніи Кіевской земли въ XVI в. (ibid. II. 225).

[4]) Archiv für slavische Philologie Bd. VII.

[5]) Журн. Минист. нар. просв. Спп. 1885, II, 349—357.

де обстає при своїй гіпотезї, повторює її з деякими незначними застереженями в „Лекціяхъ по исторіи русскаго языка“ [1]) а пізнїйше, не зважаючи на основні поважні закиди висловлені Яґічем в його „Критическихъ замѣткахъ по исторіи русскаго языка“ [2]) — повторює сесю відновлену теорию Поґодінську ще раз у другім виданю своїх лєкций, р. 1891. Що йно р. 1896 опубліковано з рукописий пок. професора Потебнї його „Отзывъ о сочиненіи Соболевского „Очерки изъ исторіи русскаго языка“ [3]). Знаменитий учений розбирає деякі важнїйші фільольоґічні арґументи Соболевского і висловлює ся також рішучо проти теориї Соболєвского[4]). Після оголошеня „Очерків“ і „Лєкций“ Соболєвского розбирають сесю теорию ще раз із боку історичного В. Антонович[5]), В. Зотов[6]), Владимірский-Буданов[7]), М. Грушевський[8]), і приходять до згідного висновку, що анї не було повного запустїня Київської землї в часах татарського лихолїтя — анї не було в тих часах основної зміни людности над середним Днїпром, анї не можна в історичних жерелах вказати на слїди масової еміґрациї руської людности з країн прикарпатських на схід — після татарської руїни[9]).

Одначе теория Соболєвського, хоч хитко побудована—головно на однїй букві, на т. зв. „новім ѣ“ — знайшла собі на якийсь час авторітетного і талановитого приклонника в особі А. Шахматова[10]). Учений той приймає таке значінє, яке надає Соболєвский „галицько-волинському ѣ, називає його теорию на тій точцї „відкритєм одним із найбільше блискучих у історич-

[1]) Лекціи, Кіевъ 1888.

[2]) Критич. замѣтки, Спбургъ 1889.

[3]) Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. акад. наукъ 1896, т. I, кн. 4, стр. 803- 831.

[4]) ibid. c. 807.

[5]) Кіевъ его судьба и значеніе съ XIV по XVI стол. (Монографіи по ист. зап. и югозап. Росс. I, Кіевъ (1885).

[6]) „О черниговскихъ князяхъ по Любецкому синодику въ Черниговскомъ княжествѣ въ татарское времен. Спб. 1893, 252.

[7]) Населеніе югозападной Россіи отъ полов. XIII до полов. XV в. (Архивъ югозападной Росс. VII, с. 2, 3, 4, 11, 1882).

[8]) „Очеркъ исторіи Кіевской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV стол.“ Кіевъ 1891, стор. 427—433. Порівн. також його „Історію України-Руси“ т. I, Львів, 1898.

[9]) Теорию Погодинську в части признає И. Филевичъ („Исторія древней Руси“ I, Варшава, 1896, с. 22).

[10]) „Изслѣдованія въ области русской фонетики“. Варшава. 1893.

них розслїдах руської мови“ [1]), підкладає лише під те ѣ специяльні звуково-фізіольоґічні вартости, і звязує з історием того звука розділ руської мови на головні галузи: східну — великоруську і західну — малоруську, та висказує згідний з теориєю Соболевского погляд, що лишень памятки т. зв. „галицько-волинські“ містять в собі елементи давної малоруської мови[2]). Ширші висновки культурно-історичні і поясненя до тої студиї додав Шахматов у своїй розвідцї: „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“ [3]).

Критичному розборови фільольоґічних материялів, на яких опирає свою теорию Соболевский і деяких згідних з тою теориєю висказів Шахматова, присвячена моя праця „Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmales a. d. XIII Jhdte: „Žitije sw. Savy“ [4]). Тут в части на основі праць давнїйших, особливо крит. заміток Яґіча, в части деяких моїх нових розслїдів розібрано діялектольоґічні прикмети староруських памяток від XI до XIV в., провірено цїлий ряд звукових і морфольоґічних прикмет, що сполучують памятки київські з „галицько-волинськими“, стверджено факт, що т. зв. „нове ѣ“ не було прикметою виключно памяток „галицько-волинських“ — але що се прикмета загальна південно-руська, і показано, що старинні памятки київські і „галицько-волинські“ становлять одну південно-руську ґрупу супротилежну памятникам північним — що отже так само в памятниках київських від XI до XIV в., як і в „галицько-волинських“ — проривають ся поволи чим раз виразнїйше ті прикмети, що нинї характеризують мову україньско-руську, що отже фільольоґічні факти виразно заперечують теорию Поґодіна і Соболевского.

В „Кіевській Старинї“ за р. 1898 появила ся статя молодого орієнталїста А. Кримського п. з. „Филологія и Погодинская гипотеза“ [5]). Статя сеся (нескінчена й доси), викликана

[1]) „Изслѣдованія въ области русской фонетики“ Варшава 1893, 114.

[2]) ibid. стр. 132.

[3]) Русскій Филологическій вѣстникъ“ 1894, III, Арґументами історичними збиває висновки Шахматова проф. М. Грушевський („Записки Наукового товариства ім. Шевченка, 1895, т. VIII, Бібліоґрафія стр. 9—14.

[4]) Archiv für slavische Philologie, Berlin 1896, Bd. XVIII 203—228, 473—523.

[5]) „Филол. и Погод. гипот.: Даетъ ли филологія малѣйшія основанія поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевскаго о галицко-волинскомъ происхожденіи Малоруссовъ?

моєю працею „Dialectologische Merkmale“, написана із великим розмахом і самонадійностию а з невеликим засобом нових даних історично-фільольоґічних, звернена також проти теориї Соболевського.

Останнїми часами заговорили про питаня сполучені з теориєю Поґодїна і Соболєвского, та звернулись проти неї такі авторітетні учені, як академіки: Н. Пипін[1]), В. Яґіч[2]) і А. Шахматов[3]). Останнї вискази Шахматова тим важнїйші, бо він був давнїйше — як ми вже згадували — найповажнїйшим прихильником теориї Соболевського. Поясснивши на основі фактів історичних і розслїдів фільольоґічних ґенезу трех руських народностий: малоруської, білоруської і великоруської — пояснивши давнє уґруповане руських діялєктів і порівнавши з теперішним їх розкладом, доходить він між иньшими до таких висновків: „Від XIV в. Південно-Русам відкриває ся нова задача кольонїзувати полудне і полудневий всхід Росиї. Під охороною литовських князїв і київських Олельковичів, Малоруси посувають ся в Полтавщину, — що може служити за вельми сильний арґумент проти здогаду про значне проріднене південно-руського населеня після нападів татарських. Київське князївство вже в XV в. змогло розширити свої границї до Чорного моря і Донця: ясно отже, що Київщина не могла під той час потребувати кольонїстів з Галичини або з Білоруси“ [4]).

„Сучасне уґруповане говорів по трем руським народностям — великоруській, білоруській і малоруській — не відповідає первістному і давному уґрупованю, бо великоруська ґрупа говорів сполучує говори північно-руської і середно-руської ґрупи, а білоруська містить в собі лише західну часть середно-руської ґрупи. Малоруська ґрупа одноцїльнїйше як усї иньші зберегла свою звязь із старинною ґрупою відповідних говорів: південно руська ґрупа X—XI

[1]) „Исторія русской литературы“ т. I, Древная письменность. Спб. 1898, ст. 177—178.

[2]) Einige Streitfragen. Verwandtschafts-Verhältnisse innerbalb der slavischen Sprachen“ („Archiv für slavische Philologie“ Bd. XX, S. etc.).

[3]) А. А. Шахматовъ: „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и русскихъ народностей“ (Журн. Мин. Нар. Просв.“ 1899, також в окремій відбитцї).

[4]) „Къ вопросу объ обр. русс. нарѣч.“ окр. відб. стор. 46.

віку, зовсїм представлена сучасною ґрупою малоруською" [1]).

Сей висновок знаменитого петербурського академіка замикає наукові спори, викликані теориєю Поґодіна, спори, що тяглись і в руській історіоґрафії і в фільольоґії майже пів столїтя.

З такого порішеня Поґодінської теориї виходить і висновок важний для історика лїтератури: Не великоруський, а українськоруський нарід, мешкаючи від віків над середним Днїпром, витворив пишну культуру і буйне письменство периоду київського, до татарського, і часів лихолїтя.

Хоч факт сей і признають по більшій части российські учені, то одначе в своїх оглядах історий староруської лїтератури ставлять київський период письменства у безпосередній звязи з письменством північно-руським без відповідного поясненя національно-племінних відносин того часу, зачисляють той период до культурних дорібків народу великоруського, та осьвічують його так, щоб поставити у затїнку ті прояви, що сьвідчать про давнину і силу індивідуальних вицьвітів старинної культури предків нинїшного народу українсько-руського, а висунути по можности на перед, на сьвітло, усе те, що може послужити до скріпленя думки про єдність усїх галузий руської ґрупи племен, та про спільність їх культури.

З того шабльону, що коренить ся сьвідомо чи несьвідомо в системі правлїня Российської держави і в єї відносинах до українсько-руського народу — виломлює ся гурт учених, що або не дотикає ся спірних питань, або виступає супроти таких спірних питань більше безсторонно. До тих останнїх учених належить А. Н. Пипін, оден із найвизначнїйших умів сучасної Росиї.

Ученому тому завдячуємо немало праць, що дотикають ся духового житя українсько-руського народу. Він пише коротку історию українського письменства[2]), за помочию цїлого ряду статей надрукованих в „Вѣстнику Европи" [3]), познакомлює широку российську публїку із важнїйшими моментами духового житя на-

[1]) ibid. стор. 47.

[2]) В „Исторіи славянскихъ литературъ" Спб. 1879.

[3]) Н. пр. „Древній періодъ русской литературы и образованности" 1882; Волга и Кіевъ 1885; „Споръ между южанами и сѣверянами" 1886; у „Вѣст. Европи" поміщував він по більшій части ті статї, що зложились на його історию лїтератури, та іст. етноґрафії.

шого народу, в своїй „Исторіи русской етнографіи[1]) присьвячує цілий III-тий том етнографії й фолькльорови українсько-руському, — та обговорює деякі основні питаня з области історії нашого давнїйшого письменства в своїй „Исторіи русской литературы", про котру я вже згадував. В працях тих дає він в значній мірі позір на національно-племінні ріжниці, що з давен-давна істнували між народом великоруським і українсько-руським[2]), признає, що укр.-руська народність зародилась уже в найдавнїйшому периоді[3]), підносить жизненність і сьвіжість літературної продукциї київського періоду супроти періоду московського[4]), говорить про довгі віки історичного житя в протягу котрих сформувались основні прикмети укр.-руської народности[5]), признає богацтво і велике значінє української народної поезії, заявляючи при тім що і новійша укр.-руська література має трівкі й сильні підвалини свого істнованя і розвою[6]), а при тім усім осуджує він так у своїх статях публїцистичних[7]) як і в чисто наукових[8]) гнобленє українського письменства при помочи насильних способів адміністрацийних — одним словом стає той учений на становищі історичної правди і висшої етичної культури. Підносячи усе те із глибоким признанєм, не можемо одначе поминути мовчанкою діссонансів, що попали до деяких його творів, і послужили за збрую тим сферам із котрих вузкоглядностию і реакцийностию боров ся ціле своє житє поважаний академік.

Діссонанси такі особливо голосно відзивають ся в його згадуваній уже рецензиї на „Історию руської літерэтури" Ом. Огоновського п. з. „Особая исторія русской литературы". Рецензию сесю подав до відомости широкій публїці в Росиї „Вѣстникъ

[1]) Спбургъ 1891.

[2]) „В тих обставинах історичних і племінних—в яких імовірно вже з дуже давного часу, а опісля і в стариннїй добі жила південна Русь, не можливо представити собі й племінної однородности з північою: ті обставини були надто відмінні, щоби при значних ріжницях побутових не витворились навіть із одного кореня місцеві відміни, а з протягом часу племінні відтінки розрослись у дві народности" („Исторія русс. литературы", Спб. 1898, I, 171).

[3]) ibid. 172.

[4]) ibid. 155.

[5]) Ист. русс. литер. Спб. 1898, I, 143.

[6]) „Вѣстникъ Европы" 1885, IV, 209, 753.

[7]) „Волга и Кіевъ" „В. Евр." 1885. IV. 212.

[8]) „Ист. русс. литер." Спб. 1898, I, 143, 144.

Европы"), опісляж, поза границями Росиї в німецькім перекладї „Archiv für slavische Philologie"; спопуляризовано її також у скороченім передруку з „Вѣстн. Евр." і серед одного відлому гал.-руської суспільности. В статї тій стає Пипін по части на державну точку погляду. Супроти думки Огоновського про самостійність українського письменьства — ставить він таку тезу: „Лїтература сильна незалежна, здібна до самостійного розвою витворює ся не лишень там, де єсть окрема мова і окреме племя, але де окрім того є осібний історично заявлений тип культурного житя і державної звязи. Той послїдної умови недостає південно-руській народности" [1]).

Такий погляд у Пипіна незвичайний. Він стоїть у суперечности із многими давнїйшими висказами ш. академіка, з котрих оден проговорить нам тепер проти згаданої що йно тези: „Колиб у малоруській лїтературі появив ся сильний талант здібний пірвати своїх земляків, а рівночасно бути й провідником загально людського чутя й ідеалу, се було би вже оправданєм подібної нової лїтератури. Таким оправданєм нової лїтератури був Шевченко" [2]). Зрештою окрім сих слів самого Пипіна, промовляють проти його тези факти з історії розвою лїтератури польської. Письменство польське дійшло як раз до найбільшого розцьвіту в XIX в., коли вже польський нарід стратив був свою державну окремішність.

Дальший такий діссонанс у статї Пипіна становлять отсї вискази, що стоять у безпосередній звязи з історією старо-руської лїтератури.

„Южная и сѣверная Русь составляли нѣкогда одно племя, одно государство и имѣли одинъ литературный языкъ. Въ древнемъ періодѣ, до татаръ, и до политическаго роздробленія Руси не было никакой спеціяльно южнорусской литературы: была

[1]) Подібні тези стрічаємо не рідко в працях российських учених; анальоґічний висказ, заправлений ще до того й пророцьким тоном, продер ся й до прегарної, з наукового погляду книги проф. Н. П. Дашкевича: „Отзывъ о сочин. Петрова „Очерки історіи украинской литературы XIX стол.": „Українській лїтературі не бути лїтературою всенародною і навіть у землях залюднених виключно або переважно малоруською народностию — не заняти першорядного місця, яке належить ся лїтератррі на тій мові, що стала наслїдком вікового ходу історії загально-руського. Тому-ж і місцеве значінє української лїтератури треба признати зовім ограниченим". (Отчетъ о XIX присужд. наградъ Суварова — „Записки имп. ак. наукъ" т. LIX 262).

[2]) „Вѣстникъ Европы" 1885, IV, 753.

общая литература русскаго или русско-славянскаго языка распространившаяся одинаково по всѣмъ областямъ тогдашняго русскаго племени".

Над тими тезами Пипіна — по моїй думці не вірними — ми спинимо ся довше, бо вони дотикають найосновнійших проблем старо-руського письменства.

Питанє про племінну єдність руського народу в давнім периоді його культурного житя обговорене давнійше у звістній моноґрафії Костомарова п. з. „Двѣ русскія народности" [1]). З боку антропольоґічного схарактеризовано племя великоруське у Богданова („Антропологическія изслѣдованія о великорусскомъ племени" (в „Трудахъ общ. ест. антропол. и етногр.)] і у Д. Н. Анучина („Великоруссы" в „Енциклопед. словар. Брокгауза и Ефрона"). Проти наведеної тези Пипіна говорять і його вискази, уміщені в його найновійшій „Исторіи русс. литературы": „Ледви підлягає се сумнївови, що етноґрафічні ріжниці між південною і північною Русею стали витворюватись з першими рухами племен на північний схід. Як би вони й були споріднені що до свого походженя, між ними мусїли появитись відміни вже наслідком місцевого розедненя, що ставило їх у ріжнородні обставини місцевости, клїмату і праці [2]). Таким способом ще в давнім периоді треба приняти не оден тип етноґрафічний" [3]).

Ріжницю племінну між Русею київською і новгородською можна ствердити вже в XII в. на основі „Руської Правди" й иньших документів історичних. Ще більша ріжниця етноґрафічно-племінна виступає між Русею київською і тими племенами великоруськими, що почавши від XII столїтя орґанїзують ся чим раз сильнійше коло Володимира над Клязмою, Суздаля, Ростова, а опісля коло Москви.

Також такої єдности державної, про яку говорить наведена теза, в стариннїй Руси не було. Руські племена становили федерацию більше або меньше самостійних князївств з ріжнородним внутрішним устроєм, — сполучених лишень в части й до часу спільною династиєю. І така звязь в половинї XIII в. розриває ся. Напади татарські, завойованє Руси київської князями литовськими (XIV в.), сполученє її чим раз тїснійше

---

1) „Историческія монографіи и изслѣдованія" Спб. 1872, т. I, 51—109.

2) „Ист. русс. литер. I, 154.

3) ibid. 155.

з Польщею (1386, 1569, 1596) — і такі иньші факти — викопали ще глибший розділ між племенами великоруськими і українсько-руськими. З того часу (XIII—XIV в.) належали Русь південна і північні землї до окремих державних орґанізмів.

Основу отже полїтичного уґруповань руських племен становили вже в найдавнїйших часах етноґрафічні ріжниці між племенами південними і північними і навпаки: окрема орґанїзация полїтична обох ґруп племен, їх стичність із окремими цивілїзацийними течіями збільшила ще засіб тих етноґрафічних ріжниць — і дала в результатї виразно індівідуалїзовані самостійні національні типи. Так представляє ся спільність племінна і державна.

Пригляньмо ся тепер близше, як представляла ся в старинній Руси спільність мови і ріжнородних галузий письменства, і чи справдї не було в старинній Руси нїякої специяльно південної (українсько-руської) лїтератури.

Мова староруських памяток, що доховалась до наших часів, у своїй головній основі церковно-словянська, походженя староболгарського. Сеся мова була справдї спільна Руси південній і північним землям — але чи лише на Руси? Вона так само була лїтературною мовою Сербів і Болгар — але чи стане хто на тій основі Сербів і Болгар зачислювати до руського племени?

Правда, що мова церковно словянська прибрала в руських областях окрему руську закраску. Але тих прикмет руських, відмінних від мови староболгарської і иньших мов словянських, таких прикмет що булиб спільні староруським памятникам усіх областий, можемо нарахувати ледво кілька: найважнїйші з них — повноголос, **ъ** та **ь** (і чисті самозвуки що розвинулись із глухих) перед плавними **л** та **р**, — початкове **о** зам. ц. сл. **є**, та рефлекси ц. сл. сполучень співзвуків **шт** і **жд**. Але й що до тих спільних проявь мусимо поробити деякі застереженя. Руські рефлекси ц. сл. сполучень **шт** і **жд** характеризують руську мову супроти иньших мов словянських, але вони належать до тих прикмет, що не сполучують усіх руських діялектів із собою — а навпаки деякі із них вже в найдавнїйших історичних часах становлять ріжницю між діялектами північної і південної ґрупи. Лише деякі рефлекси ц. сл. **шт** можна вважати за сполучники усіх руських діялєктів: а) **шт** зам. первістного **tj** дає **ч**, б) **шт** зам. **sk** дає **щ** (прояви спільна з мовою польскою і ческою). Иньші рефлекси ц. сл. сполучень **шт** і **жд** становлять уже прикмети, що характеризують поодинокі староруські діялєкти: **жд** зам. **dj** дає на півночи **ж**, на полудни пізнїйше **дж**; **жд**

зам. **zh**, або **zd** — дає на півночи загалом **жж**, специяльно в Новгороді **жг**, на полудни **жч**. Глухі перед плавними сполучували всї руські діялєкти сильнїйше в тому часї, коли вони мали значінє чистих самозвуків: сполучник той ослаб у значній мірі наслідком деяких перемін, що потягнув за собою упадок звукового значіня **ъ** та **ь**; **о** зам. ц. сл. **є** подибуємо спорадично і в иньших мовах словяньских: воно отже не може уважати ся виключною прикметою руських памяток. Навіть перший повноголос, що становить найважнійшу звукову прикмету язиків руської ґрупи, з того часу від коли в південно-великоруських і білоруських говорах неакцентоване **о** стало звучати як **а** — т. зн. м. б. від XIII столїтя — має иньшу звукову закраску в складах неакцентованих, в що йно згаданих діялєктах — а иньшу в діялєктах і говорах українсько-руських. Є ще кілька таких прикмет, що вправдї спільні усїм руським діялєктам, або котрих бракує всїм руським діялєктам — але вони спільні, або становлять спільну недостачу також иньших мов славянських. Нпр. а) мягке **л** зам. **j** після губних співзвуків подибуємо також в південно-східній ґрупі мов словянських; б) **цв** зам. **кв**, **зв** зам. **ґв** спільне мові руській, церковнословянській, сербській і словінській; в) недостача носових звуків спільна всїм руським діялєктам, але вона характеризує не лише руську мову, — носових звуків нема також анї в мові чеській, анї в словінській, анї в сербській. Так представляють ся ті звуки, котрі ще в части можна взяти за основу спільности усїх руських діялєктів і говорів. Сполучників тих, як бачимо, не богато.

Тимчасом вже в XI столїтю продирають ся через церковнословяньску основу і попри ті немногі елєменти, що були спільні усїм памяткам руської редакциї, також діялєктольоґічні прикмети народної мови — на півночи великоруські, на полудни українськоруські, а пізнїйше, на північнім заходї — білоруські. Дослїди історично-язикові показали нам цїлий ряд народних українськоруських звуків ї форм, що встигли проявити ся в памятках південно-руських XI—XIV в., — а котрі відріжнюють мову тих памяток від мови памяток північних[1]). Коли зва-

[1]) Прикмети ті обговорюю докладнїйше в згаданій статї „Dialectologische Merkmale“ (Archiv. für slav. Philologie Bd. XVIII, 479—522). Важнїйші фоно- і морфольоґічні прикмети південноруських памятників — ось які:

1. **ти—и** зам. **ть—и**
2. **жч.** зам. **жд**

жимо, що лише деякі звукові, морфольоґічні, синтактичні і лексичні елементи встигли продерти ся через церковно-словянську шкаралущу письменської мови — коли зважимо, що многі з тих прояв живої мови народної, що були в первістній редакциї південно-руській, затерли ся під рукою пізнійших північних переписувачів, (нпр. в літописях, у Слові о полку Ігоря) — то мусимо сказати, що не лише ріжниці між народною мовою південної і північної ґрупи, але й та диялектична закраска що продирала ся до памяток письменських (особливо таких, що не були копіовані з готових південно словянських текстів — але написаних вже на Руси) — була безперечно далеко сильнійша, ніж ми її подибуємо в тих немногих ориґінальних памятках, що дійшли до нашого часу. Тота отже спільна основа язикова, що сполучувала памятки староруські між собою — була чужа і сполучувала їх також із памятками болгарськими і сербськими; руських спільних сполучників було ледво кілька, а з рештою місцеві руські елементи вказують вже в самому початку історичного періоду істнованя руської мови значну ріжницю між мовою південної й північної Руси. Мова отже, анї народна, анї письменська не була таким сполучником усїх руських племен, як можнаб догадуватись із слів поважаного автора згаданої рецензиї.

Перейдїм до письменства.

До спільних прикмет старинного письменства північно-руського і південно-руського належить перевага релїґійного елементу — що пливе з того самого жерела християнства, з тої самої церкви. Релїґійним духом пронизані з виїмкою слова о п. Ігоря

---

3. **ѣ** зам. **е** — (зглядно також **и** зам. **ѣ**).
4. заміна **в** з **у**
5. заміна **и** з **ы**
6. **ги**, **ки**, **хи**. зам. **гы**, **кы**, **хы**
7. **о** зам. **е** після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**
8. **о** зам. **е** в слові т**о**бѣ, с**о**бѣ
9. **ж**, **ч**. **ш**, **щ** в сполученю з **ю** **ꙗ**, **ѥ**
10. **ъı** зам. **ъ** після плавних (яблыко, дрыва)
11. кд**е**, сд**е** зам. північн кд**ѣ**, зд**ѣ**
12. **ьꙗ**, **ью**, **ьѥ**, **ьи** зам. **иꙗ**, **ию**, **иѥ**, **ии**
13. іменн. ч. мн. р. муж. 1 відм. **ове**
14. закінчене дієсл. 3 ос. без **ть**
15. спосіб приказовий **ѣмъ**, **ѣте**, зам. **имъ**, **ите**
16. закінч. імперф. на **шеть**, **хоуть** зам. **ше**, **хоу**
17. закінч. дієсл. 1. ос. ч. мн. на **мо** і ин.

всї катеґориї письменства найдавнїйшого періоду: і церковні науки, і лїтописи, і подорож Данила до св. землї, і науки Вол. Мономаха і цїла богата лїтература леґенд і апокріфів. Але прикмета сеся характеризує не лише письменство руських племен. Старинний период руської лїтератури припадає на середні віки, в котрих настрій релїґійний запанував був у всїх галузях лїтератури християнського сьвіта — в леґендї, повісти, лїрицї, епопеї і драмі — почавши від перших християнських лїриків доґматистів Бардезана (II в.) Климента Александрийського (III в.) — а скінчивши на „Божеській комедиї“ Данта — тій найкращій поетичній синтезї духа середновічного християнства.

Велика частина староруської лїтератури сполучена тїсно з історию християнства на Руси та історию руської церкви — носить на собі визначні слїди впливів візантийсько-грецьких та південно-словяньских. Признаки тих впливів виступають так на півночи, як на полудни руських земель; але вони тратять значінє сполучника духового усїх руських племен через те, що вони звязують руські племена не лишень з собою, але і з південною Словянщиною. І підклад мови церковно-словянської, і тїсні культурні взаємини з Болгариєю, Болгариї з Сербиєю — витворили — що признає й д. Пипін[1]) — одну спільну болгарсько-сербсько-руську лїтературу так, що й до нинї в многих випадках не можна близше означити місця написаня деяких творів, — або споруджения перекладу з оріґіналу византийсько-грецького[2]).

Коли приглянемо ся по черзї усяким галузям лїтературних прояв, які бачимо в старинній Руси — коли возьмемо на увагу їх зміст і форму, та области в котрих вони зародились і дійшли до розцьвіту, побачимо, що спільність руської лїтератури старинного періоду була в одних проявах лишень позірна — а не дійсна, а в других була доказом великого значіня і впливу культури та оріґінального письменства південної Руси.

Возьмім на увагу передовсїм л ї т е р а т у р у ц е р к о в н у — а б о з г о л о в н о ю о с н о в о ю з м і с т у ц е р к о в н о - р е л ї ґ і й н о г о. Така лїтература складає ся з двох головних ґруп: першу становлять такі твори, що з гори виключують самостійну індивідуальну

[1]) „Историја русс. литературы“. Спб. 1898. I. 79.
[2]) Перші проби дослїдів у тому напрямі дає нам розвідка А. И. Соболевского: „О древнихъ русскихъ переводахъ въ домонгольскій періодъ“ Москва 1897.

творчість; до другої належать такі літературні появи, що дають більший або меньший простір самостійній творчости. До першої зачислюємо сьвяте письмо, книги літурґічні, твори отців церкви і т. и. Тота частина письменства була справді спільна Руси південній і північній — але рівночасно вона була спільною літературною власностию або цілого християнського сьвіта, або всїх Християн грецького, чи то грецько-словянського обряду. До руського письменства належать вони яко памятки язика — з огляду на руську редакцию — і з того погляду мали вони — як було згадано, по більшій части иньшу діялектичну закраску на півночи, а иньшу на полудни.

Те саме треба сказати про богату лїтературу збірників релїґийно-морального змісту, — леґенд і апокріфів.

Богата лїтература апокріфічна, що пливе на Русь безпосередно з Болгариї — приимає ся передовсїм в полудневій Руси, продирає ся до таких визначних південнор. памятників як перша лїтопись, зазначує слїди свого впливу в житю Бориса і Глїба, Якова Мнїха, в науках Володимира Мономаха, у Данила Паломника, поодинокі твори приходять сюди в цїлости вже в перекладах XII в. (Хожданіе Богородицы по мукамъ) — або дістають тут деякі зміни доповненя і перерібки — одним словом — переходять на сам перед південно-руський етап і південно-руську редакцию, — а опісля доперва пливуть на північ — і там в рукописах дістають північно-руську діялектичну закраску.

На-сам перед появляють ся в південній — а опісля аж у північній Руси і старинні повісти походженя візантийсько-грецького і східного[1]). В тім самім збірнику, що був очевидно копією давнїйшого південно-руського ориґіналу, — в котрім переховалось „Слово о полку Ігоря“ — містив ся також візантийський роман про Девгенїя, переказ про богату Індию та арабська казка про Синаґрипа.

Дальшу катеґорию староруської лїтератури, що відзначує ся більшою незалежностию від візантийсько-грецьких і південно-словянських взорів — належать бесїди духовників і науки церковні, житя сьвятих — та „посланія“ осіб духовних до князїв.

Вже в полов. XI в. в особі київського митрополита Ілярiона маємо проповідника першорядного таланту і сили вітхненя. По силї поетичного укладу може Іляріонове „Слово о законѣ

[1]) „Исторія русс. литературы“. I. 163.

и благодати“ бути порівнаним хіба із „Словом о полку Ігоря“; що до змісту, ширини сьвітогляду і прозорої композициї називає те слово Е. Ґолубінский[1]) „прегарною, бездоганною академічною промовою, — блискучим твором ораторським“. Не менче цінними прикметами відзначує ся й друга його бесіда: „Похвала кагану Володимиру“ — котрої деякі частини належуть до письменських прояв чистої поезиї.

В XII столїтю з'являють ся в південній Руси цінні твори Кирила, епископа Турівського — руського „золотоустого“.

Київський печерський монастир стає літературним осередком, в котрому коренить ся оригінальна руська аґіобіоґрафія, і перші завязки руської літописі. В перших руських творах аґіобіоґрафічних, як „Житіе Бориса и Глѣба“, „Житіе Теодосія“ — знаходимо уже відгомони сучасного політичного житя, і побутового житя руських князів. Монахи печерські витворили цілий богатий збірник звістний під назвою „Печерського Патерика“ — многоцінний також що до літературного викінченя поодиноких житій.

Всї ті твори, в котрих бачимо вже проблиски оригінальної літературної творчости — написані в південній Руси.

Анальоґічних творів північно-руських з того часу ми не бачимо — хоч вони, колиб були істнували, моглиб були лекше переховатись до наших часів ніж твори південних областий, що перейшли тяжку татарську руїну. Одинокий північно-руський літературний твір того часу „Поученіе“ Луки Жидяти не має ніякої белетристичної закраски анї прояв творчої сили.

Проби аґіобіоґрафій, які дотикають ся північних областий, н. пр. переказ про Леонтія Ростовського[2]), або Аврамія Смоленського, представляють або сухі біоґрафічні записки, або становлять парафразу південно-руських первовзорів[3]). Пізнійші північно-руські аґіобіоґрафії мають свою вихідну точку в київськім „Патерику“. В порівнаню з південно-руськими житиями — називає Пипін ті твори шабльоновими[4]).

Приглянього ся вітчині иньших староруських памяток.

Живим стилем і патріотичним почутем відзначує ся „Поученіе дѣтямъ“ київського князя Вол. Мономаха. Не підлягає

[1]) Е. Голубинскій: „Исторія русской церкви“. I. 584.
[2]) Е. Голубинскій: Ист. русс. церкви. I. 628.
[3]) ibid. стор. 640, 641.
[4]) „Исторія русской литературы“. I. 161.

сумнївови також південно-руське походжене „Моленія“ Данила Заточника, що представляє компіляцию міґрацийних мотивів леґендових з відривками дидактично-моральних збірників візантийських, а при тім обвіяне живим гумором і сарказмом. Анальоґічних творів на півночи не бачимо.

Автор звістного „Хожденїя“ до Єрусалима — одного з найцїннійших середновічних описів св. землї[1]) — ігумен Данило був мешканцем південної Руси[2]), мабуть околиць Чернигова. Становить воно первовзір для пізнїйших подібних описів — і дає почин доволї значній лїтературі паломницькій.

Анальоґічний твір північно-руський, — опис царгородських святощий Антонїя-Андрейковича — се сухий шабльоновий реєстр тих предметів, що звернули увагу паломника[3]). Твір сей не має нїякої лїтературної вартости.

До якої области Руської землї належать памятки староруської поезиї?

Славне південно-руське „Слово о полку Ігоря“, що представляє найкращий вицьвіт народної поезиї, защеплений на лїтературно-книжному полї — тїсно спорід-нене що до поетичного стилю, лїричного настрою і ритмічного складу з пізнїйшими проявами поетичної творчости українсько-руського народу — з козацькими думами.

Слово о полку Ігоря не стоїть одиноко в староруській лїтературі анї що до змісту анї що до поетичної форми. В нїм маємо лише останок богатої дружинної поезиї княжого періоду — котрої відгомони а навіть цїлї епізоди переховались нам у першій руській лїтописї. В таких епізодах — як н. пр. похід Олега на Візантию[4]), як смерть Ігоря та месть Ольги[5]) і т. и. добачує Костомаров зміст і цїлї зразки думи дружинної, своїм поетичним стилем дуже зближеної до пізнїйших дум козацьких[6]).

---

[1]) Пипинъ: „Исторія славянскихъ литературъ“. I. 318.

[2]) idem „Ист. русс. литературы“. I. 371 – 372.

[3]) ibid. 378.

[4]) М. Костомаровъ: „Преданія первоначальной русской лѣтописи“ („Вѣстникъ Европы“ 1873. I. 581).

[5]) ibid. Вѣст. Евр. I. 602.

[6]) ibid. 600—601; II. 60.

Про останки старинної поезиї в лїтописях порівн. ще: Сухомлиновъ: „О преданіахъ въ древней русской лѣтописи“. („Основа“ 1861, юнь.).

И. Хрущовъ: „О древне русскихъ историческихъ повѣстяхъ и сказаніахъ“. XI—XII столѣтїе. Кіевъ, 1878.

Се були відгомони поезиї, сформулованої чи то в X чи то в XI століттю. На XII століте припадає Слово о п. Ігоря. З XIII в. маємо останки дружинної поезиї, що ввійшли до південно-руських літописів. Під р. 1201 вставлене н. пр. в Волинській літописі „Слово о Романѣ Волынскомъ", що переховало навіть у такій формі, в якій воно до нас дійшло — виразні признаки чистої поезиї та ритмічної форми[1]).

Недавно віднайдене поетичне „Слово о погибели Русскыя земли"[2]), памятка XIII століття — хоч носить місцями прикмети пізнійшої північної редакциї — було — як вказує зміст[3]) і стиль поетичний — написане безперечно в південній Руси. Правдоподібно в початках XIV століття була написана поема „Слово о Лазаревѣ воскресеніи". В своїй студиї про сесю поему, приходить др. Ів. Франко до такого висновку, що вона була твором оригінальним руським — написаним в південних областях Руської землї[4]). Стиль і уклад ритмічний в нїй такий самий як і в „Слові о полку Ігора". — Має воно отже форму староруської дружинної поезиї — а зміст зачерпнений з богатого жерела апокрифічної лїтератури.

Південна Русь витворила безперечно й богатий цикль народних епічних пісень, звязаних тїсно з іменем Київа, князя Володимира і його богатирів. Вони говорять про ту саму военну енергію, боеві подвиги, геройську відвагу і хитрости, що відбилися в переказах лїтописців — і в „Слові о полку Ігоря". „Як би ми не пояснювали собі долю билинної поезиї" (пише Пипін) — забутої на полудни, а переховані на півночи, не можемо не запримітити, що в дальшій історії народної й письменської поезиї ми вже не находимо прикладу таких живих відносин до национальних подій. Одинока проява, що опісля знов нагадує нам давні поетичні перекази — се знов південно-руська дума"[5]). Зрештою — хоч у пів-

---

[1]) Ритмічну будову сеї поеми реставрує др. Ів. Франко: „Записки Наук. тов. ім. Шевченка", т. XXXV—XXXVI: „Слово о Лазаревѣ воскресеніи", стор. 15.

[2]) „Слово о погибели русскыя земли". Вновь найденный памятникъ литературы XIII вѣка. Сообщеніе Хр. Лопарева. Спб. 1892.

[3]) Вихідна точка опису Руської землї; похвала В. Мономахови і т. и.

[4]) „Слово о Лазаревѣ воскресеніи", староруська поема на апокрїфічні теми. („Записки Наук. тов. ім. Шевченка" т. XXXV - XXXVI, 1—56). Згаданий вислїдок на стор. 12.

[5]) Пипинъ: „Истор. русс. литературы". Спб. 1898. I. 157, 158.

Порівн. також розвідку О. Ѳ. Міллера: „Великорусскія былины и малорусскія думы" („Труды третьяго археологическаго съѣзда въ Россіи бывшаго въ Кіевѣ 1874 год., т. II., стор. 285—306).

денній Руси й не переховав ся старинний народний київський епос в такій повній формі як на півночи, хоч його виперли з народної памяти бурливі події периоду козацького, то останки того епосу дійшли до нас у формі відгомонів та відривків у сучасній поезиї українсько-руського народу[1]).

Народна поезия зберегла нам анальоґічні до південно-руських билїн також перекази новгородські. Одначе цїла письменська поезия того часу якої останки дійшли до наших часів, була виключно духовим вицьвітом південно-руського племени. До найзнаменитших проявів літературної творчости українсько-руського народу належать літописи, як „Повѣсть временныхъ лѣтъ“ (до р. 1110), літ. Київська (1110—1205) і Галицько-Волинська (1205—1292). Зразки чистої поезиї, беллетристичний спосіб оповіданя, оживленого драматичними діяльоґами — се прикмети, які признають південно-руським літописям усї критики [2]).

Літописи істнували й на півночи, але як згідно признають самі росийські історики[3]) — літописи такі як Новгородська і Суздальська відзначують ся механїчним сухим реєстром фактів, без нїякого белєтристичного викінченя, так що їх можна вважати лишень жерелами історичними, а не творами літературними в властивім значіню.

На півночи, в Новгородї була написана в части (себто перших 17 глав) „Правда русская“ кн. Ярослава, доповнена опісля на полудни київськими князями Ізяславом, Сьвятославом, Всеволодом та Володим. Мономахом; вона одначе представляє памятку історично-юридичну — а не літературну.

---

[1]) Порівн. В. Антоновичъ и М. Драгомановъ. „Историческія пѣсни малорусскаго народа“. Кіевъ 1874, т. I, стор. 1—70: „Пѣсни вѣка дружиннаго“.

О. Ѳ. Миллеръ: „Великорусскія былины и малорусскія думы“, loc. cit. стор. 289 і слїд.

М. Драгоманов „До питаня про слїди великоруського богатирського епоса на Українї“ (Лист до др. Ф. Мільлєра). [Розвідки Мих. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. I. („Збірник фільольоґічної секциї Наук. тов. ім. Шевченка“, т. II, у Львові 1899, стор. 88—94)]. Статя сеся була на сам перед надрукована в журн. „Древная и Новая Россія“. Спб. 1875. кн. IX.

[2]) Порівн. Соловьевъ. „Исторія Россіи“ III. 149. Порфирьевъ: „Исторія русской словесности“, Казань 1899. I. 391—392.

[3]) Соловьевъ loc. cit.

Ми перейшли отже по черзї всї твори староруського письменства XI до XIV в. — що відзначують ся в більшій або меньшій мірі прикметами самостійної творчости, та закраскою белєтристичною, і переконали ся, що всї такі твори, про які ми що небудь знаємо, були виключно духовими продуктами племени південно-руського. Анальоґічні твори північно-руські зникають як фата морґана.

До тепер порівнували ми лїтературу південних областий Руської землї й її осередка Київа — з лїтературою племен північних, зґрупованих коло Новгорода, що становлять в части тип посередний між українським а великоруським. Властивою вітчиною народу великоруського треба вважати — як се признає Шахматов — горішне Поволже і басепи Оки[1]), — специяльнож землї: Ростовську, Суздальську, Володимирську, Рязанську, Тверську а опісля Московську. Тут уформував ся суцїльний великоруський тип етнольоґічний, тут витворив він підвалини своєї державної орґанїзациї.

Про лїтературу тих земель я не згадував нїчого, — бо про такі памятники письменства XI та XII столїтя, що походили-б із тих областий, ми нїчого не знаємо. Не маємо з XI або XII стол. навіть певних ц. сл. текстів сьвятого письма та книг лїтурґічних, що походили із тої области. Найдавнїйшими Ростовськими памятниками зістали ся житє Нифонта з початку XIII стол. (1219) і апостол з р. 1220[2]). З памяток Московської землї найдавнїйші походять із XIV столїтя, як нпр. „Стихирарь“ з р. 1331, „Лѣствица“ 1334, Євангелиє з р. 1339[3]). Области ті не полишили по собі поетичної спадщини в формі народного історичного епосу[4]).

В землї Ростовській, Володимирській і Тверській напотикаємо памятки із закраскою самостійної творчости спорадично в XIII, частїйше в XIV та XV столїтю Сюди належуть на сам перед твори Кирила епископа Ростовського, Симона і Серапіона епископів Володимирських, і т. и. Складають ся вони з „житий“ місцевих сьвятих, листів, посланїй, наук духовних — а пізнїйше із поетичних повістий.

---

[1]) Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и русскихъ народностей“. Спб. 1899, стор. 38, 39.

[2]) А. И. Соболевскій: „Лекціи по исторіи русскаго языка“. Спб. 1891. 14.

[3]) ibid. ст. 15.

[4]) Пипинъ. „Ист. лит. русс.“ I. 158.

Але й сеся література не була повною духовою власностию племени великоруського, і не може бути мірою розвою літератури в тих областях.

Від часу, від коли кн. володимирсько-суздальський Андрій Боголюбський здобув Київ (1169) — дальше після руїни Київа в часї татарського лихолїтя, а ще більше, від коли митрополит київський переносить свою столицю до Володимира над Клязмою (1299) — переносять ся південно-руські письменники на північ, несучи з собою київську просьвіту. Значна частина тих письменників, яких ми бачимо в другій половині XIII в. і в XIV столїтю на півночи, походить із Київа, або перейшла київську лїтературну школу. І так нпр. Серапіон, пізнїйший епископ Володимирський, був архимандритом київської печерської лаври; Симон, епископ володимирський, виховав ся в київськім печерськім монастири; Кипріян, пізнїйший митрополит московський, з роду Болгарин, перейшов також київську школу. Таким способом ті почини лїтературної творчости, які бачимо на півночи в XIII та XIV в., в значній мірі залежні від південно-руської просьвіти і письменства.

Під безпосереднім впливом південно-руської літератури розвинули ся перші північні поетичні історичні повісти XIV і XV в., звязані з місцевими особами і подіями: маю на думці: „Сказаніе о Мамаевомъ побоищѣ“ і „Задонщину“. Твори ті представляють невдатні імітованя[1]) „Слова о полку“ Ігоря, з котрого беруть цїлі фрази, перекручуючи їх часто нездарно[2]).

Обширнїйша, самостійна, місцева лїтература, переважно духовного змісту, розвиває ся на півночи під конець XV, в XVI та в XVII столїтю. В тому часї Москва стає осередком і державної орґанізациї, і духового житя північних земель, — коло неї

[1]) Порівн. Пипинъ: „Исторія русской литературы“. I. 212.

[2]) „Сказаніе о Мамаевомъ побоищѣ“ — это неудачное подражаніе „Слову о полку Игоря“ не только въ пріемахъ, но и въ выраженіяхъ; тяжелый слогъ и испорченный языкъ производять непріятное впечатлѣніе“ (Порфирьевъ: „Исторія русской словесооcти“. Казань, 1891. I. 471).

„Въ Задонщинѣ гораздо менѣе оригинальнаго чѣмъ въ сказаніи о Мамаевомъ побоищѣ. Авторъ до такой степени подражалъ „Слову о полку Игоря“, что во многихъ мѣстахъ его повѣсть является просто передѣлкою Слова; авторъ Задонщины“ беретъ выраженія изъ „Слова о п. Иг.“ часто не понимая — или совершенно извращая ихъ“, (ibid. стор. 472).

скристалїзував ся тип великоруської народности. Той период північного письменства справедливо називають історики лїтератури великоруським і московським[1]).

Коли ми письменство київського периоду, духовий витвір народу українсько руського порівнаємо з письменством периоду московського, що було речником народу великоруського — покаже ся виразно велика ріжниця, яка тодї вже сформувалась між тими национальними типами — і витиснула свої характеристичні прикмети на лїтературній творчости.

Ріжницю сесю як не мож краще зазначив сам Пипін у своїй „Историї руської лїтератури". Покористуємо ся його словами: „Давний, домонгольський период має характер свобідної безпосередности, свіжого проявленя сил: в історичному житю народу — се була пора сьмілих подвигів, широкого розпросторонення народної области, в справі просьвіти — пора живої вразливости, оригінальних завязків лїтератури і поетичної творчости. Одну з основних прикмет старинного периоду представляє свобода в народних відносинах. В ньому ми не бачимо упертої і боязкої замкнености, якою відзначувались московські часи, — тої виключности і нетерпимости до всего чужоземного, що робила Москву свого роду Китаєм — берегла її від всяких користий духової обміни. Старинна Русь київських часів не знала тої виключности — як не знала і одного з головних її жерел в московськім периодї — виключности релїгійної"[2]).

Ріжницї між північю і полуднем проявили ся і в письменстві, і в історичній дїяльности, та в історичних типах.

„Як давний Святослав з його чубом і звичаями степового наїздника" — пише Пипін — „нагадає нам в потомстві не московського Великоруса, а скорше південно-руського козака — так лїричний епос „Слова о полку Игоревѣ" відізве ся не в північній піснї, а скорше в південно-руській думі, і самий факт утвореня „Слова" міг бути дальшим ступенем епічного розвою, котрого перший ступень був вихідною точкою витвореної потім в народній сфері билїни. Історики зазначують недостачу войовничости північної Руси; в південній навпаки: се була вельми виразна прикмета, котра від часів Олега і Сьвятослава перейшла в спадщинї до того запорожського війська, що старалось навіть присвоїти собі лицарство"[3]).

[1]) Пыпинъ: Истор. русс. лит. I. стор. 180—181.
[2]) „Ист. литер." I. 155.
[3]) loc. cit. I. 171.

В тому героїчному сьвіжому і діяльному характері народного житя київського периоду й коренить ся по думці автора і ориґінальна самостійність старинної літератури. Автор іде ще дальше і признає окрему школу і окремий стиль в південно-руському письменстві. Так старинні літописи південно-руські як і їх продовжене — літопись т. зв. Галицько-волинська — показує по словам Пипіна — що витворилась була вже звістна літературна школа, котрої прикмети були більше зближені до народної мови — мальовничість, проблиски поетичного одушевленя, при тім властивого не монахови, а скорше сьвітській особі — участникови тих подій. Той окремий стиль південно-руської літописі показує ся в протягу многих десятків літ, — представляє отже прояву типову. Висшим взірцем того стилю було „Слово о полку Игоревѣ“. Воно також каже догадуватись звістного роду школи. Північне письменство переховалось взагалі без порівнаня повнійше — але в ньому ми не знаходимо нічого подібного[1]). Література московського периоду виростала з старих початків в односторонні́м, виключно церковнім напрямі, не даючи місця ані научному знаню, котре тим часом зробило уже свої великі здобутки на заході, — ані народно-поетичній творчости, що продиралась до книги лишень поодинокими епізодами або натяками, принявши своєю дорогою значну мірку книжної леґенди [2]).

Слова ті набирають иньшого, більшого значіня, коли їх поставимо у звязи з попередними, проаналізованими висше фактами. Коли собі тепер нагадаємо висновки з тих фактів, то представить ся нам у властивому сьвітлї спопуляризована і окрита авреолею славного імени автора теза — що „въ древнемъ періодѣ до Татаръ и до политическаго раздробленія Руси не было никакой спеціяльно южнорусской литературы; была общая литература русскаго или русско-славянскаго писменнаго языка, распространявшая ся одинаково по всѣмъ областямъ тогдашнаго русскаго племени“.

Цїлий ряд проаналізованих нами літературних прояв говорить нам ясно — що коли поминемо літературу перекладувану і перероблювану із візантийських та південно-словянських первовзорів, — котра була спільна не лишень руським племенам, але також Сербам, Болгарам, Грекам, а по части й цїлій серед-

1) „Ист. русс. литер.“ I. 172—3
2) ibid. 180.

новічній християнській Европі, — то мусимо сказати, що „въ древнемъ періодѣ не было никакой сѣверно-русской литературы — была только одна литература южнорусская". Так, література оригінальна, із проблисками високої поетичної творчости, із закраскою беллетристичною — була в давнім периоді виключним витвором південно-руських племен. І по своїй териториї, і південно-руській історично-національній основі, і по окремім поетичнім стилю, і по звязи з дальшими письменськими і народно-поетичними творами українсько-руського народу — сеся література давного до-монґольського периоду, а в части й часів татарського лихолїтя була специяльно південно-руською літературою. Иньшої літератури в точнійшому значіню того слова, під той час на Руси не було. Через те й спільність тої літератури на Руси — про яку так евфемістично говорять российські учені, — лежала в тім, що північна Русь, не маючи під той час власної літератури, твори письменства південно-руського переписувала, перероблювала — і в загалї користала з них на стілько, на скілько на се позволяв її стан просьвіти і духові потреби поодиноких областий. Тій обставинї ми й завдячуємо перехованє многих південно-руських літературних памяток у північно-руських копіях — коли південно-руські оригінали попропадали в пожежах татарської руїни.

Спорадичні проби літератури не копіованої і не переводженої, які появляють ся на північи меньче більше до половини XV в. — або не мають літературної беллєтристичної закраски, або були перерібками творів південно-руських. З хвилею, коли й на північи з'являють ся прояви самостійної місцевої оригінальної творчости, мають вони що до змісту, літературних мотивів, їх оброблення, стилю і мови — зовсїм иньший характер, як твори південно-руські. Так представляє ся тота евфемістична літературна спільність.

Тотаж проява, котру не меньче евфемістично називають деякі российські історики літератури — збереженєм літературної традициї, перерваної або ослабленої на полудни — се довге непереривне пасмо впливу південно-руської культури і літератури на північи.

Ми провели се пасмо до впливу „Слова о полку Ігоря" на північні поетичні повісти XIV та XV столїтя. В XVI та в першій половині XVII столїтя слабне, хоч не перериває ся

вплив українсько-руської культури на півночи. Московське письменство розвиваєсь в ориґінальні форми, хоч односторонно, на основі літературної спадщини київського периоду. Струя українсько-руських літературних і цивілїзацийних впливів оживлює ся, набирає сили і пливе знов ширшим руслом у другій половині XVII та в першій XVIII столїтя. Тодї то українсько-руські учені й літерати, ученики й учителї київської духовної академиї, як Сим. Полоцький, Епіф. Славинецький, Дм. Ростовський, Ст. Яворський, Т. Прокопович і иньші, переносять ся до Москви, а опісля й до Петербурга — займають найвизначнійші місця в церковній єрархії, впроваджують нове проміне европейської науки і просьвіти, орґанізують школи на взір українсько-руських колеґій, закладають бібліотеки, уряджують драматичні представленя, а в особі таких високо просьвічених мужів, як знаменитий бесідник і публїцист Теофан Прокопович, стають першорядними помічниками й дорадниками Петра І-го — в великій справі реформи й европеізациї Росиї. В другій половині XVIII столїтя дає Україна літературі росийській таких письменників як Богданович, Гнїдич, Капніст, Наріжний і иньші, ще в першій половині XIX столїтя стає Українець Гоголь реформатором росийського письменьства, надаючи йому напрям реалїстичний.

Від хвилї, від коли на вершках київських церков заблиснули хрести, присьвічуючи Руси до нового периоду духового житя, аж до часу, коли над Невою виросла нова північна столиця на козацьких трупах, на руїнї полїтичної сили України, пливе ширшим то вузшим руслом жива хвиля літератури, просьвіти й европейської мисли з південної Руси на північ — а не на відворот. З півночи на полудне зачинає сеся течія повертатись в другій половині XVIII столїтя, — а що йно в XIX столїтю течія сеся змінює свій напрям зовсім з півночи на полудне; що йно в XIX стол. — серед буйного розцьвіту великоруського письменства — а в значній мірі також з причини таких прояв, як указ з р. 1876 — зійшла українсько-руська література в Росиї майже на таке становище супроти літератури великоруської — в якому знаходилось в протягу цїлого довгого ряду століть письменство північно-руське — зглядом південно-руської літератури.

Латинські інфінїтіви на -ier.

Написав **Іван Копач.**

Про латиньский inf. praes. pass. на -ier пише проф. Stolz в третім виданю своєї Латинської граматики (Ivan Müller: Handbuch der classischen Alterthumswissenschaft II. 2[3] (1900) стр. 198): „So ist der Ursprung dieser Form immer noch nicht klar". Тимчасом — на мою думку — його власна гадка про зложенє тої форми з звичайного інфінїтіва на -ī і приставки інфінїтівної -ere (з притупленєм -ere на -er), взятої від тематичних, непохідних дієслів, розвязує загадку вже до половини. Я-б лише походженє другої складової части инакше пояснив, як се зробив проф. Штольц.

Отже передовсім се певне, що форм на -ier не можна ставляти на рівнї з формами на -i. Вправдї — щоб говорити словами Штольца — „інфінїтіви на -i числом переважають", але за те безперечно майже всюди форми на -ier пахнуть якоюсь старосьвіччиною. І так, форм на -ier передовсїм уживано „in der Gesetz- und Priestersprache, auch in Grabinschriften (пор. Neue- Wagener: Formenlehre der lateinischen Sprache[3] (1897) 3, 225). Переважна частина прикладів тої форми походить з Плявта і Теренция та з решток иньших писателів найдавнїйшої доби римської лїтератури (ib. 226—235), і Брок (Quaest. gramm. capita duo стр. 82) справедливо — не вважаючи на супротивленя Штольца — признав інфінїтіви на -ier архаізмами вже для доби Лївія Андроніка.

Нинї поясняє ся богато форм латиньского дієслова зложенєм двох первісно більше або меньше самостійних складників, нпр. imperf. amabam, legebam уважає ся зложенєм з інфінїтівних утворів *ama-, *lege- і з форм кореня *bhu „бути"; форму inf. fut. act. на -turum („esse" додано до нього, як доказано, пізнїйше по анальоґії до amatum esse, і тому бракує воно так часто у писателів) толкують зложенєм з supinum на -tū (loc·) і з аккузативного інфінїтіва (від кор. -es) *erum з *es-om "esse„ (оск. ezum, умбр. erom), так що прим. daturum = *datu-erom. Оба ті поясненя, о скілько мож бачити, досить загально при-

няті (пор. Stolz цит. м. стр. 183 і 191). Отже подібним способом можнаб пояснити й форми на -ier, приймаючи, що повстали вони із зложеня звичайного інфінїтіва на -ī з inf. praes. дієслова помічного *ere з *es-e. Відпадене наконечного е не повинно дивувати супроти численних людових форм як biber, transferr, conder і т. и. (пор. Stolz стр. 190 ув.). Потрібне лише морфольоґічне виведене форми *ere і пояснене синтактичної підстави принятого зложеня.

Супроти імперфектів на -bam і таких творів, як assue-facio, cale-facio, are-facio (у Люкреция 6, 962 навіть: facit are; у Катона De re rustica 157, 9: ferue bene facito) і т. и., де перший складник уважає ся інфінїтівом (справу відмінка лишаємо тут на боцї), нема жадної підстави відмовляти й пневи es-спосібности до такої формациї. Наколи приймає ся для поясненя inf. fut. act. на -ūrum — лише на підставі посвоячених італьских диялектів — для латинського язика форму *erum, то чому ж би не приняти форми, що зовсїм відповідає типови латинської мови. З пропорциї: legere: (amari) = *lege: legi виходить, що ми в язицї латинськім маємо перед собою дві формациї інфінїтіва, одну, скажім, від пня теперішночасового, другу від пня аористичного (тобто розширеного приставкою -s). Одна й друга могла знов приняти подвійну форму, відповідно до того, чи виступала функция дативна чи льокативна[1]. Тип *lege, як видко, заховав ся ще в формах імперфекта на -bam і в зложенях таких як are-facio. До нього належало-б і *ere (побіч esse).

Первістно уживано по всякій імовірности обох форм інфінїтіва, так на -i як на -e, без ріжницї що до роду дїйства (genus verbi пор. Brugmann, Griech. Gramm.³ (1900), 465). І що йно потреба більшої прецизиї в вислові, — очевидно відповідно до висшого духового стану розвою народу — викликала висше наведене зложенє. Форма legi-er(e) значила первісно „бути до читаня“ або „бути в читаню“ (відповідно до того, чи перший складник уважає хто дативом чи льокативом), отже дальше „бути читаним“.

[1]) Справу про морфольоґічні відносини форм на -i до форм на -e лишаю тут на боцї. Рішати, котрі форми дативного, а котрі льокативного походженя, дуже тяжко, бо так dixe з причини своєї безсумнївної морфольоґічної однородности з δεῖξαι, як також agī з *ag-ai належить до дативної формациї. Та подвійність окінченя (e, i) найлекше таки пояснити принятєм подвійного походженя, що по найбільшій части й робить ся.

Miscellanea.

Вірша епископа Й. Шумлянського про події 1683—1686 рр.

Епископ Йосиф Шумлянський, якого імя нерозривно звязане з заведенєм унії в львівській епархії, сьвяткованим недавно в наших клерикальних кругах, повинен заняти також деяке, хоч і скромне місце в істориї українсько-руського письменства. Правда, більшість історичних документів звязаних з його іменем, навіть його заповіт, писані по польськи. Але нам лишила ся з його підписом дуже цікава книжка „Метрика", видана в р. 1687 і писана гарною, живою і близькою до народньої мовою. Правда, супроти того, що Шумлянський, вихований у польських військових кругах, писав, а певно й говорив звичайно по польськи, являв ся оправданий сумнів, чи „Метрика" з її живою, енерґічною мовою і докладним знанєм руського сільського житя не була твором якого секретаря або епископського писаря, випущеним у сьвіт тілько під епископською фірмою. Новійші епископські куренди дають аж надто богато підстав до такого сумніву. Але ми маємо один дуже виразний доказ на те, що „Метрика" справді була твором Шумлянського, значить, що Шумлянський справді добре знав народнє житє, особливо житє сільського духовенства, і добре володів руською народньою мовою. Нам лишила ся написана ним вірша, яка вже напевно була його твором і показує найліпше, що фаховий вояка не цурав ся й пера і володів ним зовсім не погано.

Про сю віршу Шумлянського зберіг одиноку звістку український літописець Гр. Величко. В II томі своєї Літописи на стор. 536, оповівши про побіду Яна Собеского під Віднем, укра-

їнський літописець додає ось що: „На той войнѣ Вѣденской былъ при королю Собескимъ новій унѣятъ и похлѣбца лядскій Іосифъ Шумлянскій, епископъ львовскій, и сему дѣянію тогдашнему добре присмотрѣвши ся, на досаду гетману Самойловичу зложилъ собою (?) думу або пѣсню такую:

Послухайте, послухайте що есть живо,
Послухайте, послухайте що есть живо,
Яко войсковое жниво
Насъ молодцовъ омилило
И въ неславу впровадило!

Жал ся Боже, жал ся Боже на гетмана,
Жал ся Боже, жал ся Боже на гетмана,
Самойловича Ивана,
Що заказалъ христіяномъ
Пойти противъ бѣсурманомъ!

Отожъ бачишъ, отожъ бачишъ, що ся стало,
Отожъ бачишъ, отожъ бачишъ, що ся стало:
И безъ тебе ся надало
Королевѣ и Полякомъ,
Кавалеромъ и юнакомъ...

и прочая, долго тоей пѣсни албо думы".

Величко, як бачимо, не хотїв уміщувати її цїлої в своїй лїтописи, хоча вміщував у нїй не мало иньших довгих, навіть польських віршів. Що знав її всю, се видно з його згадки про її довготу. Форма, в якій подає куплети Шумлянського, а власне повторюванє першого рядка кождого куплета, вказує на те, що Величко мабуть чув ту пісню в співаню і списував текст так, як його співали, з повторюванями, яких вимагала мельодия.

Чи звісний був новочасним історикам повний текст сеї вірші Шумлянського? Правда, проф. Шараневич у своїй розправцї про Шумлянського, розібраній мною давнїйше (Записки 1898, т. XXII стор. 42—52) називає сю віршу „извѣстною", але анї з його розправки, анї з жадної иньшої дотеперішньої працї про Шумлянського не видно, щоб наші історики знали її. Правда, для істориків ся вірша не так то дуже й цїкава; вона більш інтересна для історика лїтератури, а історики нашого письменства XVII в. доси не мали нагоди звертати уваги на Шумлянського, не вчисляли його до ряду письменників.

Тимчасом повний текст вірші Шумлянського опублїкований уже досить давно — що правда, опублїкований у такім місцї,

де кождий швидше шукав би всего можливого иньшого, а не твору голосного епископа-войовника. Маю тут на думці звісну збірку галицько-руських народнїх пісень Жеґоти Паулї, видану у Львові 1839 р. (Pieśni ludu ruskiego w Galicyi zebrał Żegota Pauli. Lwów 1839, 2 т.). В першім томі стор. 148—154 уміщено нїби пісню пз. „Odsiecz Wiednia i bitwa pod Parkanami 1683“. В передмові Ж. Паулї оповідає події тої памятної побіди і додає при кінцї ось що:

„Duma niniejsza opisująca owe wojenne zdarzenia, znalezioną została w starym rękopisie z r. 1690, w obwodzie Kołomyjskim, przez gorliwego badacza starożytności narodowych, Mirosława z Horodenki. Z wyrażonych w niej skarg kozaków zadnieprskich zostających wtedy pod władzą moskiewską i utyskujących na to, że nie mogą towarzyszyć Polakom w późniejszej wyprawie wołoskiej widać, że utworzoną została około roku 1686“. Хто такий був той Мирослав з Городенки, де він знайшов рукопис, із якого відписано сю віршу, як виглядав рукопис і що стало ся з ним потому — нїчого сього не знаємо. Копія, надрукована у Ж. Паулї, зроблена була чоловіком не дуже тямущим; при тім транскрібуючи текст на латинські лїтери сам Ж. Паулї, здаєть ся, самовільно поробив у ньому деякі зміни, повводив польонїзми, яких у оріґіналї, писанім руськими буквами, певно не могло бути. Порівнюючи отсю „думу“ Ж. Паулї з тим, що подає Величко з „піснї або думи“ Шумлянського, ми бачимо від разу їх повну тотожність, так що не лишає ся нїякого сумнїву, що нїби то „заднїпрянська дума“ Жеґоти Паулї не що иньше, як вірша львівського епископа Шумлянського. Передруковуємо тут повний текст сеї інтересної памятки нашого віршарства XVII в., віддаючи йому при тім його первісну форму — руське письмо, та справляючи по змозї текст там, де він по нашій думцї був попсований малотямучим копістом або навмисно спольонїзований. Для контролї подаємо в нотках відповідні місця так, як вони читають ся у Ж. Паулї:

Послухайте, що з вас[1]) живо,
Яко[2]) войсковоє жниво[3])
Нас молодцов омилило
І в неславу впровадило.

Жаль ся Боже на гетмана,
Самойловича Івана,
Що заказав християном
Пойти бити бісурманов[4]).

---

[1]) Вел. есть. [2]) ŻP. Jak. [3]) ŻP. wojsko wojerływo — очевидна нісенітниця. [4]) Вел. против бісурманом.

Турком приязнь[1]) в том показав[2]),
А козаком славу змазав,
Котру в полю батьки наші
Здобували[3]) бючи баші.

Отож бачиш, що ся стало:
І без тебе ся там жало
Корольови і Поляком,
Кавалїром і козаком[4]).

Вийшли Турки всїми сили,
Щоб цїсаря й Нїмцьов[5]) збили;
Король Нїмцьом посилкует,
Турком битву ознаймует.

Та в недїлю барзо[6]) рано
Всїми труби заіграно,
Тяжко з гармат огня дано,
Од короля заволано:

„Нуте Ляхи, всї за мною,
Скочте щире з охотою!
Будут Турки утїкати,
А ми будем їх рубати“.

А од рана аж до ночи
Не оден там замкнув очи
І на крвавом полю зостав,
На віки ся з сьвітом розстав.

А везира із Турками
Побив моцно з Татарами,
Затим Нїмцьов оборонив,
Так теж Відень освободив.

Там здобичі не малиї:
Брали Ляхи золотиї,
Наметов ся позостало,
Віднянои ся все зостало.

А гдеж коли так щасливе
Бито Турків та сквапливе,
І вигнано з їх же шанців?[7])
Лягло[8]) сто тисяч поганців[9]).

Дїла[10]) Нїмцї всї забрали,
Королеви дяковали:
„Нас, королю, одкупив єсь,
На сьвіт повторне вродив єсь[11]).

„Нехай твоя слава слине,
Турецькая нехай гине,
Нех по смерти твої кости
Посьвятять ся в високости“.

Король тим ся барзо тїшит,
А із Відня з войском спішит,
Кождому ся мило ставит,
Нїгде ся з войском не бавит.

Турки зразу там готують,
При Парканах ся шикуют,
І зненацька[12]) наступают,
В четвер Ляхов побивают.

Король потом передмову
Чинит до них невеселу:
„Милі[13]) Ляхи, не дивуйте,
На суботу ся готуйте“.

Скоро тоє вимовляет,
Всїх войскових потїшает:
„Допоможи, Боже, просим!
Руки наші к тебі зносим!“

Та в суботу под Парканом
Дано хлосту Турком паном:
На полю їх покладено,
Зо всїх сторон в Дунай гнано.

Баші, Турки як бидлята
Пошли в Дунай небожата,
Тамже Ляхи їх рубали,
Кровю Дунай фарбовали.

Отож, Турки, ваша пиха
Наробила вам же лиха:
Хтїлисьте лїпшиї бути,
Та єсте-сте добре бити[14]).

---

[1]) przyjaźń, [2]) pokarał; так і дальше 3 ос. ч. мн., хоч у попереднїм куплетї „zakazaw“. Уважаю форму на ł поправкою самого Ж. Паулї, бо вона стрічаєть ся і в иньших піснях його збірки, і для того поправляю всюди на в, не зазначуючи сего далї. [3]) Zdobywały [4]) Вел. юнаком. [5]) і Nimciow [6]) bardzo [7]) szanców [8]) Lehło [9]) pohańców [10]) Diła — польонїзм очевидно самого Шумлянського, зрештою досить частий в книжній мові — польське działa — гармати. [11]) odkupyłes, wrodyłeś. [12]) z nenaczka. [13]) Myłyj'. [14]) jesteśte dobre bity.

Башов ваших іспоймано
І до Польщи їх забрано,
Україна тепер скаче,
Цар турецький ревне плаче.

Міст[1]) позбув, инший їх здобув,
Король міста поодбирав
І Німцьом їх поодавав,
Вином Ляхов учестовав.

Було[2]) вино по чотири,
Бо го пили і костири;
А ми за Дніпром сиділи[3]),
Простуху та воду пили.

Так по славній в Німцях войні
Пішов король до сво'й землї
Україну одбирати
І Волохов осаджати[4]).

На весну ся ізбирає,
Всїх християн запрашає:
„Поможіт мнї[5]) Турков збити,
Будет сам Бог нам щастити".

А молодці небожата,
Щасливиї козачата
Войну строгу одступили,
Здобич многу утратили.

Королю наш милостивий,
Будь же ти нам литостивий
І вийми[6]) нас з той неволї,
Будем тобі завше к'волї.

Кролю славний, додай слави,
Не борони переправи
Нам козаком небораком
Пойти і к тим паном Ляхом!

Юж, гетьмане, наша нива
Достигає, будут жнива:
Зеленая весна іде,
Козакови служба буде.

Ідїт з Низу Запорожці
До короля єго мостї!
Ідїт з нами, Заднїпрани,
Потїшайте[7]) християни!

Возьмімо ся всї за руки,
Бисьмо вміли пойти в муки.
Запорожці, станьте з нами,
А чей будет Бог за нами.

Подав *Іван Франко.*

Сотвореннє жінки

(пародія).

Се ще було, як на сьвітї нїчого не було, а по середнї стояла копиця, а на тїй копицї сидїв Бог тай журив ся; сумно щось йому зробило ся жити на сьвітї усе одному. Дай, каже, зроблю собі чоловіка! Набрав глини, замісив, вилїпив чоловіка тай поставив сушити; дунув на нього — й ожив чоловік, веселїйше-ж Богови не зробило ся.

Ходить собі той чоловік біля копицї тай теж сумує. Упять задумав ся Бог: „щоб його таке зробити, щоб і йому і чоловікови стало веселїйше? Дай, каже, зроблю ще жінку, може воно краще стане жити на сьвітї". Узяв Бог упять таки глини, замісив, зробив з неї мов ковбасу тай положив трохи просушити, щоб швидче було жінку злїпити. Тут де не взяло ся маленьке цуциння — хоп — тай на втїки! Бог за ним,

[1]) Mista — псує розмір. [2]) Było. [3]) sidiły. [4]) osadzały. [5]) Pomożyt mnia. [6]) wyjmyj. [7]) Połyszajte.

а прокляте цуциня від нього, Бог за ним, а воно від нього. Але-ж Бог понатужив ся, догнав те цуциня, піймав таки його за хвіст. Коли-ж анахтимське цуциня — гав, гав! — рванулось, утїкло, а Бог остав ся з хвостом. Дивив ся, дивив ся на той хвіст, не знав що з ним зробити, тай каже: зроблю з нього жінку! Тай таки зробив жінку: тим вона так вертлява, як собачій хвіст.

Оповіданнє записане д. Шефером дуже давно в Одесї від якогось селянина. Анекдотка ся очевидно пародіює звістнї оповідання про сотвореннє сьвіта і жінки — див. Чубинський I с. 145—6, Драгоманов с. 89 і далї. В текстї є де що (нпр. „рванулось“, „так“ замість така) що вказує на не зовсїм докладну (може роблену з памяти?) запись.

Подав *Олексїй Маркевич.*

(Одеса).

Наукова хроніка.

Огляд західно-европейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р.

III. Середні віки.

[Далї].

По історії внутрішнього устрою і культури Німеччини не ма крім книжки Інама-Штернеґґа між новою літературою нічого визначнійшого. З дрібнійших розвідок вибираємо дещо замітнійше. Platen, Paul. — Zur Frage nach dem Ursprung der Rolandssäulen. Dresden, 4⁰, ст. 44. Про стовпи Роляндa, які стрічають ся по многих німецьких містах, веде ся від давна суперечка. Тепер доказує Плятен, що сї стовпи ставили первістно божкови Донарови. Inama-Sternegg, Karl Theod. — Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters. I. Theil. Leipzig, вел. 8⁰, ст. XXI+455. Се властиво перша частина третого тому німецької економічної історії. Перший том появив ся 1879 р., другий 1891, що сягає до кінця 12-го в. Ся нова частина має довести огляд до кінця середних віків, і присьвячена головно аґрарним відносинам; по при се обговорює густоту залюдненя і клясові відносини. Підручник сей обчислений на ширші круги і через се літературні і жерельні вказівки до можливости зредуковані. Про прикмети самої працї годї розводити ся, бо критика вже перші 2 томи дуже прихильно оцїнила. В завзятій суперечцї про спосіб елекциї німецьких королів забрав знова Ліндиер слово і то вже четвертий раз: Lindner, Theodor — Der Hergang bei den deutschen Königswahlen. Weimar, 8⁰, ст. III + 70. Ми згадували вже про погляди автора на сю справу у давнїйших „Оглядах“ — отже тут їх не повторюємо. Замітимо лише, що сим разом L. звертає ся

головно против гадки Бресслява, немов би елекция була уряджена на взір папських виборів. Puntschart, Paul. — Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten. Ein Verfassungs- und culturgeschichtlicher Beitrag. Leipzig, вел. 8⁰, ст. XII+34. Розріжняє дві окремі події: поставленє князя і чолобитню, та дошукує ся, як обі сї церемонії відбували ся. Згадаємо, що М. Паппенгайм, в основній критиці сеї книжки (Zeitschrift der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. XX ст. 307—313), вважає виводи автора за хиблені. Ebhardt, Bodo. — Deutsche Burgen. Berlin, вел. 4⁰, ст. VIII+48. Публїкация ся має подати все що зісталось зі старинних нїмецьких замчищ, а також сучасні сьвідоцтва про їх цїль і значінє разом з описом житя людий, які в тих руїнах колись жили. Системи в уложеню цїлого материялу годї поки-що добачити. Dieffenbacher, J. — Deutsches Leben im 12 Jahrhundert. Culturhistorische Erläuterungen zum Nibelungenlied und zur Kudrun. Leipzig, 8⁰, ст. 177. Книжка має вартість лише зручної компіляциї. Перегляд лїтератури, поданий на початку, не повний, а при тім сильно перестарілий. Boos, Heirich. — Geschichte der rheinischen Städtekultur von ihren Anfängen bis zur Gegenwart mit besonderen Berücksichtigung der Stadt Worms. 3. Theil. Berlin, 4⁰, ст IX+483. Ми згадували про появу перших двох томів сеї цїнної працї у огляді за р. 1897. Сей, третий, том дає основний перегляд внутрішного житя нїмецьких міст в середних віках.

Fath, J. — Wegweiser zur Deutschen Litteraturgeschichte. I. Die älteste Zeit bis zum 11 Jh. Würzburg, 8⁰, ст. VIII+90. Поодинокі критики вичисляють велике число пропусків і помилок. Holthausen, F. - Altsächsisches Elementarbuch. Heidelberg, вел. 8⁰, ст. XIX+283. Головну частину сеї працї виповнює граматика старо-саксонського диялекту. По при се поданий виказ жерел і лїтератури, і вибрані приклади із перехованих памяток з поясненями. Се прегарний підручник ґерманїстичної науки зладжений з незвичайною точностию і пильностию. Pacholy, Paul. — Die Variation im Heliand und in der altsächsischen Genesis. Berlin, вел. 8⁰, ст. 118. Праця важна для історії технїки староґерманської аллїтерацийної поезиї. З другого боку, для рішеня питаня, чи Гелїянд і останки книги бития походять від того самого автора, не вистає вказанє на ріжницю між обома поезиями в уживаню варияций. Ekkehard — Waltharii Poesis. Das Waltharilied Ekkehards I. von St. Gallen, nach den Geraldushandschriften herausgeg. von Hermann Althof. Leipzig, 8⁰, ст. VII+183. Видаючи у збірцї „Sammlung Göschen“ переклад Вальтарія д. Альтгоф перевів ревізию латинського тексту, опираючись головно на рукописях, що містять прольоґ Ґеральда.

Тепер випечатав він сей текст з поясненями і пролеґоменами, зазначуючи важнїйші лєкциї. В пролеґоменах він дошукує ся початків леґенди про Вальтера, жерел традициї та роздивлює ся яку ролю мали Ґеральд і Еккегард IV в росширюваню сеї поеми. Відтак розбирає рукописи, виданя, характер і мову поеми.

Schweitzer, Hermann. — Die mittelalterlichen Grabdenkmäler mit figürlichen Darstellungen in den Neckargegenden von Heidelberg bis Heilbronn. Strassburg, вел. 8⁰, ст. 72. Дає загальний нарис середновічної форми нагробних памятників з огляду на будову, малюнки, письмо і материял. Специяльну часть починає від опису памятника в Гохгаузен із половини 12-го в. Вартість артистично-історична поодиноких нагробних каменїв відповідно і ясно оцїнена. Matthäi, Adelbert. Deutsche Baukunst im Mittelalter. Leipzig, 8⁰, ст. IV+156. Автор хоче усунути велику байдужність, яка тепер запанувала в питанях архітектури. В тій цїли старає ся дати їй історичну і технїчну підставу. По короткім загальнім вступі обговорює середновічні будівничі стилї в історичнім порядку. Під кінець показує на добрих прикладах розвій кождого стилю з окрема. Hasack. — Geschichte der deutschen Bildhauerkunst im XIII Jahrhundert. Berlin. Річ написана дуже старанно, подано тут богато іллюстраций і признати треба авторови, що критичний опис многих памяток вийшов дуже інтересно. Замітити лиш годить ся, що автор не звертає належитої уваги на датоване памяток скульптури та містить тут богато таких котрі належать до XV ст. як прим. гріб Генрика Льва, порталї з Мінстери, Падеборна і т. и.

б) Франция. Albanès, J. H. — Gallia christiana novissima. Histoire des archevêchés, évêchés et abbayes de France complétée par Ulysse Levalier... Marseille (évêques, prévôts, statuts). Valence, 4⁰, ст. XII+956. Для істориї полудневої Франциї, так богатої на ріжні архіви, мало маємо печатаних збірок грамот і через се ся публїкация дуже пожадана. По при історию чисто церковну богато тут нового для сьвіцкої істориї: ч. 41 і 42 відносять ся до „missi dominici“ Карльомана, ч. 149, 152, 207, 211, 213 — до відносин віконтів з марсилїянськими епископами в XII і XIII в. ч. 217, 224, 243, 265, 268 і др. — до міщаньства Марсилїї в борбі за свої права. Доперва від XIV в. вибрано лише специяльні грамоти. Cartellieri, Alexander. — Philipp II. August, König von Frankreich. 1. Buch. Bis zum Tode Ludwigs VII. (1165—1180). 2. Buch: Philipp August u. Gf. Philipp von Flandern (1180—1186). Leipzig, вел. 8⁰, ст. XV+92+76, 95+112. Про першого французького короля, що з ясною цїлию і рішучостю вмішав ся у сьвітові подїї. Дуже добре характеризує автор зна-

чінє королївського права, виконуваного Филипом II вже за житя Людвика і се подвійне володінє батька і сина становить осередок цїлого опису. Borreli de Serres — La Réunion des provinces septentrionales à la couronne par Philippe-Auguste: Amiénois, Artois, Vermandois, Valois. Paris, 8°, ст. 147, доказує що смерть Елєонори з Вермандоа та через се, прилученє Амієнноа, Вермандоа і Вальоа до французької корони наступило між 19 і 21 червня 1213 р. Douët d'Arcq затемнив сю справу кажучи, що Елєонора умерла значно пізнїйше. Він помішав дві жінки Матея III з Бомон. Матей розвів ся з Елєонорою з Вермандоа коло р. 1191, а відтак оженив ся з Елєонорою дочкою ґрафа Соассон, котра вмерла аж за володіня Людвика сьв. Се заслуга автора, що віднайшов вість про розвід Матея і через се цїлу справу поставив ясно. Renan, Ernest. — Étude sur la politique religieuse du regne de Philippe le Bel. Paris, 8°, ст. 483. Тут получено три розвідки Ренана, печатані попередно в „Histoire litteraire de France“: про Ґюльома Ноґаре, Пєра Дюбоа і Клементя V. Розвідка про Ноґаре — се безперечно найлучша з праць Ренана із середновічної історії; атентат в Ананї описаний старанно і безсторонно. Одначе ся частина далеко лїпше оброблена в книжцї Гольцмана. Публїкациї д. Лянґльоа зробили статю про Пєра Дюбоа зовсїм злишним; а від часу робіт Венка, а особливо від великого видавництва буль Клемента V, розвідка присьвячена сьому папі вже невистарчає. Garreau, L. — L'État social de la France au temps des croisades. Paris, 8°, ст. 530. Цїль автора, яку хотїв осягнути написанєм сеї працї, тяжко означити. Коли мав на думцї змальованє февдальної осьвіти, праця вийшла неповна, бо богато прикмет, що її найлучше характеризують, нема тут зовсїм. Нїчого не згадано про церемонії королївські, церковні і вельмож, про двір, культ, єреси, богомілє, звичаї, монастирі, замки, фінанси, рільництво і т. и. Се радше збірка розслїдів про ріжні справи як суцїльна праця. Початок 14 в. богатий на ріжні проєкти і замітки про спосіб відобраня Сьвятої Землї невірні. Особливо в р. 1306 і 1307 була ся справа предметом горячих нарад між папою Клементом V, Филипом Красним, англїйським королем і Каролем Вальоя, титулярним цїсарем Царгорода. Папа звернув ся за порадою до начальників великих рицарських орденів. Відповідь, яку надіслав Яков Моле, начальник Темплєриїв, видав вже давнїйше Балюце. Тепер видав Joseph Petit: Mémoire de Foulques de Villaret sur la croisade (Bibliothéque de l'école des Chartes. LX. ст. 602—610) досї незнаний, що містив ся в Miscellanea Vaticana. La Désolation des eglises, monastères et hopitaux en France pendant la guerre de Cent ans. T. II: la Guerre

de Cent ans jusqu'à la mort de Charles V (première moitié) par Henri Denifle. Paris, 8°, ст. XIV+862. Головний предмет працї автора се змальованє страждань і страт які понесла французька церков в часї столїтної війни. Одначе не могло тут обійти ся без загального огляду самої війни і д. Д. подає, особливо на основі богатих англїйських жерел, докладний образ военних операций з обох сторін і через се надав своїй працї більш загальнай інтерес. Богато нового довідуємо ся тут про двозначну ролю, яку грав Кароль Злий (Charles le Mauvais). Catalogue des actes du dauphin Louis II, devenu le roi de France Louis XI, relatifs à l'administration du Dauphiné recueillis par E. Pilot de Thorey. Grenoble, 2 vol., 8°, ст. XXVII+536, 472. Збірка дуже важних, по більшій части доси незвістних материялів про молодечий вік Людвика XI і заряд Дофіне, під його начальством за час 10-и літ. Він реформує інституциї адмінїстрацийні, судові і фінансові в напрямі централїзациї, засновує унїверситет в Валянс, попирає розвій торговлї і промислу. Через за сильне підчеркуванє своєї незалежности супроти короля він мусить 1456 р. утїкати до князя Бурґонії і там зістає до 1461 р., до покликаня на французький престол.

Mortensen, Johan. — Medeltids dramat i Frankrike Goeteborg, 8°. Автор описує дуже популярно і докладно розвій середньовічної французької драми. Він розслїджує ріжні форми, які принимала драма у своїм розвою: як лїтурґічна драма почавши від антифон перейшла у містериї, а відтак перемінила ся в: „Moralités", „Histoires" і „Mystères profanes". За тим слїдує драма комічна зі своїми трома визначними творами — два на початку: „Jeu de la Feuillée" і „Jeu de Robin et Marion" Адама з Галль. трЪтий на кінци своєї історії, фарса адвоката Пателєна — твори, що дали підвалину до розцвиту французької комедиї. По при се пильну увагу звертає автор на технїку тих драм, спосіб виставлюваня і оповідає історию підприємств, котрі тим займали ся. Die altprovenzalische Liedersammlung C der Laurenziana in Florenz nach einer in seinem Besitz befindlichen alten Abschrift hrg. von E. Stengel. Leipzig, вел. 8°, ст. 76. Де Люллїс був перший, що видав старо-провансальську збірку пісень, именно cod. O. на основах дипльоматики. Після сего видано ще cod. A. і H. Публїкация Стенґля опирає ся на старанній відписи „C" з 16 ст. Ся рукопись містить 140 чисел, між тими деякі унїкати. Zwei altfranzösische Dichtungen: La chastelaine de Saint Gille. Du chevalier au barisel. Neu herausgegeben mit Einleitung von O. Schultz-Gora. Halle a/s., ст. VI+193. Виданє призначене головно для потреб школи, до того некритичне, щоб, як каже

видавець, через апарат вариянтів, котрим і так нїхто не хіснує ся (sic!), не побільшати коштів. Вступ обговорює доволї вдатно рукописи і дотеперішні виданя, зміст, естетичну вартість, метричну форму, питаня часу зложеня поем і вітчини поета, якого імя до нас не дійшло. Lichtenstein, G. — Vergleichende Untersuchungen über die jüngeren Bearbeitungen der Chanson de Girart de Viane. Marburg, 8⁰, ст. 72, — всї редакциї можна звести до затраченої поеми, перерібки старинної „Girart de Vienne" в александрійських віршах, також затраченої; редакция рукописи арсеналу більш зближена до спільного ориґіналу як редакция з Cheltenham. Потім переводить автор порівнанє „Girart-a" писаного Bertrand-ом de Bar sur Aube і перерібкою з кінця XIII ст. – Chartier, Alain — Le curial. Texte français du XV siécle arec l'original latin. Halle a. S, вел. 8⁰, ст. XLV+54. Критичне виданє Curial-я на основі майже всїх рукописий латинської і французької верзиї. В переднім слові переведений доказ, що латинська верзия первістна та що гуманїст Амброзий де Міліїс був мабуть її автором. При кінци розбирає видавець ще Енея Сильвія: De curialium miseria і Антона де Guerara: Menosprecio de Corté; оба знали „Curial" і хіснували ся сим твором.

Peyre, Roger. — Répertoire chronologique de l'histoire universelle des Beaux-Arts depuis les origines jusqu'à la formation des écoles contemporaines. Paris, 8⁰, ст. XII+496. Хронольоґічні таблицї для загальної історії штуки, від початків людської культури аж до р. 1820, книжка потрібна не лише для історика штуки, але й для всякого, що з істориєю має до дїла. Се перший сього рода підручник, і він може вповнї вдоволити читача. Автор сполучив тут можливу докладність зі зручним вибором важнїйших річий з поміж дрібниць; оглянув всї штуки, не виключаючи музики. Під поодинокими роками наводить краї в азбучнім порядку. Там де материял значно наростає, дїлить його на віддїли: напр. при італїйськім відродженю відповідно до осередків штуки. Marignan, A. — L'école de sculpture en Provence du XII an XIII siècle. (Le moyen âge. XII ст. 1—64). Романська школа в Провансї — се одна з остатнїх, на яку звернули учені свою увагу. Церкви сеї школи зовсїм похожі на базиліку. Над навою взносить ся лук і архітекти задержали такі самі луки над бічними крилами нави. Характерна тут ширина нави і вузина крил, викликана величиною аркад, що підпирають будівлю. Прикрашенє церков наслїдує старинні памятки і то так точно, що д. Ревоаль хотїв покласти будівлю сих церков в добу ґалльо-романську. І хоч архітектура провансалської школи вже доволї точно схарактеризована, про скульптуру доси майже нїчо не писали. Автор на основі невеличкого

числа скульптурних памяток, які з сего часу переховали ся означує характер школи.

в. Англїя. Цїлковитий брак просторійшої историї Шкотиї заспокоює тепер праця: Brown, P. Hume. — History of Scotland. Vol I. to the accession of Mary Steward. Cambridge, вел. 8⁰, ст. XVIII+408. Вона оповідає историю сего краю від перших початків аж до смерти Якова V (1542). Всї новійші здобутки історичної науки, які зроблено від появи дотеперішних підручників шкотської историї: Бортона (Burton) і Скена, вихіснував автор вповнї. Шкода лише, що устрій кляновий первістної Шкотиї опрацьований трохи за поверховно, та що головний зміст книжки — се більш история володарів як народа. Перед кількома лїтами оголосив д. Bémont працю, де доказував, що Іван Без Землї не був нїколи засуджений французьким королем за забите свого братанича, бретонського князя Артура — і вислїди сеї працї почали приймати ученї без оспорюваня. Против сього виступив тепер P. Guilhiermoz у розвідцї: Les deux condamnations de Jean Sans-Terre par la cour de Philippe-Auguste et l'origine des pairs de France (Biblioth. de l'école des Chartes. LX. ст. 45—85). Він доказує, що Івана Без Землї засуджено два рази: перший раз 1202 р. наслїдком скарг ґрафів з la Marche і Eu, другий раз за забите Артура. При першій справі уставлено орґанїзацию 12 перів Францию, таку як ми її видимо при кінци XIII ст. Основи сеї орґанїзациї зібрав Филип Август з февдальних дворів ново забраних країв: Пікардиї і Фляндриї. До историї Віклефа і цїлого викликаного ним руху появили ся дві замітні працї: Trevelyan, G. M. — England in the Age of Wycliffe. London, 8°, і The Peasants' Rising and the Lollards. A collection of unpublished documents Edited by E. Powell and G. M. Trevelyan. Розвідка д. Т. писана більш в популярнім тонї. Він перестудиював старанно писаня Віклефа, Чосера (Chaucer) і Лянґлянда і дає живий образ доби. Лише погляд про перевагу морську Анґлїї перед угодою в Бретінї рішучо побільшений. Причина пізнїйшого упадку переваги Анґлїї — союз Франциї з Іспанїєю по р. 1369 — не вистає. Сей союз істнував і передше не забезпечуючи одначе союзникам володїня навіть в Біскайськім заливі. Збірка грамот видана учеными Powell і Trevelyan булаб далеко більша, коли-б не випередив їх Reville видаючи минулого року вязку грамот як додаток до своєї працї про Віклефа. Зрештою у збірцї дд. П. і Т. чимало хронольоґічних ошибок. Часопись „Bibliothèque de l'école des Chartes" подає дальшу статтю: „Les ambassades anglaises pendat la guerre de cent ans" (т. LX, ст. 177 — 214), а то хронольоґічний катальоґ до лїт 1327—1450. Brink, Bernhardten. — Ge-

schichte der englischen Litteratur. I. Bd.: Bis zu Wiclifs Auftreten, 2 verb. u. verm. Aufl. hrg. von Alois Brandl. Strassburg, 8⁰, ст. XX+520. Перше видане сього знаменитого підручника англїйської лїтератури вийшло ще в р. 1877. Відповідно до поступу який за той час зробила наука англїйської фільольоґії, зайшла потреба перерібки підручника. Задачу ту сповнив проф. Брандль як не можна лїпше. В доповненях подано дрібні розвідки Брінка про поодинокі розділи старо- і середно-анґлїйської лїтератури. Ward, A. W. — A history of English dramatic Literature to the death of Queen Anne. Londres, 8⁰, 3 vol., ст. XIV+576, XII+766, XIV+599. Від часу першого виданя сеї праці минуло 24 р. і через се зросла вона з 2-ох томів на три, бо за сей час розслїд анґлїйської лїтератури поступив значно на перед. Автор починає від перших початків анґлїйської драми, творів Bale-a і John-a Heywood, звістних зі славних праць Jusserand-a. Потім переходить до предитечів Шекспіра: Lyly, Kide, Marlowe, Peele і ин. Другий том присьвячений Шекспірови, Ben Jonson-ови і останнїм заступникам доби Єлисавети (Dekker, Marston, Rowley і ин.). Третий том закінчує добу старої драми (Massinger, Webster, Ford). Остатнїй розділ говорить про драму за Кромвеля і Чарля II.

г) Італїя. Істория папства звертає все ще головну увагу учених, хоча, як побачимо деякі хочуть від сего ухилити ся. По-при се кілька дрібних робіт про найважнїйші городи північної Італїї: Венецию і Ґенуюю. Починаємо від дуже замітної, з ріжних поглядів, праці: Grisar, Hartmann. — Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter. Liefer. 1–5. Freiburg i. B., 8⁰, ст. 320. Автор хоче дати перш за все історию міста Риму, не папського Риму, лише середновічного города, маючи до сього добре підготовлений терен такими публїкациями, як реґести Яффе, студиї Дюшена і Моммзена, материяли в Monumenta Germ., видавництва римської археольоґічної комісиї, Società romana di storia patria та розслїди ученого Россї про християнські памятки міста. Перші пять випусків, які досї появили ся, описують „Рим при вигасаню поганського культу". Цїла праця має обнимати 5 томів і подати історию Риму до доби ренесансу, отже до часу котрим почав Л. Пастор свою історию пап. Grauert, Hermann. — Papstwahlstudien. (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesell. 20. ст. 236–325). Автор писав вже давнїйше (1898 р.) в сїй часописи про законодавство при виборах папи. Против нього виступив єзуїт Е. Міхаель, обстаючи за давним поясненованем декретів Николая II. Погляди обох розходять ся в поясненю понятия канонїчного вибору. Ґрауерт вважає вибір доконаний кардиналами, коли при нїм доказано симонїю, за неканонїчний

— Міхаель заступає погляд, що по думцї декретів з р. 1059 і 1060 обмежено право вибираня на кардиналів длятого, щоб усунути симонію, отже вибір доконаний кардиналами був eo ipso канонїчний, хоч би при нім допущено симонію. Ґрауерт доказує свою тезу, покликуючи ся на вискази сучасників, як кардинала-епископа з Остиї, Гумберта з Сільва Кандіда і ин. Gottlob, A. — Päpstliche Darlehensschulden des 13 Jh. (Histor. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. 20. ст. 665 — 717). В 13-ім в. було папство у великих грошевих клопотах. Походи хрестоносні, війна з Альбіґенсами, боротьба з нїмецьким цїсарством — все то вимагало величезних грошевих накладів і висисало всї засоби папської каси. Автор показує тут, на основі переховалих грамот, як помагала собі курия, позичаючи гроші де попало (Григорий IX полишив 60.000 марок довгу у самих римських купців), то знова видушуючи від вірних і побіджених остатнїй гріш. Les Registres d' Urbain IV (1261 — 1264). Recueil des Bulles de ce pape publiés ou analysés d'aprés les manuscrits originaux du Vatican par Léon Dorez et Jean Guiraud. Registre dit Caméral. I Fasc. T. I. Paris, 4⁰, ст. 96. Ся перша половина реґістру Урбана IV обнимає 350 чисел. Для історичної науки не приносить ся публїкация богато нового, бо вже Rodenberg вихіснував всї томи реґістру Урбана IV для 3-го тому Epistolae saec XIII. Лише текст поданий тут повнїйше як у Реденберґа. Найбільше ще важна ся збірка для історії папської грошевої господарки. Римська курия була тодї в критичнім положеню, бо змаганя дістати Сицилію під свій безпосередний вплив дуже нарушили фінансову рівновагу. Loye, Joseph de. — Les archives de la chambre apostolique au XIV⁰ siècle. 1. Partie. Paris, вел. 8⁰, ст. X+274. Інвентарі сього рода незвичайно помічні при специяльних розслїдах. Шкода лише, що Loye обмежує ся на авіньонську добу, а і для неї не подає повного перегляду ватиканських архівалїй. Він витягнув лиш віддїли: introitus et exitus, collectoriae, obligationes і реґести. Решту може принесе 2-ий том. Benoit XII (1334—1342), Lettres closes, patentes et curiales se rapportant à la France publiés ou analysés d'après les registres du Vatican par George Daumet. Paris, 4⁰, ст. 248. „École française de Rome“ почала печатати повний реґістер пап 13-го ст., а після сего, як трету серию своїх публїкаций — реєстр авіньонських пап, але лише о стілько, о скільки они дотикають Франциї. Се обмеженє викликане незвичайним зростом материялу. Сей перший зошит публїкациї обнимає три перші роки понтифікату Бенедикта XII. (1334—37) і містить 393 чисел. Souchon, Martin. — Die Papstwahlen in der Zeit des grossen Schismas. Entwickelung und Verfas-

sungskämpfe des Kardinalats von 1378—1417. II. Bd. 1408—1417. Braunschweig, вел. 8⁰, ст. V—330. Автор показує одну, доси недостережену сторону розвою церковного ладу: проби кардиналів перемінити монархічний заряд церкви на аристократичний. В тім другім і остатнїм, томі сеї працї, при описї соборів в Пізї і Констанциї, виступають сї змаганя з цїлою силою. Далї гарно зазначує автор упадок значіня кардиналської коллеґії, та її перехід під авторітет папи у боротьбі з епіскопалїзмом, що виступив против олїґархії кардиналів. Mirot, Léon — La Politique pontificale et le retour du Saint-Siège à Rome en 1376. Paris, 8⁰, ст. 200. Автор показує як інтриґи Фльорентинцїв і Медиолянцї поставили папство перед альтернативу, або вертати у Італїю або покинути патримонїю і зістати в Авіньонї під французькою опікою. Вибераючи се остатнє, треба булоб кинути проєкти реформи церкви і оборони сходу від невірних. Се й спонукало Григория XI до повороту до Риму. Daumet, Georges — Innocent. VI. et Blanche de Bourbon. Lettres du pape, publiées d'après les registres du Vatican. Paris. 12⁰, ст. 174. Сумний епізод про шлюб Бянки Бурбон з Петром Жорстоким, кастилським королем. Римська курия посередничила в сїй справі. Коли відтак Петро навязав свої зносини з метресою Марією di Padilla, старав ся Іннокентий VI грозьбами, посольствами, а нарештї і виклятєм короля та інтердиктом на цїлу державу поправити незавидну судьбу жінки. Zwiedineck-Südenhorst, Hans. — Venedig als Weltmacht und Weltstadt. Bielefeld, 4⁰, ст. 207. Розвідка ся вийшла у збірцї „Monographien zur Weltgeschichte", що має метою знайомити ширшу публику з поодинокими визначнїйшими особами, подїями, або й історичними добами. Автор описує заснованє Венециї, її розвій у самостійну державу і першу морську силу на середземнім мори, а остаточно упадок і його причини. Особливу увагу звертає він на культурні відносини, заряд републики, господарку фінансову і торговельну. Всї новійші наукові дослїди тут вихісновані і через се має ся книжка й наукову вартість. Gerland, Ernst — Kreta als venetianische Kolonie (1204—1669). (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesell. 20, ст. 1—24). Цінкейзен у своїй історнї острова Крети опер ся головно на жерелах знайденях в Парижі, та не хіснував ся венецьким архівом. Через се 14 і 15 ст. вийшло у нього дуже темно. Автор подає тут, у формі викладу, вислїди найновійших робіт, особливо на основі розслїду archivio del Duca di Candia. Caro, Georg. — Genua und die Mächte am Mittelmeer 1257—1311. Ein Beitrag zur Geschichte des XIII Jh. 2. Bd. Halle a/s., вел. 8⁰, XI+471. В сїм другім і остатнїм томі обговорені: Війна з Пізою (1282—1290), війна з Венециєю а другий подвійний ка-

пітанеат (1289—1301) і третий подвійний капітанеат та його упадок (1301—1311). Останнє вяже ся з переданєм сіньориї нїмецькому королеви Генрихови VII. По-при давнїйше звістні материяли хіснував ся автор новими, знайденими в архіві і бібліотеках в Ґенуї. Закинути можна лише за слабу увагу для внутрішного устрою і розвою; цїла книжка виповнена лише війнами.

До житєписи Данта появили ся три нові публїкациї: Biblioteca storico-critica della letteratura dantesca; fasc. IV—VI (N. Zingarelli, — la personalità storica di Folchetto di Marsiglia; E. Gorra, — il Soggettivismo di Dante; F. Tocco — Dante el'Eresia) Bologne, 8⁰. Moore, Edward — Studies in Dante, second series. Oxford, 8⁰, ст XVI+386. J. del Lungo. — Da Bonifazio VIII ad Arrigo VII; pagine di storia fiorentina per la vita di Dante. Milano, 16⁰, ст. VIII + 474. Розвідка Zingarelli — се коментар до IX пісни раю, де Данте стрічає в небі Венери між spiriti amanti трубадура і епископа Тулюзи Фолькета з Марсилїї. Gorra — се один з нечисленних людий, що щасливо обіймають цїлість творчости поета, замість закопувати ся у подробиції. В розвідцї про субєктивізм у Данта розслїджує як поет у своїх ріжних творах доповнював і справляв обєктивну обсервацию субєктивним моментом. Tocco доказує, що під назвою єретиків Данте (в X-ій пісни пекла) розумів се, що у Фльорентиї звичайно називали Епікурейцями — свого рода вільнодумців — та що він не робить нїяких натяків на патаренів, Арнольда з Брешиї, арнольдистів, фляґеллянтів і т. и. Збірка д. Moor-а се друга частина його студий (перша появила ся в р. 1896) і містить 7 розвідок. Незвичайна ясність викладу і льоґічність арґументациї — се прикмети праць д. М. Найінтереснїйша розвідка про Беатріче, де він доказує, що вона дїйсно істнувала і по всякій імовірности була се дочка Folco Portinari-го. Отже критика по довгих блуканях скептицизму вертає до прямого вискаву Боккачія. Остатня з наведених книжок дає точну житєпись Данта. Scartazzini, G. A. — Enciclopedia Dantesca. Vol. II parte seconda. S—Z. Milano, 8⁰, ст. (1713—2200). З сею другою частиною другого тому кінчить ся цїла праця; доповненя обіцює автор подати в окремім додатку. Зібрано тут все що тикає ся Данта, його житя і творів, в азбучнім порядку. Фахові критики признають велику вагу сеї публїкациї, але підносять велике число замітів. Delaruelle, Louis. — Une vie d'humaniste au XV-e siècle. Gregorio Tifernas. (Mélanges d'archéol. et d'hist. т. 19, ст. 9—33). Gregorio Tifernas занимає між італїйськими гуманїстами 15-го в. другорядне місце і його імя далеко не так звучне як Філєльфо або Панорміта. Все-ж таки се був вельми талановитий і совістний пере-

кладчик та один з визначнїйший мужів яких уживав Наколай V до перекладу грецьких книжок. Він був також першим учителем грецької мови в Парижи. Через се ті подробицї які д. Д. подає про його житє, інтересні для історика лїтератури.

Слїдячи бібліоґрафію історії штуки в остиннїх 20 роках, можна було прийти до пересьвідченя, що вона губить ся що раз більше у малих, часто у формі нотаток подаваних специяльних розслїдах, звернених на відкритє нових, або критичне означенє вже звістних, але чужим творцям приписуваних творів штуки. Хоча се змаганє доводило часто за далеко, особливо через надмірний секптицизм і легковажанє значіня старої традициї, всеж таки сього рода розслїди були конче потрібні і тепер починаєть ся поволи робота збираня розсипаного у купу. Потреба загальнїйшого оброблення поодиноких вислїдів показує ся тепер у що раз більшім числї праць, що мають задачею моноґрафічне представленє поодиноких артистів. Порівнанє тих праць з моноґрафіями з перед 20 - 30 лїт показує, як дуже знанє за той час поступило. Zimmermann, Max. — Giotto und die Kunst Italiens im Mittelalter. 1. Bd. Voraussetzung und erste Entwickelung von Giotto's Kunst. Leipzig, вел. 8°, ст. XI+417. Приносить зовсїм нові погляди на штуку Джіо́тта; оспорює щоб, як доси всї думали, Джіотто був учеником Чімабуа. Так само неправдивий висказ Васарія, що малюнки в Ассізі були спільним дїлом Чімабуа і його учеників: Чімабуе працював там, але многі образи вийшли з під руки римських малярів. З тими останнїми, з римською малярською школою звязує Ц. Джіотта. Се провідна ідея цїлої книжки і щоб її підкріпити переходить автор цїлу історию християнського церковного малярства, та показує як малюнки в Ассізі стоять у тїснїй звязи з розвоєм церковних прикрас від найдавнїйшил часів. Джіотто вийшов з національної латинської течії і в молодечих лїтах уникав старанно всякого натяку на византинїзм, коли Чімабуе все ще тримав ся старих форм. Knapp, Frik. — Piero di Cosimo, ein Uebergangsmeister vom Florentiner Quattrocento zum Cinquecento, Halle a. S. 4°, ст. 115, з 10 табл. До недавна мало що мож було сказати про сего талановитого, фантастичного маляря. З його праць знали невеличке число, а найважнїйші висїли по церквах і ґалєриях під чужим іменем. Нинї знаємо коло 30 його образів завдяки рослїдам учених Frizzoni, Morelli, а головно Ulmann-a. Автор сеї студиї зазначує еволюцию, яку цережив Косімо; як він зразу прилучає ся до Косіма Росселлї, відтак переходить під вплив Ліонарда. Сю дорогу перейшло з Косімом цїле італїйське малярство і під тим впливом виросло поколїнє таких малярів як Фр. Бартольомео, Андреа дель Сарто і ин. Gosche, Agnes — Simone Martini. Ein Betrag zur Geschichte

der sienesischen Malerei im 14. Jahrh. Mit 8 Taf. Leipzig, вел. 8⁰, ст. 141. Не дає властиво нїчого нового і має всї прикмети початкової роботи. Основійше підчеркнено лише сьвіцкий момент штуки Мартїнього, його почутє дїйстности, індивідуальности, при чім переведені інтересні порівнаня з Giotto-м. В кождім разї авторка зібрала все, що знаємо про сієньского маляря і подала се в прозорій формі. Bertaux, Émile. — Santa Maria di Donna Regina e l'arte Senese a Napoli nel secolo XIV; Napoli, 4⁰, ст. 174, 11 табл. Костел Santa Maria di Donna Regina, се будівля опущена, запхана у кутку Неаполя, куда нїхто не звертав уваги. А між тим він дуже інтересний для історії штуки зза своїх малюнків монохромічних з доби треченто. Коло сього й крутить ся опис костела поданий в тій розвідцї, де автор дуже бистроумно доказує, що малюнки сї не походять від Джіотта і фльорентийської школи, але від Дучі і иньших малярів сієннейської школи. Wölfflin, Heinrich. — Die klassische Kunst. Eine Einführung in die italienische Renaissance. München, вел. 8⁰, ст. XII—279. Розвідка писана під впливом реакциї против субєктивізму в критицї штуки, та гадки, що формальний розвій істнує незалежно від особистости. Автор старає ся поодинокі замітки зібрати у одну систему, зробити з сього щось в родї естетики і через се дати основу для осуду, на якій можна-б дальше будувати і дійти до обєктивного представленя історії штуки. Дуже зручно придержує ся він при тім форми порівнаня, і то порівнаня кватроченто з чінквечентом (штуки з 14 і 15 в.) В подробицї годї нам тут входити; скажемо лише, що книжка ся одна з найлїпших які в останнїх часах появили ся в крузї історії штуки. Невтомний дослїдник історії сицилійської штуки di Marzo, Gisacchino оголосив нову працю: La pittura in Palermo nel rinascimento. Palermo, вел. 8⁰, ст. 390. Він наміряє тут зреасумувати всї свої вислїди. Ясного образу годї собі відсїля виробити; всюда стрічаємо знаки питаня і прогалини; все таки праця заложена і переведена совістно. Müntz, Eugène. — Léonard de Vinci. L'artiste, le penseur, le savant. Ouvrage contenant 238 reproductions dans le texte; 20 planches. Paris, 4⁰, ст. VI+553. Перша велика моноґрафія про Лїонарда, і скажемо відразу, незвичайно щасливо зложена. Тут знаходимо також перший докладний виказ рисунків сего знаменитого артисти. За далеко може посунув ся автор лише у відшукуваню рецепций, знаходячи прим. схожість між битвою під Анґіарі і одною старинною камеою. Декуди стрічаємо незвичайну нерішучість, особливо у справах стильових і хронольоґії, часом і в справі автентичности деяких образів. Але все те никне в порівнаню з величезним накладом працї, який автор вложив у сю книжку, і справдїшним хісном, який вона приносить науцї.

Reymond, Marcel. — La sculpture florentine, seconde moitié du XV siècle. Florence, 4⁰, ст. VIII+250. Вже поява перших двох томів сеї історії фльорентийської скульптури викликала загальні похвали в фахових кругах. В тій, новій частинї своєї працї автор перевисшив самого себе: він ще з більшою зручностию володіє своєю гадкою, своїм стилем, а аналїза творів скульптури переведена тут з незрівнаним майстерством. Petrus Pictor Burgensis. — De prospectiva pingendi. Nach dem Codex der königlichen Bibliothek zu Parma nebst deutscher Uebersetzung zum ersten Male veröffentlicht von C. Winterberg. Strassburg, 4⁰, ст. 79+CLXXXVII; 53 табл. Перше виданє, часто у новій лїтературі згадуваного, а одначе майже незвістного трактату умбрийського маляря Piero della Fracesca про перспективу. Ориґінальна рукопись не переховала ся, лише дві копії: одна італїйська в Пармі, друга латинська в Медиолянї. Видавець вибрав першу, бо ориґінал був без сумнїву написаний по італїйськи, і докладна репродукция рисунків була можлива лиш в Пармі. У вступі обговорює В. діяльність Пієра як маляря, його перспективні проблєми і їх розвязки та зупиняє ся на відносинах перспективи до красної штуки, при чім точно означує становище, яке займає сей трактат XV ст.

д) Нідерлянди. Blok, P. J. — Geschidenis van het nederlansche volk. 4. Deel. вел. 8⁰, ст. 496. Сей, четвертий, том звістної компендиї нїдерляндської історії, оповідає кінець 80-лїтньої боротьби сього народу против Іспанії за незалежність і остаточне освободженє в договорах в Мінстері і Оснабрюку. Далї описує він культурний стан нової держави, відносини до иньших европейських держав та вплив історичних відносин на форму державного устрою. За сим іде зазначенє перших невзгодин в серединї нової держави, антаґонїзму між намістником і державними урядами, боротьби двох кальвінських релїгійних сторонництв: ремонстрантів і контра-ремонстрантів. Описом боротьби обох партий на синодї в Дордрехтї і упадку ремонстрантів і їх провідників кінчає автор сей том. З незвичайним уподобанєм описує він особу князя намістника Фридриха Генриха Оранського, і ся статя служить тлом цїлої 2-ої частини сеї книжки. Рівночасно появив ся другий том анґлїйського перекладу сеї книжки п. з. Blok, Petr. Joh. — History of the people of the Netherlands. Part II. From the beginning of the fifteenth century to 1559, Translated by Ruth Putnam, London, вел. 8⁰, ст. IX+420. Переклад сей поданий у формі дещо скороченій, але о богато меньше, як в першій части. Pirenne, Henri. — Geschichte Belgiens. Band I. Bis zum Anfang des 14 Jh. Deutsche Uebersetzung von Fritz Arnheim, Gotha, вел. 8⁰, ст. XXIV+496. Се властиво история полудневої частини бурґундсько-габс-

бурґських Нїдерляндів. Не вважаючи на роздроблене териториї на окремі державні одиницї, вдало ся авторови дати загальний образ цїлого краю у важнїйших ступенях розвою. Том сей кінчить ся побідою флямандського народу над королем Филипом Красним в битві коло Куртре (Courtrai) 1302 р. Тут виступає автор против безоглядного боготвореня французького короля, яке бачимо в книжцї Funk-Brentano-Philippe le Bel en Flandre. Paris, 1897. Найлїпше оброблені уступи про історию культури, особливо про економічні справи, через основне вихісноване жерел і зручне уложене материялу. Се властивий предмет, котрому автор залюбки посьвятив ся. Вистане згадати його розвідку про флямандську Ганзу в Льондонї. Переклад зладжений не зле, лише ґеоґрафічна номенклятура неконсеквентна; ми знаходимо тут французькі і флямандські назви без найменшого ладу. Vanderkindere, L. — Histoire de la Formation territoriale des principautés belges au Moyen Age. Tome I, Bruxelles, 8⁰, ст. 355. Коли згадана праця Піренна держана більш загально і поодинокі частини уступають ся на дальший вид, тут виступають вони на перед. Професор бруксельського унїверситету В. представляє нам історию кождого кусочка сеї мозаїки в каролїнґськім краю між нїмецьким морем і Реном. Автор зібрав величезний материял грамот, роспоряджень, хронїк, а також і новійших розвідок. Доси було майже неможливо знайти ся серед множества середньовічних бельґійських територияльних удїлів в Бельґії. Проф. В. зробив се можливим. А що край сей стояв в ті часи під впливом нїмецьких і французьких володарів, а автор і на се звернув увагу, книжка ся приносить дещо інтересне й до історнї сих держав. Vogelsang, Wilhelm. — Holländische Miniaturen des späteren Mittelalters. Mit 24 Abbildungen u. 9 Lichtdrucktafeln. Strassburg, вел. 8_0, ст. 112. Голяндия не має ориґінальних памяток книжкового малярства. Обговорені тут 60 рукописий показують, що при французький і нїмецький вплив, коротенький розцьвіт коло р. 1430 між деякими майстрами, котрий упадає вже в р. 1450. Автор заволодїв цїлковито предметом і дає ясне представлене річи, лише стиль його не дуже поправний.

е) Північна Европа. van der Leyen, Friedrich. — Das Märchen in den Göttersagen der Edda. Berlin, вел. 8⁰, ст. 83. Автор вишукує в мітольоґічній лїтературі Ісляндцїв казкові мотиви і типи, збирає їх і порівнує з мотивами і типами казок иньших народів, та слїдить історичну звязь між ріжними переказами. Фахові критики закидують йому брак основного знаня казкової лїтератури а навіть ясного поннятия про казку-тип, та мотив казковий. Arnoldson, K. P. — Nordens enhet och Kristian II. Med företal af Adolf Hedin. Stockholm, 8_0, ст. XXIII+123. Дає добрий перегляд змагань до

унії від Марґарети до Християна II. Переважна частина присьвячена Християнови, котрого автор боронить, звертаючи увагу на його законодатну діяльність. В передніім слові подає А. Гедін перегляд осуду Християна II від Гвітфельда. Müller, Sigurd. — Haandbog i den danske Litteratur udgiven til Brug i Skole og Hjem, 4. Udgave, 1—2, Del. Kopenhagen, вел. 8⁰, ст. XIII+359 VI+398. Що до укладу подібна ся книжка до підручника зладженого давнїйше ученим Фльором, лише М. з'умів оберегчи ся від великої односторонности, якою визначала ся праця Фльора. Просторо оброблені тут саґи і середньовічні історичні жерела. За се про рунїчні написи нїчого не згадано. В дальших частипах обмежує ся ріжниця між обома істориками данської лїтератури лише на вибір материялу: Фльор вибирає з творів місця, які дотикають ся полїтичного житя, Мюллєр ті, де найліпше слїдний ідейний сьвітогляд доби.

Е) Византия. Stiglmayr, Ios. — Die „Streitschrift des Prokopios von Gasa" gegen den Neuplatoniker Proklos, (Byzantinische Ztschr. т. VIII, ст. 263—301). Про апольоґетично-полємічне писаня Прокопія з Ґази (465 - 528) против ново-плятонїка Прокльоса (412—485) писали в останнїх часах богато. В 1893 роцї перевів Дем. Руссос доказ, що фраґмент сього писаня повторений майже дословно в 146 роздїлї полємічного трактату, що зложив Николай з Метони (за Мапуіла I Комнена) також против Прокльоса. Дрезеке пійшов дальше, вважаючи цїлий твір Николая з Метони копією Прокопія з Ґази. Автор сеї, нової, розвідки звертає ся проти тези поставленої Дрезеке. Jeep, Ludw. — Zur Ueberlieferung des Philostorgios. Texte und Untersuchungen hrg. von O. v. Gebhard und Ad. Harnack. Leipzig, 8⁰, ст. 33. Історня церкви Фільосторґія затратила ся дуже скоро задля свого ариянського напряму; остали лиш уривки і витяг. Автор описує переховані до наших часів рукописи витягу з Фільосторґія і старає ся означити їх відносини між собою. Brooks, E. W. — The Chronology of Theophanes 607 — 775. (Byzantinische Ztschr. т. VIII, ст. 82—97) в звістній справі, що у Теофана в часї 727 — 775 лїта від сотвореня сьвіта не годять ся з обчисленим індиктом. Bréhier, L. — Le Schisme orientale du XI siècle. Paris, 8⁰, ст. XXIX+312. Історня великої схізми має дві етапи: одна в IX віцї, де головну ролю грає Фотий, друга в XI, за патрнярхату Керулярия. Від появи студий Герґенретера схізма IX в. доволї пояснена, за се виступ Керулярия доси оставав невиясненнй і через се книжка д. Б. дуже на часї. Результати до яких доходить автор доволї інтересні: схізма XI в. не викликала у сучасників великого вражіня; византийські історики про се майже не згадують. Се було на разї особисте дїло між папою Львом IX і визан-

тийським патриярхом. Ріжниці між обома церквами були вже з давна, але від 1045 р. заволоділи незвичайно приязні відносини. Доперва коли Лев IX не хотів признати вибору Керулярия леґальним, сей кинув йому справу доґматичну, ратуючи сим способом свою особу. Norman Mc. Lean. — An eastern embassy to Europe in the years 1287—8 (The Engl. Hist. Review 14, 299—318) обговорює посольство вислане від начальника Монґолів Арґона і несторияньского патриярхи Mar Yabhalaha до Европи. Про се посольство оповідає сирийський твір згаданого патриярха. Treu, M. — Der Philosoph Joseph. (Byzantinische Ztschr. т. VIII, ст. 1—64. 24 мая 1328 р. закінчило ся володіне Андроніка II Палеольоґа. Сього самого-ж дня стратив свою власть його льоґотет Теодор Метохітес. Від сього часу проживав він в монастири Хорі аж до смерти в р. 1332. В тім часї наспіла вість про смерть фільозофа Йосифа, котрого Метохітес дуже цінив. Під впливом болю, який викликала у нього ся нова страта написав Метохітес коротку житєпись Йосифа, котру тепер видав д. Т. доповнюючи вісти там подані і справляючи їх на основі иньших сучасних жерел. Strzygowski, Josef. — Der Bilderkreis des griechischen Physiologus, des Kosmas Indikopleustes und Oktateuch nach Handschriften der Bibliothek zu Smyrna bearb. Leipzig, 8°, ст. VIII+130. Εὐαγγελικὴ σχολή в Смирні має перґаментову рукопись замітну не лише із-за тексту але й через малюнки. Текст обнимає: грецький текст Фізіольоґуса, один з найдавнїйших які задержали ся, трактат про камені на щитї Аарона і християнську топоґрафію Космоса Індікоплєвста. Серед тексту поміщені мініятури числом 158. Ґенезу образків поданих в Фізіольоґусї представляє собі Ст. в той спосіб, що старовизантийський Фізіольоґус „єсли такий істнував“ обмежив ся на представлене зьвіринного сьвіта і зьвіринних казок, а опісля був перероблений в напрямі біблїйного і церковного викладу. Час списаня рукописи кладе у 12 в. Thibaut, J. — Etude de Musique byzantine (Byzantinische Ztsch. т. VIII, ст. 122—147, 478—482, головно про сьпів екфонетичний, речітатив приноровлений до тексту евангелий. При тім подає імена поодиноких знаків екфонетичної музики і їх етимольоґію, та виводить самі знаки від старинних прозодичних знаків. Enlart, C.— L'art gothique et la Renaissance en Chypre. Paris, 8°, 2 vol. ст. XXXII+756, 34 табл. Найвизначнїйші церкви ґотицькі розкинені по о. Кипрі, збудовані в XIII і XIV в. і всї завдячують своє видвигнене француським артистам або французькій школї. Невважаючи знищення, починені головно Турками вдало ся авторови зреконструовати більш чим вісїмдесять будівль сього рода, і подати образ всїх родів ґотицької архітектури (релїґійної, військової і цивільної). Праця д. Е. тим важнїйша, що будівлї

як катедральні церкви в Нікозиї і Фамаґусті, монастир в Лєпаі, замки в Серінї і Сен-ГіляриОнї — се будівлї клясичні, які мусить знати кождий хто займає ся штукою середнїх віків.

Bertha, A. de. — Magyars et Roumains devant l'histoire. Paris, 8°, ст. V+483. Автор, угорський історик, дає перегляд відносин обох тих народів від найдавнїйших часів, говорить про початок румунського народу і доказує, що в добу приходу Мадярів на Угорщину не могло там бути нїякої румунської держави. Особливо просторо роскaзує про антаґонїзм між обома народами від часу бунту Гори в 1784 р. Kaindl, Raimud Friedr. — Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen, VIII (Archiv f. österr. Gesch. 88, ст. 203—311). В попереднїй статї (VII) доказав автор, що Альберіх з Trium Fontium (около р. 1230) і його сучасник Ришард, а також Anonymus notarius і Кеза оперли свої історичні оповіданя на давнїйшій хронїцї, яку він назвав „Gesta Hungarorum vetera". Тепер старає ся проф. Кайндль відшукати первістну форму тих „Gesta", означити час і місце їх написаня та пізнати їх жерела та вартість. Остаточно доходить він до вислїду, що Gesta написані мабуть ще за часу Кольомана і то в Ґранї. Хронїст користував ся при тім не лише ґранськими записками, які відтак вихіснував ще й автор угорсько-польської хронїки, але й хронїкою Реґіна і Annales Altahenses (до 1046). Вартість сих „Gesta" не велика. Horvath, C. — A régi magyar irodalom toerténete. Budapest, 8°, ст. VIII+755, — просторий підручник старо-мадярської лїтератури. Доси справою сею займали ся лише лїнґвісти і бібліоґрафи. Г. перший підняв ся задачі говорити про твори самі. Особливо вдачно вийшла характеристика релїґіної лїтератури. Maris Amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum Commentaria ex codicibus Vaticanis ed. Henr. Gismondi. Pars prior. Maris textus arabicus. Romae., вел. 8°, ст. VII+180. Maris Amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum Commentaria edidit: Gismondi. Pars prior, Maris versio latina. Romae, вел. 8°, ст. 136. Pars altera, Amri et Slibae textus versio latina, ст. 84. За текстом Salībā-'Amr-а видав Ґісмонді латинський перевід; тепер виданнєм тексту і перекладом Mārī, положеного на першім місци, як старший, доповнив він цїлу збірку. Оба писателї згоджують ся зі собою майже слово до слова одначе подекуди знаходимо у одного се, що у другого бракує. Mārī взагалї просторійший. Та взаїмна похожість пояснює ся хіснованєм з тих самих жерел. Для історії перших віків несторияньскої церкви оба вони не мають великої вартости. Се, що маємо тут в леґендї про дійсного чи видуманого основателя церкви, св. Mārī, маємо історичне в оповіданю виданім Abbeloos-ом. Хронїст у хронольоґії дуже непевний, синхронїзми у нього

помотані. Так Киприян стає у нього сучасником цїсаря Валенса, Сапор I і Сапор II стягнені разом, як у деяких музулманських оповіданях, цїсар Анастазий являє ся сином Маркияна і внуком Теодозия. Цїле оповіданє хронїста Mārī дає, при безперечнім поважанню для духовенства, дуже непідхлїбний обрıз висшого несторияньского клира. Патриярхи потрібували потвердженя калїфа і через се вибори були дуже обмежені. Серед таких обставин перехід до ісляиської віри ставав що раз частїйший. Одначе за часу коли Mārī писав (пол. 12 в.) Несторияни ще були активні і висилали свої місиї аж у Туркестан. Le livre des mille nuits et une nuit. Traduction littéral et complète du texte arabe par J. C. Mardrus. T. I, Paris, вел. 8°, ст. XXIII+351. Перший цїлком дословний і повний переклад славної збірки арабських казок. Перекладчик вжив ся, через свої довгі подорожи по музулманських краях, у східні відносини і дуже добре знає всї детайлї тамошнього житя. За основу перекладу поклав арабське виданє в Каїро; лише в рідких случаях брав і иньші друки до помочи. Замітки і поясненя випали трохи за скупо. Skrine, Francis Henry & Edward Denison Ross.— The heart of Asia. A history of russian Turkestan and the Central Asian Khanates from the earliest times. London, вел. 8°, ст. XI+444. Дуже добре зібранє всього, що знаємо про історию середущої Азиї. В деяких відділах (прим. про Кутаїбу ібн Муслїм, про калїфських намістників Хорасану) знаходимо богато нових річий, в загалї одначе оповіданє дуже стиснене й обмежає ся на реасумованє дотеперішних вислїдів. Не меньш старанности поклали автори на зверхний вигляд книжки, додаючи до тексту ріжні малюнки Верещаґіна і доволї детайльну карту. Delaville le Roulx, J. — Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem. (1100—1310) Tome III, 1261—1300, Paris, f., ст. 820. Ся важна публїкация почала виходити в 1894 р. Новий, третїй том містить 1553 чисел (2972—4525), з тих 596 випечатаних дословно без скорочень, иньші в формі реґест. В числї грамот випечатаних дословно знаходимо 194 папських буль (130 в перве виданих) і 149 королївських грамот (125 нових). Час обнятий сим томом — се доба упадку володїня „Франків" в Сириї. По здобутю Акки султаном Малїком переніс ся орден Йоанїтів на Кипр. Многі з випечатаних тут грамот служать новим жерелом до пізнаня сих подїй.

IV. Нові часи.

Крім двох епохальних подій в новій історнї: реформациї і революциї, котрі все виказують найбогатшу лїтературу, находимо велике число публїкаций про Бісмарка, котрого недавня смерть дала початок до збирання материялів до опису його житя та характеристики його дїяльности. 150-лїтнїй ювилей уродин Ґетого викликав також численну лїтературу про сего поета.

Переходимо до огляду наукового руху і праць про поодинокі краї.

1. Німеччина. Починаємо від публїкациї, котра звертає увагу на суспільний стан Німеччини в часї реформацийного руху та пояснює деякі прояви сього руху. Kaser. — Politische und soziale Bewegungen im deutschen-Bürgerthum zu Beginn des 16 Jh. Struttgart, вел. 8⁰, ст. VIII+271. В сїй добре обдуманій і прозоро уложеній роботї представляє автор рух, що панував у німецьких містах і їх історичнім розвою в XV і XVI в. Доказує, що заворушеня XV в. по при деякі социялїстичні змаганя, мали головно полїтичний характер. За сим іде характеристика міських революций 1509 — 14, викликаних головно податковим гнетом та економічними привілеґіями духовенства. Сильна демократична течия в сї лїта вдоволила ся правом надзору і заборони громади в справах фінансових. Суспільні ріжницї прийшли доперва до повного значіння у селянській війнї; тут займає автор посереднє становище між Лямпрехтом і Ленцом, підчеркуючи против останнього сильну радикально-комунїстичну сторону та вказуючи против Лямпрехта на уміркованї реформаторські бажання. Про поодинокі епізоди реформациї, житя її найважнїйших діячів та розвою поодиноких сект появляє ся що року велике число нових розвідок. Сього року особливо прояснено становище анабаптистів та реформаторську дїяльність Кальвіна, і на се звертаємо увагу читачів. Elze, Theodor — Luthers Reise nach Rom. Berlin, 8⁰, ст. XI+99. Знанє краю і мешканців, основні студиї сучасних або майже сучасних описий подорожи помогли авторови богато льокально неозначених споминів Лютра вияснити лїпше і основнїйше як се досї зроблено. Незрозумілим зістає ся лише, чому він подорож Лютра кладе на р. 1510, коли новійші дослїди доказали, що вона відбула ся в р. 1511. У розвідцї: Johann Tetzel, der Ablassprediger (Mainz, 8⁰, ст. VIII+187) доказує Paulus, що Тецель був вправдї „ein grosser Clamant“, як його назвав Лютер, віртуоз у своїм фаху торговлї відпустами, а також як теольоґ і доґматик не досить сумлїнний, але що більша частина проступків, які йому надають — се тільки вигадки, що з'явили ся наслїдком партийної борби. Точка тяжкости цїлої розвідки лежить у переведеню доказу, що Тецель тримав ся гадки, засудженої

остро Сорбоною, немов-то відпуст для умерших можна набути просто за гроші. В „Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht" продовжує Friedberg публїкацию листів католицьких учених з часу реформациї і подає листів Фабрія до Алеандра, Мороне і Климентия VII. В „Quellen und Forschungen aus ital. Archiven und Bibliotheken" (т. 2) оголошує W. Friedensburg кореспонденцию Ґаспара Контаріні з Ерколї Ґонзаґою з літ 1535—1542, а також меморият з окруженя Кароля V., свого рода военний плян похода на шмалькальдський союз (1546). В „Beiträge zur bayerischen Kirchengeschichte" (5. 3) описує Ch. Geyer житє і лїтературну дїяльність нердлїнґського проповідника Каспара Канца, важну особливо для істориї протестантського богослуженя. Він заявив ся перший в Нердлїнґенї за реформациєю, прогнаний 1523 р. пійшов до Вітемберґа, відсїля був 1535 р. покликаний до заряду нердлїнґськоі церкви. В тій самій часописи подає G. Kawerau з вроцлавської рукописи пасквіль авґсбурґського сойму на І. Ека, який вважали затраченим. Tumbült, Dr. Georg. — Die Wiedertäufer, Die socialen und religiösen Bewegungen zur Zeit der Reformation. Bielefeld, вел. 8⁰, ст. 95. Останнїми часами появило ся богато специяльних розвідок про історию анабаптистів (Loserth a, Egli, Müller-a, Burchhardt-a і и.). Автор зробив першу пробу в Німеччинї: зібрати всї нові вислїди в одну цїлість, написану дуже приступно, цїкаво, а при тім вповнї научно. Лише про ґенезу науки анабаптистів не згадує автор нїчого, хоч се одна з найбільш тепер обговорюваних справ. Rembert, Karl. — Die Wiedertäufer im Herzogthum Jülich. Studien zur Geschichte der Reformation, besonders am Niederrhein. Berlin, 8⁰, ст. ЧI+637. Праця повстала із розширеної дісертациї, через що попало сюди богато річей, які сюда не належать. Взагалї автор не з'умів опанувати материял і цїла будова твору вийшла дуже дивоглядна. При тім знаходимо деякі інтересні погляди. Нпр. автор думає, що книжка „Imitatio Christi" підготувала терен для анабаптистів над долїшнїм Рейном. Хто сю книжку читав і знає, що вона все поручувала ся католицьким духовенством і ще до нинї можна її майже у всїх католицьких домах знайти — сьому буде дивно, як можна було впасти на таку думку. На богатьох місцях знаходимо лише дословне повторенє Келлера „Geschichte der Wiedertäufer" (Münster 1880). Часто знов попадає автор в суперечність сам зі собою. До істориї кальвінїзму появили ся дві важні працї: F. W. Kampschulte, — Johann Calvin, seine Kirche und sein Staat in Genf. II Bd. Nach dem Tode des Verfassers hgb. von Walter Goetz. Leipzig, 8⁰, ст. X+410. C. A. Cornelius. — Historische Arbeiten vornehmlich zur Reformationszeit. Leipzig, ст. IX+628. Обі працї стоять у тїснїй звязи зі собою. Авторови першої

працї не повело ся за житя видати більше як 1-ий том своєї моноґрафії (1869 р.) обчисленої на 3 томи. Рукопись 2 тому передав він Cornelius-ови. Той хотїв попереду розслїдити історию боротьби і обставин, серед яких Женева стала кальвінїстичною. Від р. 1886 почали появляти ся поодинокі працї, в котрих він подавав свої розслїди до історії Кальвіна 1536—1548 р. Слабість спонукала його перервати сю працю а рукопись К. передати Goetz-ови, котрий її тепер видав в первістнім видї. Лиш декуди, у вставках він вказує на новійші вислїди. Том сей обіймає боротьбу Кальвіна з опозицийним сторонництвом 1546—53; відтак, по остаточній побіді в маю 1555 р., історию Женеви під володїннєм Кальвіна аж до останнїх лїт. К. зірвав перший з поглядом, що антаґонїзм Кальвіна з опозицийним сторонництвом ‚ се боротьба пантеістично-антіномістичної секти лїбертинів против реформатора. Дуже основно аналїзує він поодинокі опозицийні тенденциї та бачить їх початок у полїтиків, що хотїли віддати церковну власть під зверхність полїтичну. Між тим видав і Cornelius збірку своїх праць, котрих більша частина була вже печатана. Зовсїм нова лиш розвідка: „Calvin und Perrin“ 1546—48. котрої зміст відповідає двом першим роздїлам працї К. Під заголовком Zwingliana почало товариство для музею Цвінґлїя в Ціріху видавати периодичні записки до історії Цвінґлїя і реформациї. В перших зошитах находимо розвідки: Vogt-а про неутральну полїтику Цвінґлїя, Egli-я про ціріхську полїтику по битві під Капель, Цвінґлїя як бесїдника й и. Основне, оперте на жерельних студиях представленнє посередництва шмалькальдського союза між Франциском I та Генрихом VIII дає G. Salles в Revue d'hist. dipl. 13. 1. Riezler, Siegmund. — Geschichte Baierns. 4 Band. (Von 1508 bis 1597) Gotha, 8⁰, ст. XXII + 691. Праця ся виходить у збірцї Геерена і Укерта, її гарне оброблєннє оцїнили фахові критики (як Kluckhohn) вже давнїйше. В сїм томі виступає на перший плян релїґійне житє і три особи, що вистають понад рівень пересїчних нїмецьких князїв: Вільгельм IV, Альбрехт V і Вільгельм V. Автор схоплює вірно всї прикмети полїтики баварських князїв і всї впливи, які сюди доходили і мали відгомон. Перше за все ривалїзация з Габсбурґами. Ненависть против сих остатнїх виступає ясно в становищу, яке зайняв Вільгельм IV і Ек: змаганю до проводу в католицькій Нїмеччинї, зближенню до Франциї, бажанню посїсти чеську і нїмецьку корону. Що територияльна істория місцями розширює ся в историю цїлої держави, що автор з'умів там, де важнїйша участь краю або князя в загальних подїях сього вимагала, відповідно розширяти своє оповіданнє, не треба майже згадувати; вистане вказати на опис наддунайського походу в шмалькальдській війнї, або ґенезу боротьби за метрополїю кельнську. Навить у найдрібнїйших подробицях слїдно велику докладність

і сумлїнність автора. Mass, Konrad. — Pommersche Geschichte. Mit einem Stammbaum des Greifengeschlechtes. Stettin, вел. 8⁰, ст. X+283. Автор безпретенсионально зазначує зараз на вступі, що не думає писати наукового підручника, лише як дилетант пише для дилєтантів. Невважаючи на се, уґрупованє материялу, опис і представленє подій вийшли доволї зручно. Шкода, що при виборі помічної лїтератури не мав М. нїякого досьвіду і через се книжка богато стратила на вартости. Gundlach, Franz, — Hessen und Mainzer Stiftsfehde. Mit einem Anhang von Urkunden und Actenstücken. Marburg, вел. 8⁰, ст. 160. Про участь ляндґрафів чеських Людвика і Гайнріха в спорі за майнцьке архиепископство писали доси лише побіжно і навить Кароль Менцель в своїй моноґрафії про Дітера з Ізенбурґа, майнцького архиепископа не обговорює сеї справи докладно. Оба братя, котрі як звичайно, так і тут, стояли против себе ворожо, зійшли ся у спільнім змаганю вихіснувати спір пралатів для побільшеня своєї домашньої могучости. Діяльність сю гарно описує і характеризує в своїй розвідцї д. Ґ. Jacob, Karl. — Strassburgische Politik vom Austritt aus der Union bis zum Bündniss mit Schweden (1621—1632). Strassburg, 8⁰, ст. VIII+147. Події описані тут не мають всесьвітного значіння, але типові для тодїшнього стану міст і їх становища: слабосильна неутральність, воєнний гнет, наставанє на церковні посілости, під кінець несьміле зближеннє до Ґустава Адольфа; окрім сього тут, наслїдком ґеоґрафічного положеня, ріжні відносини до Франциї. Цїлість опрацьована на основі материялів міського архиву і дотеперішньої лїтератури. Gebauer, Johannes G. — Kurbrandenburg und das Restitutionsedict von 1629. Halle, вел. 8⁰, ст. VIII+253. Автор видав вже цїлий ряд розвідок про становище Брандебурґії в 30-лїтній війнї. Сю працю опер він на материялї тайного державного архиву, а при тім архиву капітулярного. Зміст розвідки дїлить ся на такі віддїли: приготованя, полїтика вижиданя, Бранденбурґ і Саксонїя, лютеранський конвент у Липську, останнї змагання Бранденбурґії до погодження конфесиональних суперечок. Schweizer, Paul. — Die Wallenstein-Frage in der Geschichte und im Drama. Zürich, вел. 8⁰, ст. VIII+354. В першій частинї обговорює автор питанє, які жерела Шіллер уживав для своєї трильоґії і рішає сю справу противно як Герм. Фішер, себто що поет не робив нїяких просторих жерельних студий лише хіснував ся одною книжкою Мурра „Beyträge zur Geschichte des 30-jährigen Krieges 1790“. В другій частинї він розслїджує історичну особу Валленштейна, головно питаннє його провини, та стає рішучо по сторонї тих, що заперечують вину. Про пімсту Валленштайна цїсареви не може бути бесїди, противно, причини, котрі

спонукали до наказу вхопити Валленштайна живого або мертвого, опе- рали ся на хибних інформациях по части зі сторони Франциї, по части зі сторони Піккольоміні, а той робив в інтересї Іспанії і Бавариї. Stieve подає в Histor. Vierteljahrsschr. 2, 2. уривок статї про Вал- ленштайна, призначений для Allg. deutsche Biogr. Автор підчеркує сильно тїсну звязь Валленштайна з Єзуітами і підносить обставину, що у нього не слїдно було перед чеським повстаннєм нахилу до военно- полїтичної діяльности. В другій частинї своєї розвідки про Ґустава Адольфа і шведську сатисфакцию підчеркує W. Struck (Hist. Viertel- jahrschr. 2, 4), що по битві під Брайтенфельд головною думкою Ґустава Адольфа а потім Оксенстієрни була емуляция з Саксонією. Систематично старав ся король зменьшити її значіннє та з другого боку, в ріжних до- говорах підвести протестантські стани під військово-полїтичну геґемо- нїю Швециї. Цїлею Ґустава Адольфа при кінцї р. 1631 було здобутє Поморя, реституция всїх протестантів і імовірно їх орґанїзация як Corpus Evangelicorum, о скілько можливо — під начальством Швециї. Шкода, що автор не оцїнив ролї, яку відограла тут Франция у своїх антішведських інтриґах. Із останнїх епізодів 30-лїтньої війни доволї замітна поява Іоана з Верт (Werth) і його перехід від баварського ко- роля Максиміліяна до цїсаря. Доси лиш Бартольд і М. Кох обговорю- вали просторійше сю справу, і то без належитого вихіснования архивів в Монахії і Відни. Через се розвідка Riezler, Sigmund. — Die Meuterei Johann's von Werth 1647 (Hist. Zeitschr. v. Sybel, 82) ст. 38—97; 193 – 239 має чималу цїкавість. Причиною зради Верта було перемирє, яке Максимілїян уложив 14 марта 1647 з Шведами і Франциєю; через се баварські війска невдоволені, офіцири боять ся редукциї армії і відпустки. До сього причинили ся особисті мотиви (Верт надармо сподївав ся начальства над цїлим відділом) та зручна акция цїсарського посла Кевенгіллера. Одначе прості жовняри були прихильні до Максимілїяна, і через се зрада не повела ся. Тут згадаємо також кілька дуже за- мітних праць про економічні справи і розвій поодиноких частин Нї- меччини в XVI і XVII в. Schäfer, Dietrich. — Der Kampf um die Ostsee im XVI und XVII Jahrhundert (Sybels Hist. Zeitschr. т. 83, ст. 423 446), подає загальний погляд торговельної ри- валїзациї на балтийськім морю між Лїбеком як провідником нїмецької Ганзи і Данією та Швециєю. При тім він наводить інтересні дати про розцьвіт самої торговлї та порівнює з теперішнїм станом річей. Ge- schichte und Urkunden der Rigafahrer in Lübeck im XVI und XVII Jahrhundert. Bearbeitet v. Franz Siewert, Berlin, вел. 8°, ст. XIV+501. В останнїх лїтах появив ся цїлий ряд праць і публїкаций до історії Ганзи; між ними займає наведена публїкация

перворядне місце. Вона подає широкий перегляд, ширший як здавало-б ся з заголовку, північно-німецької і північно-европейської історії, а також позволяє вглянути в полїтичне і суспільне житє Лїбека й иньших городів. Специяльно обговорює він повстаннє і розвій „компанії плавби до Риґи". Тут знаходимо звістки про компанії Лїбека в найдавнїйших часах, орґанїзацию „компанії плавби до Риґи", полїтичну діяльність особливо в першій половинї XVII в., відносини лївляндських міст до ганзеатської торговельної полїтики. Wolf. — Grundriss der preussischen Volkswirtschaftsgeschichte, 1640—1898. Berlin, 8⁰, ст. 232. В чотирох роздїлах (I. Поборенне панования станів і міської господарки краєвим правительством, II. абсолютне королївство в службі держави, III. освободженнє державного горожанства і заснованнє економічної єдности в Нїмеччинї, IV. заснованнє Нїмецької держави і зріст робітничого стану) описує автор всї сили, які впливали на розвій Пруського королївства і Нїмецького цїсарства, в їх історичних відмінах, судівництво, войсковість, шкільництво, фінанси, фабрики, банки, почти, телеґрафи, желїзницї і т. и. По при зіставленнє подїй виступає лише рідко власний осуд автора, одначе там, де він висказує свій погляд, опирає його на глубокім знанню річий і обставин. Поява працї Макса Лємана про початок семилїтньої війни дала початок до ріжних розвідок, де обговорювано полїтику Фридриха В. в р. 1756. При тім виникає питаннє, о скілько Фридрих В. був обізнаний з фінансовим, економічним і мілїтарним станом сучасних йому европейських держав. Сею справою займає ся розвідка: Wagner, Ferdinand — Die europäischen Mächte in der Beurtheilung Friedrichs des Grossen 1746—1757 (Mitth. d. Instit. f. österr. Geschfr. 20, ст. 397—443). З виводів автора виходить, що пруський король за сильно легковажив собі фінансову силу Росиї і мілїтарні реформи в Австриї. Також про анґлїйські фінанси мав неясне понятє. За се вважав Францию за наймогутнїйшу державу в Европі, і се зовсїм справедливо. В „Goethe-Jahrbuch" (т. 20) печатає P. Baillen деякі документи про намір пруського правительства в р. 1789, на випадок австрийсько-пруської війни, помогти Каролеви Авґустови з Веймару до осягнення угорської корони, яку йому подавали угорські малконтенти. Князь сам був зразу охочий, як доказують деякі письма Ґете до Бішофвердера, котрий вів ті переговори, вкінцї одначе показав ся сей намір авантурничим. Christe, O. подає в „Mittheil. des k. k. Kriegsarchivs" (т. 11) ще раз незвичайно просторо історию раштатського убійства послів. На основі численних віденських архівалїй приходить він до переконання, що шеклєрські гузари не поповнили сього убійства, хоч признає, що деякі підозріння говорять против них. Позитивного погляду, хто се убійства доконав, автор

не висказує; він оспорює лише, що-б се мали вчинити члени австрийського правительства або військо. Hansing, Karl. — Hardenberg und die dritte Koalition. Berlin, 8⁰, ст. IV+109. Макс Дункер і М. Леман виказали в основній критиці ріжні суперечности в мемуарах Гарденберґа з собою і вислїдами архівальних дослїдів. В тім напрямі написана і ся розвідка, що старає ся ширше підкріпити докази попередників, посуває ся одначе у винаходженню суперечностей за далеко. Автор хоче довести, що Гарденберґ у своїх мемуарах виступає як рішучий противник невтральности Фридриха Вільгельма III, а за час свого урядовання як мінїстер заграничних справ (1804—6) не лише не противив ся сїй системі, але просто дораджував її королеви. Heigel, K. Th. — Deutsche Geschichte vom Tode Friedrich's d. Gr. bis zur Auflösung des alten Reiches. 1 Band: Vom Tode Friedrich's d. Gr. bis zum Feldzug in der Champagne (1786 – 1792) Stuttgart, 8⁰, X+574. Праця оперта на нових публїкациях актів; замітне також уживаннє иньших жерел окрім диплёматичних. Перше за все автор вплїтає в своє оповіданнє богаті витяги з тогочасної публїцистики. По при полїтичні подїї слїдить автор за гадкою публики, загалу при важнїйших фактах. В тім напрямі важний уступ: „Die französische Revolution und der deutsche Volksgeist". З нього слїдно, що хоч не бракло певного рода опозициї против революциї, все-ж таки у всїх верствах нїмецького народу і майже у всїх визначнїйших мужів — лише Ґете стоїть на боцї — переважав подив для сього великого перевороту. Зрештою в розумінню становища Прусиї й Австриї та революцийних воєн придержує ся автор з небільша погляду Зїбля. Ulmann — Russisch-preussische Politik unter Alexander I und Friedrich Wilhelm III bis 1806. Leipzig, вел. 8⁰, ст. XII+318. Автор виходить від питання „яка часть відвічальности за розвій переваги Наполеона по при безсильність пруських мужів державних і не в пору спокійного настрою пруського короля, спадає на царя Александра і його дорадників". По при архівний материял хіснував ся автор российськими публїкациями жерел, як „Сборникъ имп. русс. истор. общества", „Архивъ кн. Воронцова", Материялами до біоґр. Панїна і Разумовського і др. Оцїнка поодиноких осіб і володарів вийшла дуже щасливо і безсторонно, хиба Чарторийського осудив автор за прихильно. Guarini — La Germania e la questione d' oriente. Roma, 8⁰, 2 Part. ст. 116 і 127. Нового не знаходимо тут нїчого; хиба італїйський читач може бути вдячний за поданнє йому вислїдів чужосторонних робіт. Навить істнуюча історична лїтература не цїлковито вихіснована. Також нещасливою гадкою було починати свою працю від рейхенбахської доби; через се лишає ся в темнотї, що для Прусиї, незалежно від комбінациї Герцберґа, рішано в її відносинах.

до Порти. Критика автора зовсїм субєктивна. Ringhoffer, Karl. — Ein Dezennium preussischer Orientpolitik zur Zeit des Zaren Nicolaus (1821 — 1830). Beiträge zur Geschichte der auswärtigen Beziehungen Preussens unter dem Ministerium des Grafen Christian Günther v. Bernstorff. Berlin, 8⁰, ст. V+443. Се перше обговоренне пруської східної полїтики за час між повстаннєм Греків і миром в Адриянополи. З величезної маси материялів хіснував ся автор найбільше справозданнями ґр. Бернсторфа і його кореспонденциєю в послами в Росиї і Анґлїї, полишаючи справоздання послів у Відни і Парижи на боцї. Немило вражає, що автор зовсїм не хіснував ся кореспонденция Бернсторфа в послом у Царгородї, хоч ся очевидно має тут велике значіннє. Р. кладе головну вагу на висьвітленнє відносин між Прусиєю і Росиєю під ту добу і доказаннє, що Прусия вела самостійну полїтику та не понизила ся до ролї сателїтки свого сусїда. Одначе його одушевленнє для полїтики Бернсторфа так само надмірне як за острий осуд східної полїтики Метернїха. Von Poschinger, Margaretha. — Kaiser Friedrich. In neuer quellenmässiger Darstellung. Band 1, 1831—1867. Berlin, вел. 8⁰, ст. VI+430. Авторка зовсїм не сповняє надїй, які викликує заголовком і передмовою. Не вроблено тут найменьшої проби біоґрафічного опису, перепечатано лише вже давно звістні материяли, більші і меньші витяги з иньших житєписий, і все то повязано поверховно кількома фразами. Правда, є тут богато нових річей: листи ґенерала Унруга, царя і цариції, деякі випятки з мемуарів — але все то пороскидане і тяжко тим хіснувати ся. Сувору критику поступовання пруського короля Фридриха Вільгельма IV дає статя: Koser, Reinhold. – Friedrich Wilhelm IV am Vorabend der Märzrevolution (Sybel's Histor. Zeitschrift, Bd. 83, ст. 43—84). Коли-б король був послухав ради Радовіца і Бодельшвінґа, наданнєм конституциї був би перейняв провід в Нїмеччинї та приєднав симпатиї народньої реформаторської партиї. Все те пропало через непотрібне зволїканнє і огляданнє на Австрию. Busch, Wilhelm. — Die Berliner Märztage von 1848. Die Ereignisse und ihre Ueberlieferung. München, 8⁰, ст. 74. Від появи працї Зїбля „Begründung des Reiches" в 1889 р. появило ся де що нового материялу, особливо з нагоди ювилею революциї 1898 р. Буш старає ся звести се нове з давнїйшим і доповнити працю Зїбля. Він розбирає і порядкує жерела і займає ся головно днями 18 і 19 марта. Його розбір вибуху властивої революциї, ролї тайних провідників, наміри утечі і ин. ясний і вповнї переконує. Найважнїйші вислїди дотикають ся передполудня 19/III: стягнення побідоносних військ Фридрихом Вільгельмом IV і опору пруського наступника престола і ґенерала Прітвіца сьому наказови. Sach, August. —

Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwickelung. Abth. 1 u. 2, Halle a/s. 1896/99. ст. V+143, 336, вел. 8⁰. Етноґрафічні і национальні відносини Шлєзвіка від довшого часу вістають ся спірним предметом між німецькими і данськими ученими. Проф. Зах, основний знавець тамошнїх справ, обговорює: 1. Імя краю і його мешканців в історичнім розвою; 2. ґенезу князївства Шлєзвіка і його давні границї; 3. природні обставини краю; 4. стан залюдненя в першій половині XIII ст.; 5. населеннє перед часом мандрівки; 6. Анґлїйцї і їх оселї; 7. Ютлянд і його залюдненнє; 8. три фризийські „Syssel- або Geestharden“ як границя між Фризами і Ютами. В богатьох справах мусїв автор робити доперва окремі студиї, нпр. про шлєзвікські каменї з рунами і ин. Hopf, Wilhelm. — Die deutsche Krisis des Jahres 1866 vorgeführt in Aktenstücken, zeitgenössischen Aufzeichnungen und quellenmässigen Darstellungen. 2. durchgesehene u. vermehrte Aufl. Melsungen, 8⁰, ст. XXII+479. Книжка на скрізь тенденцийна, що надає словам документів иньший зміст перекручуючи або іґноруючи відносини і історичну звязь. Так росказані події з крайно-австрийського становища без огляду на се, що німецький Союз розпадав ся і що Австрия на соймі в Франкфуртї дала доказ, що його не вважає за здатний до оживлення. Blum, Hans. — Vorkämpfer der deutschen Einheit. Lebens u. Charakterbilder. Mit 14 Portr. Berlin, вел. 8⁰, ст. 298. Описана тут діяльність 14 мужів: Вільгельма Едварда Альбрехта, Роберта Блюма, Едварда Сімсона, Кароля Бідермана, канцлєра кн. Гогенльое, Авґуста Метца, Рудольфа Дельбрюка, Йосифа Фелька, Мікеля, Бамберґера, Бенінґзена, баденського мінїстра Йоллї і Форкенбека. Всї ті короткі житєписи опирають ся (з виємкою Блюма) на звістках поданих авторови самими-ж особами. Blume. — Die Beschiessung von Paris 1870/71 und die Ursachen ihrer Verzögerung. Berlin, вел. 8⁰, ст. 82. Незвичайно довга перерва в операциях німецької армії в осени 1870 вже тодї дала причину до ріжних здогадів; многі думали, що відволїканнє гарматної атаки на Париж спонукали заграничні впливи, особливо-ж посередництво високопоставлених женщин. Против сього виступає автор, котрий належав в 1870 р. до ґенерального штабу, і розвиває чисто мілїтарні обставини і причини, котрі спонукали сю перерву. Busch, Moritz. — Tagebuchblätter. 3 Bde. Leipzig, 8⁰, ст. XXVIII+580; XII+595; X+605. Жвава полєміка привитала появу сеї публїкациї. Нам інтересна виключно її історична вартість і з того огляду мусимо оцінити її прихильно не зважаючи на недискрецию автора і мотиви, що водили ним при печатаню сеї книжки. Буш вже здавна слїдив все що мало звязь з желїзним канцлєром і пильно се записував. Так

повстала сила образків, фотографій не ретушованих, як їх назвав один критик. Особливо для критики мемуарів Бісмарка найде тут історик дуже гарний материял. Виданнє се повнїйше як анґлїйське, хоч і тут опущено деякі місця, неприємні для німецьких читачів. Marcks, Erich. — Kaiser Wilhelm I. Dritte, verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig, 8⁰, ст. XVII+407. Книжка ся дочекала ся в короткім часї вже 3-го видання. Як можна було предвидїти, автор поробив тут вправною рукою і з великою старанностю деякі зміни, втягаючи нову лїтературу, доповняючи деякі прогалини, декуди „нюянсуючи“ — як він сам каже— осуд осіб і подій. Замітно, що Маркс підчеркує що раз більше діяльність цїсаря побіч Бісмарка і каже, що при ближшім пізнанню подробиць, все більше слїдно вплив Вільгельма. Kobell, Louise von. — König Ludwig II und Fürst Bismarck im J. 1870. Leipzig, вел. 8⁰, ст. 48. Мала брошура подає деякі подробицї про події і впливи, серед яких Людвик II рішив ся вступити до північно-нїмецького союза і поставити внесеннє на заснованнє Нїмецького цїсарства. Дуже важний лист Бісмарка до короля з 27 листопада 1870. Звістної публїкациї Пошінґера появив ся четвертий том п. заг. Bismark-Portfeuille, hrg. von Heinrich v. Poschinger, 4 Bd. Stuttgart, вел, 8⁰, ст. 207. Всї блуди, які критика піднесла против попередних томів, знаходимо знов тут. Видавець не журячи ся про критику печатає дальше цїлі маси листів і актів, які не мають найменьшого значіння, так що годї не висловити закиду, що властиво цїла публїкация стає зайвою. Andler. — Le prince Bismarck. Paris, 8⁰, ст. 402. Автор хоче обєктивно схарактеризувати Бісмарка як представителя Прусиї і Нїмеччини. Він знає основно письма і бесїди Бісмарка, меньше історичні відносини. Так напр. події революциї 1848—50 знає лише поверхово і через се не оцїнює відповідно виступлення Бісмарка. В дальшім оповіданню висловляє особливе признаннє „реалїстичній“ полїтицї Бісмарка против Данії і Австриї; тяжше приходить ся йому оцїнити відносини Бісмарка до Франциї. По його думцї канцлер ненавидїв Французів; війну з Францією приготовив він з такою хитростию, що фалшованнє емської депеші — котре автор також заперечує — було зовсїм безпотрібне. Дуже гарно зладжений перегляд суспільного уставодавства і внутрішнїх реформ Бісмарка та його боротьби з католицькою церквою. Поступованнє канцлера з Поляками автор хвалить цїлковито. Згадаємо ще дві анґлїйські житєписи Бісмарка: Headlam, James Wycliffe. — Bismarck and the foundation of the German empire. London, вел. 8⁰, ст. X+471 і Stearns, Frank Preston. — The life of prince Otto von Bismarck. London, вел. 8⁰, ст. 431. Обі книжки написані з основним знаннєм лїтератури і щасливим вибором важнїйших подій.

Особливо Headlam дуже безсторонно осуджує дїяльність Бісмарка при шлезвійсько-гольштинськім питанню. На кінець згадаємо ще дві загальні публїкациї, викликані бажанєм з останнїм роком сього столїтя дати огляд важнїйших подїй і здобутків його. Хоч вони обіймають весь цивілїзований сьвіт, все-ж осею їх представлення служить культурний розвій Німеччини і тому ми їх тут поміщуємо. Chamberlain, Houston Stewart. — Das XIX Jahrhundert. I Bd. Die Grundlagen des neunzenten Jahrhunderts. München, 8°, ст. 1031. Про сю працю видати короткий осуд річ майже неможлива з огляду на величезне богацтво предметів і гадок та проблєм тут порушених і обговорених. Скажемо лише, що праця ся мала бути первістно лише вступом до видавництва та обіймати характеристику культури XIX в., а виросла до величезного дїла, що подає з далекої перспективи огляд сил, ідей і творів, які дїлали протягом останнїх 2000 лїт. Ziegler, Th. — Die geistigen u. sozialen Strömungen des XIX Jahrh. Berlin, вел. 8°, ст. VII + 714. Хронольоґічне уґруповання предмету виходить само з себе, роки 1830, 1849 і 1870 виступають як граничні стовпи також і духового житя; серед сих рам одначе бачимо річевий подїл. Зараз у першім уступі, котрий обговорює три сьвітогляди: просьвіченнє (Aufklärung), клясицизм і романтику, показує нам обговореннє романтики чого маємо чекати. При обговореню „сьвітового жалю“ Гайне не виходить Ц. поза доси звістне, одначе признає, що заслуги Гайне досї ще за мало оцінені; також і осуд Берне ріжнить ся користно від осуду, який видав Трейчке. В р. 1848 бачить Ц. далеко меньше неудачу як зірницю нового часу і признає вину неудачі руху не нїмецькому парляментови, але романтикови на престолї. Характеристика Бісмарка належить до найлїпших уступів сеї книжки. По при се обговорює також значіннє природничих наук, суспільного руху і жіноче питаннє; по при історичну науку також малярство, поезию і музику. Істория найновійшої фільозофії займає сама по собі найголовнїйше місце.

Окремо збираємо розвідки і працї, що дотикають ся специяльно австрийської історії. Вилучаємо лише історию славяньских територий, котру подаємо окремо на кінцї сього огляду. Сього року появив ся нїмецький переклад найновійшого підручника до угорської історії: Csuday, Eugen. — Die Geschichte der Ungarn. 2-te vermehrte Auflage. Übersetzt von Dr. M. Darvai. 2 Bände. Berlin, 8°, ст. 506, 572. Праця ся появила ся в ориґіналї вже в 1891 р. і оповідає угорську історию аж до уступлення Тіси (13 марта 1890 р.). Найновійші часи оброблені доволї добре і скілько можна безсторонно. За се в давнїйшім періодї богато похибок. Monumenta Germaniae автор вправдї уживає, одначе

без основного знання сього так важного видавництва. Літопись з Альтаіху, найважнїйше без сумнїву жерело до угорської історії XI ст. знає він лише з Annales Boici Бруннера, історичної роботи XVII в.; про реконструкцию сього жерела Ґізебрехтом анї про віднайденнє авентинської копії Ефелєм він мабуть не знає і без огляду на доказ переведений Цейсберґом, що для лїт 1041—1046 опирають ся угорські хронїсти на альтаіхських анналах, держить ся автор безкритично на-пів казочного оповідани Кези Туроча. Богато з наведених і иньших похибок міг автор оминути, уживаючи звістну працю Марчалі про історичні жерела Угорщини. Одначе сей показав ся йому за критичним. Bibl, V. — Organisation des evangelischen Kirchenwesens im Erzherzogthum Österreich u. d. Enns. (Archiv für österr. Gesch. 87. 1). Перший раз пізнаємо докладнїйше зміст т. зв. Religionsconzession з р. 1568, по котрій потім вийшла 1571 р. звістна цїсарська асекурация. Дуже ясно виступає причина пізнїйших суперечок обох станів панів із за релїґійних свобід в умисно неясно уложенїй стилїзациї концесиї. Посередничі змагання Максимілїяна в 1568 р. проявляють ся в рішучім опорі против участи червоних лютеран, як Андрея, при укладанню нової аґенди. Другий віддїл обговорює проби орґанїзациї станово-протестантської церкви. Kupelwieser, L. — Die Kämpfe Oesterreichs mit den Osmanen vom Jahre 1526 bis 1537. Wien, 8⁰. Осередок сеї боротьби Австриї з Турками — се облога Відня султаном Сулейманом II. Автор, звістний вже зі своєї працї про війну Угорщини з Турками до битви під Могачем 1526, обговорює основно, опираючись на материялї державного і военного архіву, події у Відни і околиці під час облоги 1529 р. і подає богато нових подробиць. Як особливу прикмету цїлої, прозоро і цїкаво написаної книжки треба вважати, по при 5 военних карт, доданих до тексту, фаховий осуд обох військ і операций. Історию ориєнтальної і східно-индийської австрийської торговельної компанії обговорює Dullinger в Zeitschr. f. Social- und Wirtschaftsgesch. (7. 1). Він показує, що перша упала через нерішучість і легкодушнє відданнє Кароля VI спекулянтам, друга через торговельну завистъ Франциї, Голяндиї і Анґлиї.

Ні одного з австрийських володарів история так детайльно не оброблена, не виказує стільки публїкаций жерел, що история Мариї Терезиї і Йосифа II. Сього року знову появила ся нова публїкация: Hans Schlitter. — Correspondence secrète entre le comte A. W. Kaunitz-Rietberg, ambassadeur impérial à Paris et le baron Ignaz de Koch, secrétaire de l'impératrice Marie Thérèse 1750 — 1752. Paris, вел. 8⁰, ст. XIX+385. Тут неможливо зазначити все, що нового нам ся

книжка приносить. Згадати лише треба, що маємо тут характеристики деяких важних осіб, як Штаремберґа, Мерсі, ґрафа Хрістіяні, Клїнґґрефа, маршала Мавриция саксонського і ин. Дуже бистрі вискази Кауніца про французьку внутрішню полїтику. Інтересні деякі детайлї про шпіонство, яке вели держави між собою: всї депеши заграничних послів у Відни до своїх дворів отвирано; Кох посилає раз-у-раз Кауніцови відписи справоздань всїх послів. Запримітити треба, що всї листи Коха інспіровані безпосередно Мариєю Терезиєю. Acten, Preussische und österreichische zur Vorgeschichte des siebenjährigen Krieges. Hrsg. v. Gustav Volz u. Georg Küntzel. Leipzig, лекс. 8⁰, ст. CLXXXII+764. Головну масу видання тут актів зібрав Альберт Naudé — оба вище названі видавцї справили лише тексти і доповнили новими актами. Перша частина, про пруські приготовання до війни обіймає 223 чисел, друга, про переговори Австриї з Франциєю і Росиєю 246 чисел. В переднїм слові старали ся видавцї, на основі поданого тут материялу, оповісти спокійно і безсторонно розвій подій перед війною, усуваючись від всякої полєміки з Lehmann-ом, до якої тут часто насуває ся нагода. Особливо важна друга частина публїкациї, що позволяє нам крок за кроком слїдити розвій коалїциї против Прус. Waddington, Richard. — La guerre de sept ans. Histoire diplomatique et militaire. Les debuts. Paris, вел. 8⁰, ст. III+753. Стоїть в звязи з працею автора Louis XV et le Renversement des alliances. Невважаючи на те, що про семилїтню війну маємо вже тільки гарних праць, ся книжка не зайва. Перше за все автор пише для французьких читачів, отже ролю Франциї як на дипльоматичнім так-і военнім поли обговорює дуже докладно. При тім знайшов богато нового в архівах війни і заграничних справ в Парижи, в британськім музею і Record Office в Льондинї. Том перший кінчить роком 1757. Kaunitz, Philipp Cobenzl und Spielmann. — Ihr Briefwechsel (1779—1792) Hrg. von Hanns Schlitter. Wien, вел. 8⁰, ст. XLVI+97. Про пановання Мариї Тереси і її синів писали і печатали Арнет, Бер і ин. вже стільки, що всякі нові видавництва можуть мати метою пояснити лише деякі фази австрийської полїтики і становище канцлєра до його співробітників. Обом сим цїлям служить і згадана публїкация, що осьвітлює особливо напружені відносини між Кауніцом і Шпільманном та остаточний упадок канцлєра. Arneth, Alfred Ritter von. — Biographie des Fürsten Kaunitz. Wien, вел. 8⁰, ст. 201. Розвідка знайдена між паперами покійного була написана вже в 80-их роках. Вона має всї прикмети і вади иньших праць Арнета: з одного боку совістне вихіснованнє архівального материялу, цїлковите опанованнє предмету — з другого сухість і безбарвність оповідання. Тут обгово-

рено лише перші кроки дипльоматичної діяльности Кауніца до вступлення в париське посольство.

Історня Німецької літератури збогачена сього року незвичайно великим числом більших моноґрафій і оглядів. Поминувши ювилей Ґете, згаданий нами на початку, котрий причинив ся до появи основних оглядів значіння сього поета, стрічаємо дуже добрі огляди літератури XIX століття взагалї і специяльно найновійшої. Kont, J. — Lessing et l'antiquité. Étude sur l' Hellenisme et la critique dogmatique en Allemagne au XVIII siècle. Tome second. Paris, 8⁰, ст. II+298. Перший том сеї праці появив ся 1894 р. В другім томі обговорює автор байку і епіґрам, при всїй малій інтересности теми з властивою собі докладностию і основностию. За сим іде незвичайно гарний уступ про Лєссінґа як фільольоґа. Тут подано перегляд фільольоґічних праць Лєссінґа, оцінено його фільольоґічні прикмети і заслуги, особливо як коментатора і естетичного судиї. На кінці говорить ся про відносини Лєссінґа до красної штуки, про Лєссінґа як археольоґа. Тут обговорено розвій археольоґії до Лєссінґа, його становище по при Вінкельмана, Ляокоон, археольоґічні листи і полємика з Klotz-ом. Weltrich, Richard. — Friedrich Schiller. Geschichte seines Lebens und Charakteristik seiner Werke. 1 Bd. Stuttgart, вел. 8⁰, ст. XII+899. Праця ся появляє ся рівночасно з монументальною житєписею Шіллєра писаною віденським проф. Мінором. Мінор довів свою роботу в перших двох томах (1890) до першого виступу Шіллєра у Веймарі. Вельтріх закінчив свій перший том, котрий оповідає події до утечі Шіллєра з Штутґарту, доперва тепер третим випуском, коли перші два появили ся вже в 1885 і 1889 р. Тому в окремім додатку доповнює автор богато на основі нових розслїдів, а при тім боронить ся против закидів критики. Осуд і погляди Вельтріха богато більше індивідуальні як Мінора. Kontz, Albert. — Les drames de la jeunesse de Schiller (Les brigants, Fiesque, Intrigue et amour, Don Carlos) Paris, вел. 8⁰, ст. 508. Перша частина оповідає історию молодости Шіллєра і ґенезу чотирох його молодечих драм. В другій частинї автор обговорює основно літературні впливи, котрі ділали при першім виступі поета. Трета частина подає докладну аналїзу поодиноких драм і критичний осуд представлених тут подій і осіб. Виводи про вплив біблії на бесїду Шіллєра особливо в Розбійниках, а також представленнє впливу Руссо на молодого поета випали дуже удачно. Аналїзи драм із за своєї простоти треба уважати за взірцеві. Mauerhof, Emil. — Schiller und Heinrich von Kleist. Zürich, вел. 8⁰, ст. 170. Книжка написана дуже замотано і незрозуміло, не представляє нїякої наукової вартости, а порівнання Шіллєра з Кляйстом вказують на брак всякого смаку. Автор не має нїчого инь-

шого на цїли як вивисшити Кляйста коштом Ґете і Шіллєра. Biedermann. Frhr. Woldemar von. — Goethe-Forschungen. Anderweite Folge. Leipzig, вел. 8°, ст. XII+271. Автор звістний на поли праць про Ґете пустив отсе у сьвіт третїй том своїх студий. Перші два томи появили ся в 1879 і 1886 р. Недрукованих досї розвідок знаходимо в тім новім томі 9 із загального числа 34. Головно займає ся автор „Фавстом" і на ново оспорює здогад получення Мефіста з духом землї та доказує, що в плянах Фавста Ґете не було нїяких перемін. Боронить також певности оповідання Талєйранда про розмову Наполєона з Ґете. В уступі „Ґете і сучасники" важний доказ, що автором „Briefe eines ehrlichen Mannes bei einem wiederholten Aufenthalt in Weimar" був Лєрсе. Witkowski, Georg. — Goethe. Mit 160 Abb. u. 6 Beilagen. Leipzig u. Wien, 4°, ст. 270. При величезній масї лїтератури про Ґете стрічає кождий новий житєписець великі трудности хоч би через се, що мусить орієнтоватись серед богатьох, собі суперечних питань. Працю Вітковського можна назвати доброю; автор знає цїлу лїтературу, що дотикає ся сеї справи, а що до річевого осуду не остає по за славною моноґрафією Гейнемана, хоч мусїв зібрати свої гадки далеко звязлїйше як той. Heinemann, Karl. — Goethe. Zweite, verbesserte Auflage. Mit 277 Abbildungen. Leipzig, вел. 8°, ст. 754. Нове се виданнє, хоч що до укладу не ріжнить ся від попереднього, стоїть вповнї на висотї часу. Всї нові дослїди за останнїх пять лїт тут використано, спірні справи рішено з безсторонною самостійностию. Особливо сумлїнно вихіснував автор нові студиї про ґенезу „Торквато Тассо". Без сумнїву се найлїпша із всїх дотеперішнїх житєписей Ґете. Sell, Karl. – Goethe's Stellung zu Religion und Christenthum. Freiburg i. B. вел. 8°, ст. VI+105. Доволї інтересна книжка з того погляду, що досї всї теольоґи відкидали і осуджували демонстративно сьвітогляд Ґете. Але й поза тим належить ся книжка до найлїпших, які приніс ювилей Ґетого. Keuchel, G. — Goethes Religion und Goethes Faust. Riga, 8°, ст. VII+333. Доволї інтересно написана праця. Богато цитатів, а також довші виписки з творів Ґете разять по трохи, але знаходять своє поясненнє в тім, що книжка ся зложена з унїверситетських лєкций. Деякі пояснення Фавста годї прийняти без застереження, а також відповідь на деякі питання, нпр. о скілько Ґете був християнином і чи його сьвітогляд можна умістити в звичайній схемі фільозофічних систем. Pniower, Otto. — Goethes Faust. Zeugniss und Excurse zu seiner Enstehungsgeschichte. Berlin, вел. 8°, ст. X+308. При всїй ріжнородности поглядів можемо поставити два певні і загально признані вислїди нових праць про Фавста: артистичну єдність обох частин і потребу пояснювання його

з історнї його повстання. Отже для докладного перегляду ґенези Фавста написав автор сю книжку, котра для всїх учених буде дуже помічна. З творів, листів і розговорів Ґете, а також з висказів в сучасних часописях і листах зложив Пньовер в хронольоґічнім порядку все, що дотикає ся роботи Ґете над Фавстом. Karpeles, Gustav. — Heinrich Heine. Aus seinem Leben u. aus seiner Zeit. Leipzig, 4°, ст. IV+348. Книжка ся приносить де що нове або мало знане, але для оцїнки поета, його цїлої дїяльности не має великої вартости. Автор любує ся в подробицях, котрі підносить до великого значіння, а при тім розвалковує оповіданнє через непотрібні повторювання. Через се книжка його стріла ся з неприхильною критикою. Що Гайне уродив ся 13 грудня 1797 р., а не, як досї думали, 1799, доказує Karl Emil Franzos у розвідцї: Heines Geburtstag. Berlin, 8°, ст. 32. Метрику сфалшовано 1816 р. при переходї Гайне до Гамбурґа, що-б оминути військові перешкоди. Franke, Karl. — Die Brüder Grimm. Ihr Leben und Wirken in gemeinfasslicher Weise dargestellt. Dresden, вел. 8°, ст. 176. По при славній працї Шерера дуже непоказна і обмежує ся лише на живім оповіданню житя і стремлїнь Ґрімів. Coym, Johannes. — Gellert's Lustspiele. Ein Beitrag zur Entwickelungsgeschichte des deutschen Lustspiels. Berlin, вел. 8°, ст. VII+91. Праця має богато спільних точок з дисертациєю Haynel-а. Автор розслїджує загальні ідеї і тенденциї драм Ґелерта і дає замітки про технїку, стиль і мову. Вплив його драматичного стилю на Лєсінґа переціню є автор. Richter, Kurt.—Ferdinand Freiliggrath als Uebersetzer. Berlin, вел. 8°, ст. 107. Перша проба оцїнки Фрейлїґрата з тої точки погляду. З великою докладностию показує автор тїсний духовий союз між поетом і найбільшим французьким романтиком В. Ґіґо; богато меньший був вплив анґлїйських поезий. Дуже інтересне порівнаннє Фрейлїґрата з Лейтольдом, котре показує незвичайну зручність першого. Joesten, Dr. — Litterarisches Leben am Rhein. Zwei Studien. Leipzig, вел. 8°, ст. 127. В трох дуже зручно написаних розвідках обговорює автор лїтературне житє над Рейном в минувшім віцї і кружок поетів в Боннї, що в 40-их роках ґрупував ся коло Ґотфріда і Йоанна Кінкеля. Перша описує культурні і лїтературні відносини в великих надрейнських містах в XVIII в. і старає ся доказати, що так часто ганений обскурантизм католицьких надрейнських провінций, мав свобіднїйші кружки, що брали участь в загальнім розвою німецького лїтературного житя. Друга описує дїяльність „Союза хрущів“ (Maikäferbund) і його визначних членів: Кінкеля, Сімрока, Кауфмана, Шлєнбаха і др. Friedmann, Sigismund. — Das deutsche Drama des neunzehnten Jahrhunderts in

seinen Hauptvertretern. Autorisierte Übers. v. Ludwig Weber. 1 Band. Leipzig, вел. 8°, ст. XV+408. Праця ся звістна з італїйського ориґіналу, що вийшов в 1893 р. Вона вийшла із серий лєкций державих в медиолянській академії і містить богато інтересного не лише для Італїйцїв, але й для Нїмцїв. Автор визначає ся незвичайно нїжним і безсторонним осудом та рідкою очитанністю, так що найменьші розвідки не вістали ся без уваги. При перекладї використано важнїйші наукові досліди по р. 1893. Перший том обіймає твори Кляйста, Ґраббеса, Ґеббельса, Людвіґа і Ґрільпарцера. Zabel, Eugen. — Zur modernen Dramatargie, Studien und Kritiken über das ausländische Theater. Oldenburg, 8°, ст. 454. Цїлий ряд начерків про поетичні і театральні індивідуальности заграницї, які в послїднїх лїтах появляли ся на берлїнській сценї. Найзамітнїйші про італїйських артистів від Аделяйди Рісторі до Новелї і Тіни ді Льоренцо. Автор має визначний історичний хист, який помагає йому знайтись серед ріжних напрямів стилю і смаку. Lubinski, L. — Litteratur und Gesellschaft im XIX Jahrhundert. 1 Bd. „Die Frühzeit der Romantik“ 2 Bd. „Romantik und Historicismus“. Berlin, вел. 8°, ст. VIII+152, 155. Книжка писана популярно, для ширших кругів, відповідає вповнї своїй задачі Автор оцїнює відповідно значіннє фільозофії, він далекий від сього легковаження Геґля, яке до недавна загально уходило, а Гайне величає не лише як одну з найздібнїйших, але й з найбільш геройських особистостей. За сильно виступає автор лише зі своїм переконаннєм про величезне значіннє природничого сьвітогляду і ганить нпр. Шіллєра, що той не досить увільнив ся від морали доби відродження, що-б перейти до модерної волї права природи. Bartels, Adolf. — Die deutsche Dichtung der Gegenwart. Die Alten und die Jungen. Zweite, erweiterte Auflage. Leipzig, 8°, ст. VIII+272. Перше виданнє сеї книжки вийшло 1896 р. під другим заголовком: „Die Alten und die Jungen“ і викликало певного рода сензацию. Се друге виданнє не лише побільшене і в богатьох місцях поправлене, але й дає далеко основнїйше представленнє розвою нїмецької поезиї від 1850 р. Наводимо заголовки поодиноких уступів, що-б дати понятє про зміст книжки: „Вступ“, „Срібна доба нїмецької лїтератури“, „Фридрих Гебель і Отто Людвик“, „Визначні талани 50 і 80 років“, „Монахійцї“, „Раннїй декадантизм“, „Війна з 1870 р. і визначні талани 70 і 80 років“, „Фейлєтонїзм і археольоґічна поезия“, „Рішард Ваґнер і пізнїйша декаданс“, „Панованнє заграницї“, „Sturm und Drang наймолодшої Нїмеччини“, „Консеквентний натуралїзм“, „Символїзм і найновійший декадентизм“. В тих заголовках показує автор хід розвою нїмецької лїтератури за останнє пів-століте. Як правило сього розвою ставить Б. повтореннє що 30 лїт

доби Sturm und Drang, що можна-б ліпше назвати: виступ нового літературного поколїння. Що-б нове поколїннє все приносило лїтературний або хоч би технїчний поступ, сього, по думцї автора, не можна сказати, „хоч правильно приносить воно дещо нове в лїтературу, одначе все поколїннє оволодїле Sturm und Drang-ом знаходить ся в рішучій суперечности до старших і заступає в штуцї і житю напрям противоложний до дотеперішнього. Також на лїтературнім полї, здаєть ся, революция є конечністю; бо хоч як певно найшла-б виступаюча молодїж для всїх своїх стремлїнь точки опори у старших — так само певно вона се пересліплює, бере собі взори або чужої лїтератури, або й думає, що штуку треба починати на ново з початку“.

Schmarsow, August. — Beiträge zur Aesthetik der bildenden Künste. III Plastik, Malerei und Reliefkunst in ihrem gegenseitigen Verhältniss untersucht. Leipzig, 8⁰, ст. VIII+232. Автор каже, що задачею сеї книжки було „вказати суть плястики в противставленню до малярства і релєфної штуки і остерегти перед мішаннєм під загальним проблємом форми в штуцї, як се робить Адольф Гільдебранд“. Се місце вказує вже, що автор веде суперечку з Гільдебрандом. Його думка, що Гільдебранд вказав задачу плястики не з „природної“ точки погляду, але з „малярської“ точки. Против сього буцїм то помішання малярського і плястичного проблєму звернений, в головнїй частинї, зміст сеї книжки. Gabelentz, Hans von der. — Zur Geschichte der oberdeutschen Miniaturmalerei im XVI Jahrhundert. Strassburg, 8⁰, ст. 75 і 12 таблиць. Автор характеризує ілюстрацийний стиль з особливим оглядом на орнамент, розріжняє домашнїй орнамент від нїдерляндського (цьвіти) і італїйських ренесансових форм. При тім старає ся показати ріжницю між Нуримберґою і Ауґсбурґом на сїм поли, але материял не допускає нїяких загальних вислїдів. Gurlitt, Cornelius. — Die deutsche Kunst des neunzehnten Jahrhunderts. Ihre Ziele und Thaten. Berlin, 8⁰, ст. XVI+701. Автор подає опис змагань штуки з виключеннєм історії штуки і сповнює свою задачу дуже гарно, так що сю книжку можна вважати за безперечно найлїпшу в своїм родї. Він не вдоволяє ся описаннєм цїлий і поступів в поодиноких напрямах, але показує, як час, себто критика, приймала ті стремлїння; при тім виступає зі своїм часто рішучим і основно обдуманим осудом. Против обох ворожих напрямів штуки, ідеалїзму і реалїзму, стає як безсторонний судия. Приклонник модерної штуки в її найскрайнїйшім значінню виступає в оборонї поодиноких прикмет в творах Carstens-a, Overbeck-a і Cornelius-a; а при нагодї обговорення дїяльности Schnorr'a von Carolfelds в Римі, коли сей був ще прерафаелїтом і назаренцем, висловляє погляд: „коли-б товчки і на-

прями, котрі тодї (коло 1820 р.) почали дїлати, могли прийти до повного розвою, ми увільнили-б ся о пів столїтя швидше від імітовання і незручного стилю, і мабуть були-б ми, а не Англичани провідниками штуки". Також жанрове малярство 60 і 80 років осуджує він з точки погляду, що воно було народнє і популярне. На відповідних місцях подає автор богато інтересних оглядів і обговорює актуальні справи. Так нпр. при романтицї говорить про шкоди, які наносить відновлюваннє, при Uhde — про т. зв. „Hellmalerei". і потребу все нового відтворювання типу Христа. Ідеалїзм краси накинений релїґії лише штучно, він походить від Греків, штука, котра прямувала за ним, входила в суперечність з християнством; звідси стремлїннє в часах, коли творила ся нова штука, перетворити стать Христа з типічної ідеальної в людську.

2. Франция. Французьку реформацию і французькі відносини в XVI в. обговорює H. Hauser в American historical review (4. 2). K. Breysig подає, опираючись головно на Ранке і Піко перегляд: Staat und Stände Frankreichs, 1540 — 1660 (Schmoller's Jahrbuch, 23. 1). Автор сильно підчеркує, що вже релїґійні війни, абстрагуючи від справ доґматичних, були так само боротьбою двох шляхоцьких партий, як повстаннє 1614 і фронда, та що тут проявили ся змагання середновічної феодальної независимости против широко розвиненої державної ідеї, а зовсїм не проби парляментарного обмеження прав корони. Hanotaux починає в Rev. des deux Mondes продовженнє житєписи кардинала Решелє, доведеної поки що до смерти маршаля d' Ancre. Появили ся 3 статї: Richelieu et Marie de Médicis (1 лист. 1898); Richelieu dans son diocèse (15 груд. 1898); Richelieu à Avignon (1 січ. 1899). Роки 1617 до 1619 — найспокійнїйші в житю кардинала, одначе богаті впливом на його дальший розвій. В Бльоа пізнає Рішелє неможливість оперти полїтичне становище на иньшій основі, як на прихильности короля і опускає свою матїр. В Люсонї (Luçon) витворює ся у нього основна гадка його будучої полїтики, відреченнє від церковної унїформности, розлом з традициями релїґійних воєн і поворот до ідей Генриха IV. Остаточно в Авіньонї увільняє ся він від своєго нахилу до Іспанії, і підіймає гадку анті-габсбурґської полїтики. В дальшій статї п. заг. Richelieu rebelle автор оповідає дїяльність кардинала як посередника між материю і сином, вправдї не без огляду на інтерес державний, але перш за все на свій хосен. Виконуючи бажання двору і усуваючи Марию Медічі від Ручеляї й иньших прихильників аристократичних змагань, він виробляє собі самому позицию против Luynes-а. Вислїд його дїяльности — се договор в Анґулєм 12 мая 1619, і стріча королевої — матери з Людвиком XIII. В дуже інтересній розвідцї в Rev.

histor. 71. 2. описує F. Rabbe дїяльність досї дуже мало знаного релїґійного французького товариства в XVII в. „Compagnie du Saint Sacrement“. Засноване в 1627 р. звістним ворогом протестантизма князем Henri de Ventadour стягнуло се товариство велику частину духовенства до себе; Боссюет був його членом. Напрям товариства був крайно католицький; автор називає його: „Сутию духа нетерпимости і фанатизму, який потягнув за собою відклик нантейського едикту“, і приписує аґітациї сього товариства велику участь в сїм дїлї. Воно не довго істнувало. Вже Мазарен вважав його полїтично небезпечним, 1665 мусїло воно розвязатись. Des Robert, Ferdinand. — Charles IV et Mazarin (1643—1661) d' après des documents inédits. Paris, вел. 8°, ст. XVI+795. Вже в попереднїй працї оповів автор як Рішелє прогнав з Льотаринґії князя Кароля IV, котрого вважав за небезпечного ворога Франциї, і через се кинув його в табор цїсарських сторонників. Тут описує він безнастанні боротьби, які наслїдник великого кардинала, Мазарен мусїв зводити з князем. Сей князь, не маючи територияльної посїлости, операючи ся лише на своїм війську стає типічною статею XVII в. Жертва французької полїтики, жиє він цїлий час лише гадкою пімсти і жадоби відобрати свої землї. Обурений на цїсаря за вестфальський мир віддає ся на услуги іспанським намістникам в Брукселї против Мазарена. Одначе Іспанцї, не довіряючи йому, увязнили його і доперва по піренейській згодї він одержує свободу і князївство. Lacour-Gayet оповідає в Rev. histor. 68. 2. в подробицях, на яких основах і з якою старанністю та дбалістю Мазарен наглядав за вихованнєм Людвика XIV і приготовлював його до будучого звання. В Revue des quest. histor. печатає віконт de Boislecomte виїмки з кореспонденциї Belleisle-а з французьким послом на електорськім дворі в Трієрі, ґрафом de Labasique з лїт 1741—43. Новин важнїйших тут нема, одначе сї листи важні для военних подїй в зимі 1742/7. В розвідцї в Forsch. zur brandenb.-preuss. Gesch. 12. 1 виступає Küntzel против недавно висказаного погляду Гейсселя, що Франция рішила ся вже 1755 р. кинути союз з Прусиєю і що посольство князя Nivernais мало на цїли загнати Фридриха в обійми Анґлїї і через се розвязати руки Франциї. Він прилучає ся до давнїйшого погляду, що доперва Вестмінстерська конвенция викликала переворот в Парижі, і додає до звістного вже материялу деякі нові відомости з австрийських актів. Bourguet односторонно описує в Rev. hist. 71. 1. на основі французьких актів безуспішні переговори, які Шоазель навязав в лїтї 1751 р. з Піттом, щоби уложити окрему угоду. Причину неудачі бачить він з одного боку в военнім запалї Пітта, а з другого у вмішуванню Людвика XV. Levy-Schneider обговорює в Révolution franç. (січень) справу, що тепер у Фран-

циї стоїть на дневнім порядку: історию социялїзму під час французької революциї; він годить ся з Лїхтенберґером, що в сїй добі не було анї справжних социялїстичних основ анї (хиба з виємкою Бабефа) сьвідомих социялїстів. Противно Epinas видить (пор. La philosophie sociale du XVIII siècle et la revolution française і основну критику письма Лїхтемберґера в Revue critique 1899 ст. 130—136) в деяких суспільвих теориях фільозофів XVIII в., конституанти, конвенту і дирикториї дійстних предитечів социялїстичного руху з р. 1848 і його теперішнього розвою. До нього прилучає ся Stourm в однїй статї в „Séances et trav. de l' acad. des sciences mor. et pol". (цьвітень). Aulard, в розвідцї про „Історичний початок французького социялїзму", розслїджує на ново се питаннє (Revue de Paris, 15 серп.). Він знаходить в оголошенню прав чоловіка в уступі про рівність теоритичний социялїзм, в способі правлення мужів террору часто практичний социялїзм. Гадкою Бабефа було перенести на часи звичайного державного житя се уживаннє социялїстичних принципів, вимушене незвичайними обставинами. Липневий зошит часописи „Révolution franç." приносить розвідку Aulard-а про конституцию з 1793 р. де порівнує він жирондинський проєкт і якобінську конституцию уложену Herault-ом de Sechelles. Glaugau, H. — General Lafayette und der Sturz der Monarchie in Frankreich (Hist. Zeitschr. v. Sybel, 82, ст. 240—281; 436—480). Автор робить закид новійшим біоґрафам Ляфаєтта (Bardoux, Charavay), що їх працї — се просто панеґірики, а не на житєписї оперті на критичнім розборі жерел. Він глядить на поступок Якобінів з р. 1792 як на акт вимушеної самооборони, патриотизму, що-б перервати вже раз підземельну роботу Мариї Антонети та інтриґи Ляфаєтта. Сей погляд заступали вже французькі історики Тєр, Мішлє й Кіне; автор сеї розвідки докидує до давнїйшого й дещо нове, особливо про остаточні цїли Ляфаєтта і фейянтів, на основі листів знайдених у віденськім архіві. Перегляд воєн з часів революциї і Наполєона подає книжочка Camille Vallaux— Les campagnes des armées françaises 1792—1815 (Paris, 8°, ст. 362). Се представленнє походів, без нїяких нових поглядів або пояснень. В основнім розслїдї подій з 5 і 6 жовтня 1789 р. особливо про їх підготовленнє доказує Mathiez, що похід на Версайль мав на метї перевести королївську родину до Парижа, що Ляфаєт і князь Орлєанський не грали при тім нїякої визначної ролї, що цїлий рух був виключно масовий і припадковий, хоч при приготованнях мали вплив і провідники, особливо журналїсти. Значіннє події бачить він у сїм, що вона доповнила дїло почате 14 липня і 4 серпня і усунула остаточно анґлїйське сторонництво (Mournier й ин.), одначе думає, що король мав тут

нову нагоду заволодїти великим народнїм рухом. (Rev. hist.). Ganniers. — Un cas d'insubordination militaire. Dumouriez contre Luckner (Rev. des quest. hist. цьвітень) подає на основі актів парижського военного архіву основне представленнє причин, з яких Дюмурів в липни 1792 р. не хотїв із Фляндриї йти зі своїм віддїлом до Мецу до Люкнера. Rodocanachi, E. — Bonaparte et les îles ioniennes, une episode des conquêtes de la republique et du premier empire (1797—1816) Paris, вел. 8°, ст. VII+316. Оповідає, по части на основі готових моноґрафій, по части на основі жерел, долю Йонських островів від упадку Венециї, аж до їх уконституовання як републїки під анґлїйським протекторатом на віденськім конґресї. Характеристикою доби служить нагле заведеннє революцийних ідей в сей закуток сьвіта і переміна їх на бурливу демократию, а також незвичайна незручність, яку французькі функционарі виявили при тїй нагодї. Bonaparte et les Bourbons. Relations secrètes des agents de Louis XVIII à Paris sous le consulat 1802—1803, publieés avec une introduction et des notes par le comte Remacle. Paris. вел. 8°, ст. 472. Що Бурбони все були в порозумінню зі своїми сторонниками у Франциї — се річ звістна. Коли ріжні тайні комітети, зложені в тїй цїли, повідкривано, поручив Людвик XVIII Royer Collard-ови 1799 р. зложити новий, в склад якого входили ще abbé Montesquiou, ґраф Clermont-Gallerande і Becquey. Зібрані тут 158 реляций сього комітету сягають від 31 мая 1802 до 7 грудня 1803; їх випечатаннє зборонювала досї постійно комісия дипльоматичних архівів. Тут знаходимо живий образ цїлого полїтичного положення Франциї. Cappelletti, Licurgo. — Napoleone I. Milano. мал. 8°, ст. XX+272. Праця взагалї досить удатно зладжена, і дає о скілько на се позволяв тїсний обсяг книжки, справжний образ доби. Найменьше він звертає увагу на Наполеона як славного вожда і стратеґа. Він не потрібно повторює леґенду про лист Hatzfeld-а, вірить в отроєннє Наполеона в Фонтенбльо, приписує Grouchy вину неудачі під Ватерльоо. Las Cases, Napoleon. Tagebuch von St. Helena. Übertragen und bearb. von Oscar Marschall von Bieberstein, 2 Bände. Leipzig, вел. 8°, ст. XV+298, XII+294. Мемоари сї не мають великої історичної ваги. Що давнїйше, коли ще культ Наполеона був в повнім признанню, перекладано згадані мемоари — се річ зрозуміла. Але теперішнїй переклад здає ся нам зовсїм зайвим а до того він не цїлком коректний. Mahan, A. T. — Der Einfluss der Seemacht auf die Geschichte, 2 Bände, 1783—1812. Die Zeit der französischen Revolution und des Kaiserreichs. Über. von Batsch und Paschen. Berlin, вел. 8°, ст. XXX+704. Мусимо згадати, що автор як командант американської фльоти переводив

свої тези і погляди в практиці і дав нагоду всїм державам до звернення пильної уваги на розвій фльоти. Сей том дає богато материялу до обдумання. Наполеон, титан на континентї, був безсильний на морю, а через се удає ся державі, сильній на морю, його обезсилити і приготувати його упадок. Слїдячи події дальше бачимо, що лише Анґлїя винесла користи із великих боротьб сього часу. Дуже інтересно описує автор славну морську тактику Пітта та всесторонне вихіснованнє переваги на Середземнім морю. Pingaud, A. — боронить полїтику Талейрана на віденськім конґресї, його союз з Австриєю - Англїєю против Росиї - Прусиї; против закидів Терса і Гуссе (Hussaye) знаходить в його поводженню le courageux patriotisme du grand citoyen et la ferme habileté du grand politique. (Rev. hist. май — червень). Daudet, Ernest. – Louis XVIII et le Duc Decazes 1815—1820. d' après des documents inédits. Paris, 8⁰. ст. VII+495. Дуже важне доповненнє історії реставрациї у Франциї. Особливо богато нового приносять кореспонденция улюбленого мінїстра Людвика XVIII. Між иньшим знаходимо листи таких визначних мужів як: Richelieu, Royer-Collard, Guizot, Wellington, Pozzo di Borgo — окрім сього коло 2000 власноручних листів короля. Все то знайшов автор в архиві князя Decazes і вихіснував у сїй книжцї. Само по собі богато нового тут про закулїсові інтриґи, боротьби полїтичних сторонництв та характер самого мінїстра та причини його упадку. В „Revue des deux mondes“ (15 мая і 1 червня) обговорює Ollivier здібности і діяльність Наполеона III як поляководця, так само прихильно славословно як La Rocca у своїх мемуарах. Lavisse et Rambaud. Histoire générale. IX Révolutions et guerres nationales 1848—70. Сю публїкацию ми мали нагоду вже кілька разів згадувати і сей том відповідає також всїм прикметам, які ми попереду піднесли. Піднести треба безсторонність, з якою Chuquet описує війну 1870 – 71, признаючи, що Бісмарк не сфалшував, лише скоротив емську депешу, що битва при Vionville не була щаслива для Французів. Також і рух славянський в Австриї обговорений тут дуже прихильно, лише автори (Denis і Sayons) переціняють вплив Гердера. E. Chenon, котрий пише тут про відносини церковні, стає на доволї клерикильну точку погляду. Zevort. — Hist. de la troisiéme république P. III. La présidence de Jules Grévy. Paris, 8⁰, ст. 546. Сей том обіймає 6 лїт подвійної президентури Ґреві, отже добу в якій републиканська система змогла в первий раз розвинутись без перепони. За той час засїдало в правительстві 11 мінїстерий — так часто міняли палати свої, коли не переконаня то уґрупованнє. Сам президент не мало причинив ся, як завважає автор, до того що-б надати своїй добі прикмету безнастанних змін. Він був ворогом всїх

енерґічнійших осіб і любив провідників ґруп в републиканськім таборі наганяти один на одного, щоби таким чином, як Людвик Филїп, свій особистий вплив привести через незначні особи до переваги. Він не піддержував честно анї Ґамбетти анї Феррі — хиба для одного Фрейсінет мав прихильність. Остаточно через майже неімовірну податливість для свого зятя дав себе замотати в аферу Вільсона так, що обі палати одноголосно візвали його до уступлення. Автор в своїм оповіданню сих подій за далеко посуває ся у виключнім хіснованню і описуванню парляментарного житя і його епізодів, через що все иньше сходить на дальше поле. Найважнїйші питання економічного житя Французької держави, істория її торговлї і промислу, відносини до заграниці, велике розширеннє кольонїй — все то згадане побіжно, а житє духове й зовсїм поминене мовчки.

В „Rev. des quest. hist." 1898, 4. і 1899, 1. обговорює I. Paquier в двох замітних статях побут і дїяльність Гієронїма Алеандра в Парижи (1508 - 1514), висловляючи заразом свої погляди про становище паризького унїверситету що до гуманїзму. Окрім Алеандра згадані тут його попередники і наступники до р. 1530. Pinvert, Lucien. — Jacques Grévin (1538 - 1570) Étude biographique et littéraire. Paris, ст. 413. Перша основна житєпись сього молодшого сучасника поетів „Плеяди". Grévin розвинув свою дїяльність в ріжних напрямах; не лише був всесторонний як поет, але в своїй лїкарській специяльности був дїяльним писателем, брав участь в релїґійній боротьбі по сторонї кальвінїстів та працював як перекладчик. Все то описує автор дуже приступно на основі рукописних матерniялів. В оцїнцї театральних продуктів Grévin-a поминає він впливи італїйської лїтератури. Paul Sakmann видає непечатану досї кореспонденцию Вольтера (Stuttgart, 8⁰); тут подано 162 листи з часу 1752 до 1782, між тими 60 писаних самим Вольтером. Вони дотикають ся головно справ грошевих, а то виплати ренти з капіталу 280000 л. вложеного на добра князя Віртемберського в Франциї. В додатку обговорює автор відносини Вольтера до родини князів Віртемберґських. Faguet, Emile. — Flaubert. Paris, 8⁰, ст. 192. Автор, звістний також як знавець нової нїмецької епіки, подає доволї замітну характеристику Фльобера. З його розвідки показує ся, що винаходчик „littérature inpersonnele", найвисшого обєктивізму в штуцї, був фанатичний апостол субєктивізму в житю. З лїтературного становища бачить Фаґе в своїм герою полученнє романтики і реалїзму і пояснює сю мішанину з особистого характеру Фльоберта. Він гонив за сильними сензациями, нїчо не одушевляло його так як Фавст Ґете, ненавидїв він людей холодного розуму; властиво був романтиком, цїнив висше Шатобрияна як Лєсажа і мрів про великий метафізичний роман. Поодинокі твори

Фльобера автор аналізує і остро осуджує. За найліпший твір вважає „Madame Bovary“.

3. Анґлія. Сей рік приніс досить інтересні публікациї про Марию Стуарт, Кромвеля і кольоніяльні відносини Анґлійської держави. Численні також розвідки про поодинокі плоди творчости Шекспіра, та анґлійську штуку, бо Анґлія веде тепер провід на поли малярства. Mary, Queen of Scots 1542—1587. Extracts from the english, spanish and venetian state papers, Buchanan, Knox, Lesley, Melville, the „Diurnal of Occurents“, Nau, etc. Arrang. and ed. by Robert S. Rait. London, 16⁰, ст. VII+266. Заголовок треба так розуміти, що подаєть ся тут зіставленнє документів і сьвідоцтв сучасних писателїв, само по собі, при великім множестві материялу, лише у виборі, з відповідними поясненнями. Особлива увага звернена на літа самостійної діяльности Мариї від її приїзду у Шкотию в серпни 1561 до увязнення в Lochleven Castle в червни 1567. Вповні перепечатані тут 8 „касетних листів“, про котрих автентичність ведеть ся спір. V. Bischoffshausen. — Die Politik Oliver Cromwell's in der Auffassung und Thätigkeit seines Ministers John Thurloe. Innsbruck, 8⁰. ст. XV + 224. Обговорює головно участь державного секретаря John-a Thurloe в заграничній і внутрішній політицї канцлера. Жерела до сеї справи дуже богаті і майже всї оголошені друком. Богато листів, які автор знайшов в архіві Британського Музею і університетської біблїотеки в Оксфордї, випечатані в додатку до сеї книжки. John Thurloe виходить пересьвідченим пуританцем, що старав ся дипльоматичні способи свого часу погодити зі своїми християнськими переконанями. До якогось не буть позитивного вислїду автор не приходить, одначе читач набирає переконання, що Thurloe був лише звичайним знарядєм в руцї канцлєра. S. R. Gardiner доказує в основній розвідцї, що наказане в 1652 р., по опанованню Ірляндиї, переселеннє ірийського населення, виконано лише в дуже малих розмірах. (Engl. Hist. Review. 14 жовт.). Третя розвідка I. R. Tanner-a в Engl. histor. review 14, ч. 53 про історию анґлїйської фльоти за часів реставрациї обговорює роки 1679—1688. До 1684 р. провід маринарки був відданий комісиї, потому прийняли Кароль II і його брат самі формальний провід як адмірали. Рік 1686 виказує зворот до реорґанїзациї, котрої провідником був Пепіс. Ward, Adolphus William. — Great Britain and Hannover. Some aspects of the personal union. Oxford, вел. 8⁰, ст. 218. 6 публичних лекций в Оксфордї: автор не хоче подавати якихось нових розслїдів і тому не опирає ся на архивальнім материялї, лише подає інтересний перегляд звістних річей. Найосновнїйше обговорює час Ґеорґа I і II, а головно їх заграничну полїтику. Trevelyan, Sir George Otto. — The Ame-

rican Revolution, 2 Bde. Leipzig. 8⁰. Се властиво не історія американської революциї, а радше критичне представленнє причин вибуху революциї. Перший розділ служить доповненнєм розвідки автора „The Early History of Charles James Fox" а послїдний описує щасливу облогу Бостона Вашінґтоном і уступленнє Англичан 1776, ще заки незалежність Сполучених Держав була признана в Анґлїї. Дуже основно описує автор нещасливу кольонїяльну полїтику британського правительства. Zimmermann. Alfred. — Die Colonialpolitik Grossbritaniens. 1 Theil. Vom Abfall der Vereinigten Staaten bis zur Gegenwart. Berlin, вел. 8⁰, ст. XIV+407. У вступі показує автор становище анґлійської полїтики при кінци минулого столїтя. Анґлїя вихісновує з великою зручністю своє користне становище і покриває здобичами в кольонїях страту в Америцї. В часї віденського конґресу являє ся вона наймогучійшою державою свого часу. Дальше роздивлює автор відносини в Африцї, описує цїлий анті-робітничий рух, що мав великий вплив на розвій кольонїяльної полїтики Анґлїї. Підчеркує, що анґлїйське правительство з полїтичних причин, анґлїйський нарід з економічних — вели все разом добре обдуману кольонїяльну полїтику. Так само описує автор успіхи Анґлїї в иньших частинах сьвіта, з тою ріжницею, що при Азиї, головно-ж Індиї звертає більше увагу на управу краю. Відносини Нельзона до неаполїтанських републиканцїв є тепер предметом розслїдів ріжних італїйських і анґлїйських учених. В дусї Зїбля, отже як обвинителї Нельзона за зломаннє капітуляциї Руффа пишуть Badham (Engl. hist. review. 1898), Lemmi (Nelson e Caraccioto, Firenze 1898) i Villari (Nelson, Caracciolo e la Republica Napoletana, Nuova Antologia 1899). Оборонця знаходить Нельзон в Mahan-ї, що рівночасно з появою нового видання своєго Life of Nelson, в окремій розвідцї, зверненій против Badham-а, старає ся його закиди против Нельзона відперти. Він підчеркує, що Нельзон в своїм письмі до Руффа з 26 червня затвердив, не капітуляцию, як думають, лише перемирє (Engl. hist. review. липень 1899). Sir Robert Peel from his private papers, edited for his trustees by Charles Stuart Parker. Vol. II—III. London, ст. 602, 663. Перша частина сеї цїнної публїкациї появила ся перед 5 лїтами. В сих двох нових частинах видавництво доведено до кінця. Все загалом беручи, обіймає спадщину по тім великім дипльоматї і полїтикови — коло 100.000 актів, окрім сього величезна скількість листів в руках його кореспондентів. Тут як раз, нпр. в довірочній виміні гадок з Велїнґтоном, Чарльсом Arbuthot, Джемсом Graham знаходимо богато важних річей. Коло трох важних справ ґрупує ся весь виданий материял: визволення католиків, короткого міністерства з 1834 р., міністерства з рр. 1841—46

і внесення цла на вбіже.Ію при се виступають і питання загранічної полїтики, кольонїяльного розвою Британийської держави.

Cross, Wilbur L. — The Development of the english novel. New York, 8°, ст. XVII+329. Оповідає розвій анґлїйської новелї від перших початків аж до Rudyard-a Kipling-a. Провідна гадка працї — зазначити духові течиї, як вони в оповіданню знаходять свій вираз, з разу переводить ся лїпше як опісля від виступлення Річардсона, коли множество індивідуальностей утрудняє вибір. Автор пробує схарактеризувати провідне становище роману в Анґлїї в XVIII столїтю через порівнаннє з другими родами поезиї. Koppel, Richard. — Shakespeare-Studien. 2 Reihe. Verbesserungs-Vorschläge zu den Erläuterungen und der Textlesung des „Lear". Berlin, вел. 8°, ст. 156. Автор звістний зі своїх працьна сім поли; незвичайно бистро уміє він віднайти для чисто зверхнїх форм бесїди і висказів внутрішню психольоґічну причину, при легкій змінї інтерпункциї справити місце уважане за зіпсоване. Через дуже обережне трактованнє річей на перший погляд дуже маловажних дає основу до правдивої, розумної критики тексту. Vischer. Fridrich Theodor. — Vorträge. Für das deutsche Volk, herausgeg. von Robert Vischer. 2 Reihe; Shakespeare-Vorträge. 1 Bd. Einleitung;. Hamlet Prinz von Dänemark. Stuttgart, 8°, ст. XXII+510. Книжка замітна хоч би з того огляду, що славний учений висловляє тут погляди про справу сьвітового значіння. Автор починає від віддїлювання двох елєментів, які у Шекспіра зілляли ся до купи: середновічного і ренесансового. При виводах про сьвітогляд Шекспіра зазначує автор, що Шекспір перший поет, у якого доля чоловіка виходить вповнї з його вчинків із дїлання самого чоловіка без нїякої примішки зверхнїх сил. Друга частина книжки — се основний психольоґічний розслїд характеру Гамлєта, ява за явою. Фішер вважає Гамлєта ґенїєм з темпераментом поета, немов би самого Шекспіра, котрий частїйше стоїть під впливом фантазиї як розуму і консеквенциї — і сей погляд підтверджує поясненнями поодиноких уступів траґедиї. Friedrich, Gustav. — Hamlet und seine Gemütskrankheit. Heidelberg, вел. 8°, ст. VI+207. Обсервация хорого духом приятеля і студиї Шопенгауера спонукали автора до написання сеї розвідки. Брак рішучости уважає він основаним або в мотиві (пізнаннє, інтелєкт) або в характері (воля в розумінню Шопенгауера) або в природї (темперамент, хвилевий настрій, слабість, змученнє). Се правда, що всї коментатори Гамлєта вибирали одну з тих трох доріг відповідно до того, чи се були критики штуки чи моралїсти, теольоґи, фільозофи, чи фізиольоґи, медики. Останнє дорога, по думцї автора, правдива, лише специяльні прикмети природности ще не досить з досьвіду відомі. Взагалї стає автор на стано-

вищи психольоґа і патольоґа і тим способом поясняє слабість Гамлєта. Meyerfeld, Max. — Robert Burns. Studien zu seiner dichterischen Entwicklung. Berlin, вел. 8⁰, ст. 138. Замітно, що як раз ті обі популярні фіґури нової поезиї в Анґлїї і Франциї, котрі при щиро народнім характері особливо швидко знайшли відгомін за границею, — Burns і Béranger — не знайшли досї своїх критиків. Автор сеї першої нїмецької студиї про Burns-а сповняє свою задачу дуже зручно; особливо замітний тут уступ: Burns als Liederdichter. Molenaar, Heinrich. — Robert Burns' Beziehungen zur Litteratur. Erlangen, 8⁰, ст. 132. Оповідає про відносини Бернса до шкотських, анґлїйських і заграничних писателїв. Се вступна праця до критичного видання творів Бернса і наукової житеписи поета. Одначе перша цїль сеї працї відпадає через великі видавництва творів Бернса зладжені Wallace-ом і Henley-ом та Henderson-ом. Все таки для житеписи поета має ся розвідка велике значінне, бо згадує всїх письменників, на яких Бернс натякає в своїх листах, споминах, автобіоґрафії і творах. Fischer. Th. A. — Leben und Werke Alfred Lord Tennysons, Gotha, вел. 8⁰, ст. IV+291. Зараз по смерти поета появила ся простора праця Waugh-а про житє і дїяльність Теннісона, 1897, пять лїт опісля випечатав його син Hallam Tennyson в двох томах: „Alfred Lord Tennyson, A Memoir by his Son“, де подав між иньшим богато незнаних поезий батька. Фішер, звістний працями про анґлїйську лїтературу звертає у своїй розвідцї більшу вагу на аналїз творів і майже половина книжки присьвячена обговоренню двох головних творів Теннісона: „In Memoriam“ і „Королївські идиллї“.

De la Sizeranne, Robert. — Die zeitgennössische englische Malerei. Übersetzt aus dem Französischen von Else Fürst. München, вел. 8⁰, ст. 259. Від коли модерне анґлїйське малярство прийшло до признання також на континентї, відчували в артистичних кругах потребу перегляду його розвою від початків аж до нинїшнього дня. Ся книжка відповідає тій потребі і заспокоює її. У вступнім роздїлї описує автор стан анґлїйського малярства в р. 1844 отже безпосередно перед початком модерни. Потім переходить до характеристики Madox'a Brown'a, основателя модерної анґлїйської штуки, котрий в тім роцї, по укінченню студий на континентї, вернув ся до Анґлїї і тут викликав естетичну революцию. Його учеником був Dante Gabriel Rossetti. Сей засновав 1848 р. з William'ом Holman'ом Hunt'ом і John'ом Everett'ом Millais'ом прерафаельське товариство, а звістний критик John Ruskin виробив йому популярність. Дальше переходить автор всїх головнїйших артистів, обговорюючи основно їх становище і твори; отже згадані тут George Frederick Watts і його містичне малярство, Holmann Hunt, головний представитель християн-

ської штуки, Frederik Leighton, заступник академичного напряму, Alma Tadema, прихильник античного житя, портретист Huber Herkomer і др. На кінцї подає автор загальний перегляд розвою і культурного значіння анґлїйського модерного малярства.

4. Нїдерлянди. Blok, P. I. Geschiedenis van het Nederlandsche volk. Vierde deel. Groningen, 8⁰, ст. 496. Тут описана істория другої половини боротьби за незалежність (1609—48). Се доба загального розцьвіту Нїдерляндів, не лише завдяки дїяльности Фридриха Гайнриха, предка теперішньої голяндської династиї, але й пора найбільшої творчости Рембранда і Вонделя, час заснования індийських кольонїй і розцьвіту торґовлї, що обіймала цїлий сьвіт. Автор звертає дуже велику вагу на социяльний розвій держави, а при тім наводить богато нових річей, які кидають сьвітло на сьогочасні обставини і становище иньших европейських держав. E. Gossart в Bull. de l' Acad. roy. de Belgique (Classe des lettres) ч. 3, переводить доказ, що Альба через засуд на смерть Еґмонта і Горна нїяк не переступив свої повновласти, лише поступав вповнї по пляну уложеному Филипом II. Про проби Нїдерляндів в р. 1728 зложити загальний союз против грізної переваги цїсаря, в який старали ся втягнути головно нїмецьких князїв, подає Slothuver деякі подробицї в Rev. d' hist. diplom. 13. 2.

Secck, Otto. — Die charakterischen Unterschiede der Brüder van Eyk. Berlin, 4⁰, ст. 77. Досї стояла справа з братьми van Eyck так: Як вказує напись на престолї в Ґенті, працювали оба братя коло сього дїла; ріжні проби розріжнити участь одного від другого не вдавали ся. Всї визначнїйші твори признавано молодшому братови. Автор старає ся виробити собі з підписаних творів Яна понятє про прикмети молодшого брата. Ріжні образи характеру Eyck-ів, без підпису підходять по його думцї більше до деяких фіґур ґентського престола, як до признаних праць Яна. Отже ті образи і фіґури — се твори Губерта. Тим способом автор признає Губертови майже всї образи характеру Eyck-ів без підпису і характеризує його прикмети в противставленню до молодшого брата.

5. Іспанїя. В славній працї „La Armada invencible“ т. I—II (Мадрид 1884—85) подав Cesáreo Fernández Duro вперве основний образ долї сеї величезної фльоти, яку Филип II в р. 1588 вислав против Анґлїї. Тепер обговорює Bruno Stübel в статї: Einige Relationen über die Armada 1588 (Mitth. d. Inst. f. öster. Geschfr. т. XX, ст. 619—630) деякі нїмецькі і французькі дневні метелики про сю вправу, яких Дуро не вихіснував. По більшій части се хибні вісти, що мали робити рекляму іспанській фльотї і оповідають про величезні побіди над Анґлїйцями.

6. Італїя. В Archivio storico Italiano (фасц. 214) обговорює Fr. Dini, опираючись на богатий докуменальний материял, випечатаний у дальшім зошиті, жите і родину Франческа Кампана (Campana), найвисшого секретаря Козіма Медічі, про якого досї були лише скупі відомости. E. Levi віднайшов в R. Biblioteca Braindense в Медиолянї реляцию Паоля Сарпі про заговор против Венециї, про яку Ранке мав лише не ясну звістку — і печатає її в Nuovo Archivio Veneto XIII. 1. Реляция ся написана між 28 падолистом і 3 груднем 1618 р. Сарпі представляє Оссуну як ініциятора цілого руху, оповідає про перший донос Француза Бальтазара Жювена, дальші зізнання Монкассіна, про наміри заговорщиків і їх покарання. Дуже просторо описує I. Schnitzer в „Röm. Quartalschrift", особливо на основі цїсарських посольських справоздань з Риму, полїтику куриї в першій половині 30-лїтньої війни. Її загальний образ остає той сам. Ми бачимо, що Урбан VIII, противно до Павла V і Григория XV, вже від початку до Габсбурґів не дуже прихильний, стремить до звязи з Франциєю; зближення Бавариї до Франциї попирає папа всїма способами. Причин полїтики Урбана дошукує ся автор передовсїм в територияльнім інтересї і підчеркує щирість папи. Fischer, Engelbert Lorenz. — Kardinal Consalvi. Lebens und Charakterbild des grossen Ministers Papst Pius' VII. Mainz, 8⁰, ст. XV+350. Чи Консальві був „найславнійший із всїх кардиналів" се тяжко рішити; все-ж таки годї не признати йому дипльоматичні вручности і заслуг коло відновлення папства за наполеонських часів, і докладне змальовання житя і дїяльности сього мужа для науки дуже пожадане. Одначе се що автор тут подає не можна назвати науковою працею, а радше моралїзаторським писанєм. Навить цїлої лїтератури про сей предмет не знає автор. Цїла дїяльність Консальві на віденськім конґресї, так для нього характерна, описана на $1^1/_2$ сторони, а переговори його з Нібуром на одній! Пятий зошит „Beiträge zur Geschichte des Konzils von Trient" початий A. Druffel-ом, а докінчений K. Brandi-м, обіймає акти від 1 мая до кінця червня 1546 р. Перед актами, як звичайно, подано короткий опис подій. Всї 5 зошитів, які досї появили ся, мають творити 1-ий том видавництва. Розвідка F. Masson-а — Le royaume d' Italie (Rev. de Paris, 15 черв.) кидає інтересне сьвітло на наполеонську родинну полїтику, переговори Наполеона з Йосифом, Людвиком, Лусеном про Льомбардську корону, причини їх неудачі і остаточне поставлення Евгена віцекоролем. Mirbt, Carl. — Die preussische Gesandschaft am Hofe des Papstes. Leipzig, 8⁰, ст. 64. Істория не лише пруського посольства при Ватиканї, але взагалї відносин між папою і пруським правительством. Закраску полїтичну надає сїй

розвідцї довгий розбір питання, чи Прусия має удержувати свого посла на папськім дворі чи нї — коли між тим поминено богато дуже важних історичних подій.

Wiese, Berthold & Erasmo Pércopo. — Geschichte der italienischen Litteratur, von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig, лек. 8⁰, ст. X+639. Книжка дуже на часї і дуже добре оброблена. Першу частину, аж до кінця XV в. опрацював Візе, другу, до найновійших часів, Перкопо. Критика закидує лише за сильно схематичний подїл. Перкопо подїлив 16 ст., далї час від 1580—1750 та від 1750—1850, кождий на 4 віддїли: епос, драма, лїрика і проза. Такий подїл не можна одначе перевести для довших периодів без шкоди для перегляду, бо поодинокі автори не можуть бути одноцїльно схарактеризовані. Множество старанно викінчених ілюстраций помагають уяві читача сеї книжки.

Schaeffer, Emil. — Die Frau in der venezianischen Malerei. Ein Versuch. München, 8⁰, ст. 188 mit 100 erläuternden Abbild. Дуже щаслива гадка була вибрати як раз венецияньске малярство, як тїснїйший предмет для сеї студиї. Як раз Венецияне оброблювали залюбки сю тему. Ся задача вимагає, з боку історії штуки, особливих прикмет. Треба тут не лише розуміння характеристики і становища поодиноких майстрів — треба також описати осередок (milieu), в якім венецианська женщина жила і малярів що її малювали. Все то сповнив автор дуже гарно: історичний розвій і духово-культурний зміст венецияньского сьвіта описані з великою зручністю. Пристрастна краса і змисловий огонь женщини у Джорджона і Тічіана були продуктом венецияньскої культури.

7. Славяни. Як кождого разу, збираємо тут цїлу лїтературу про славяньскі справи в середнїх і нових віках, до купи. Поминаємо працї писані на нашій, польскій і великоруській мові, бо вони по більшій части обговорені в віддїлї „Бібліоґрафія“.

Дуже інтензивну роботу почали Чехи, особливо на поли архівних розслїдів і критики жерел. Наводимо важнїйші працї: Starožitnosti země české. Díl I. Čechy předhistorické. Na základě praehistorické sbírky Musea král. Českého piše J. L. Píč. V Praze, 8⁰, ст. 220, табл. 87. Цїла праця має появити ся в 3-х частинах. Перша доісторична Чехия, обіймає в 2 зошитах: 1) Вступ. Слїди дилювіяльного чоловіка; 2) поколїнє камянних могил в Чехиї. Друга частина, Чехия на початку історії буде обіймати 4 зошити: 1) Бої в Чехиї; 2) Маркомани; 3) Прихід Чехів; 4) Франконьскі купцї в Чехиї. Частина трета, Чехия за княжої доби, буде займати ся памятками з VII—XI в. Перший зошит, що власне появив ся, дає замість вступу перегляд поглядів про

найдавнїйше залюдненнє чеської землї,—доказує істнованнє чоловіка в добу дилювіяльну в Чехиї; він займав ся ловецтвом. Потому настала доба, коли жило в Чехиї „pokolení skrčených koster“ так назване від способу ґребання померших в зігнутій поставі. Тут розбирає автор основно керамику сих гробів. Bachmann, Adolf. — Geschichte Böhmens. 1 Band. (bis 1400) Gotha, вел. 8⁰, ст. XVII+911. Потреба нової, критично обробленої компендиї чеської історнї була пекуча. Праця Паляцького, по при свою тенденцийність, вже перестаріла, популярна история Шлезінґера не відповідала всїм науковим вимогам. Головною перешкодою до написання строго наукової історнї був брак добре і методично зладженої збірки жерел. Праця Бахмана обчислена на два томи; перший сягає до р. 1400, другий має вести оповіданнє до 1526 р. Перший том поділений на 4 книги: старинна історня Чехиї, Чехия під князями, чеське королївство Пшемислїдів і Чехия під ріжними володарями. Рік 1400 як епохальний вибраний дуже самовільно. Критика жерел не всюди совістно переведена, а також у виборі лїтератури не всюди був автор щасливий. В цїлости пізнїйша доба оброблена богато лїпше як часи до-історичні. Характеристика св. Вячеслава випала доволї нещасливо і стоїть в суперечности з деякими висказами в самій працї. Кілька разів покликує ся автор на „стирийську“ (замість „австрийську“) віршовану хронїку. Жерела до чеської історнї — се терен занедбаний. Досить згадати, що нема досї поправного видання найвизначнїйшого чеського хронїста Косми. Кепке (Mon. hist. Germ. Sc. IX, 18) і Емлєр (Fontes rer. Bohem. II) не подають цїлком уставленого, можливо вірного тексту, як сього при теперішнїх виданнях треба жадати. Через се дуже на часї розвідка: A. Bachmann. Beiträge zu Böhmens Geschichte und Geschichtsquellen (Mitt. d. Inst. f. österr. Geschfr. 20, ст. 39—51). В першій частинї, котра появила ся, займає ся він Космою; доказує, що не будишинська (до того неповна), котрої вживали Кепке і Емлєр, а липська, дрезденська і штрасбурґська рукописи повинні служити основою при виданню тексту. Дальше розглядає леґенди у Косми складаючи їх в чотири ґрупи: 1) Леґенда про Бема-Чеха, 2) Леґенда про Крока, Любушу і Пршемисля, 3) про жіночу війну, 4) про Некляна. В трох останнїх бачить слїди збирання до купи дрібних чеських племен і творення більшої держави. Під кінець оспорює імовірність згадки у Косми про хрещенє Боржівоя св. Методием. Не вважаючи на рішучі докази Томека про неімовірність сеї вісти, Дюмлєр і Ватенбах згадують її мов історичний факт. Hýbl František. — Nejstarsí životopisy sv. Vojtěcha. (Česky časopis historický V, 280—290), подає критику на працю Кентржинського: „Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie“ та збиває майже всї

здогади там висказані. Spangenberg, H. — Die Königskrönung Wratislavs von Böhmen und die angebliche Mainzer Synode. (Mitth. des Inst. f. österr. Geschfr. 20, ст. 382—396). Косма, оповідаючи про коронацию Вратислава, кладе її на р. 1086. Коронация ся відбула ся на синодї в Майнцї. Через се дотеперішні історики (Паляцкий, Дудик, Ґізебрехт і ин.) приняли істнованне двох синодів в Майнцї: в рр. 1085 і 1086. Автор доказує зі змісту грамоти з 20 цьвітня, ітінерара Генриха IV і оповідання Косми котре сходить ся з оповіданнєм иньших хронїстів про синод з 1085 р., що синод був лише оден і то 1085 р. та що на сей рік треба класти коронацию Вратислава. Разить в статї називання Болеслава Хороброго: „Chabri“. Václav Novotny подає у статї: Nové publikace o době husitské (Český časopis hist. V, ст. 12—34) короткий, але основний огляд і оцїнку праць та публїкаций, які появили ся останніми часами (в р. 1897—98) про гуситську добу. Між иньшими згадує автор працї польських учених Прохаски і Пекосїнського; признає ся при тім, що їх не читав. Сьогорічний том видавництва „Historický archiv“, подає дальшу частину публїкациї: Soudni akta consistoře pražské. Ž rukopisu archivu kapitolního v Praze vydává Ferdinund Tadra. Část V (1406—1407). V Praze, 8⁰, ст. XVI+485. Записки суду за час від марта 1404 до кінця 1405 затратили ся, отже між попередньою частиною публїкациї й теперішньою лишає ся прогалина. Записки від сїчня 1406 до кінця мая 1407 увійшли в сей том; дальші, за иньшу частину 1407 р. і за р. 1408 мають творити частину VI публїкациї. В переднїм слові описує видавець мануальник, з якого сї акта зібрані. Goll, Jaroslav.— Dva příspěvky ke kritice Tomanova „Husitského válečnictví“ (Český časopis hist. V. ст. 144 - 152). Веде суперечку з Томаном про справу, відки взяла ся та сила віри, захвату й фанатизму, яка проявила ся в цїлім гуситськім руху, і кілько в тім заслуги положив Жіжка. До історії промислу і торговлї в Чехиї приносить богато інтересних новин розвідка: Winter, Zikmund. — Život v pražském Ungeltě r. 1597. (Časopis musea král. česk. 73, ст. 14—44, 105—138). В Празї досї стоїть будівля, що в давнїйші часи служила маґазином товарів для приїзжих купцїв. Вони тут складали все своє добро маючи від володаря і його урядників поруку безпечности. За се платили цло, або т. зв. „унґельт“; відси й назва сього дому. В пражськім архиві знаходить ся рукопись п. заг. „Registra ungeltní ode mne Adama Rihlera z Ryzenska, I. M. C. gegenhendlera nad ungeltem v Starém městě Pražském“ — з р. 1597. На основі сеї рукописи подає автор деякі подробицї тодїшнього торговельного руху. Navrátil, Boh. — Vilém Prusinovský do roku 1565. (Český časopis hist. V, 205—

216). Прусіновський — се перший оломунецький епископ; цїла його діяльність припадає на час по замкненню тридентийського собора (1565—1572). Досї задоволяли ся переливаннєм тих звісток про Прусіновського, які подає Папроцкий, Шмідль, Монсе і ин. Доперва Прасек показав властиву дорогу, котрою треба йти, одначе його реґести обмежені на рр. 1566—68. Автор описує нам тепер житє Прусіновського за час, заки він ще поступив на епископський престол. Трийцять незнаних Хлюмецькому листів Кароля Жеротіна з р. 1610—12 оголошує H. Schulz в „Zeitschr. der Ver. f. d. Gesch. Mährens und Schlesiens“. В них знаходимо богато подробиць про напад пассавських наємних військ на Чехию, детронїзацию Рудольфа II і угорські заворушення. Дуже сильно підчеркує Жеротін, що справа ішла не про усуненнє Рудольфа II, але цїлої системи. Матвієви він відданий цїлою душею, але ненавидить Клєсля (Khlesl) з релїґійних причин. Listář kolleje jesuitské u sv. Klimenta na starém městě pražském z let 1628—1632 k vydání upravil Václav Schulz. (Hist. Archiv XVI). V Praze, 8°, ст. 124. В архиві єзуітської колеґії св. Климента на Старім містї в Празї знайдено три паки листів і концептів, які ректори і прокуратори розсилали ріжним особам за час 1628—32. Ся незвичайно важна збірка, що кидає богато нового сьвітла на добу трийцятьлїтної війни, діждала ся тепер старанного видання. Lützow. Francis Count. — A History of Bohemian Literature. Short Histories of the the World, ed. by Edmund Gosse 7-th vol. London, 8°, ст. XII+425. Чеська лїтература інтересна для Англичан хоч би лише через гуситський рух. Досї два учені Wratislaw і Morfill познайомили дещо анґлійську публику з тим предметом. Праця Люцова оброблена трохи основнїйше, але доволї не рівномірно. Гусови і його предитечам присьвячено більш як четверту частину цїлої книжки (ст. 57—171). В другій четвертинї обговорено союз чеських Братів, що вийшов з гуситського руху і їх лїтература. За се цїла нова чеська лїтература обіймає всього 50 сторін. Про Сватоплюка Чеха сказано лише, що він видав „several collections of short stories under the name of Arabesky“ (ст. 408). Через се чужинець читаючи сю книжку набирає зовсїм хибне понятє про розвій чеської лїтератури. Деякі важні подробиці з початків відродження чеської лїтератури знаходимо в розвідцї J Máchal. — Snahy F. L. Čelakovského o obnovu české literatury. (Český časopis hist. V, ст. 70—85). При розборі впливів, які дїлали на Челяковского і його знайомість з лїтературами других славянських народів, згадує автор й про українсько-руську лїтературу. Челяковський переклав одну пісню Котляревського Енеіди, де що з творів Метлинського (Kozácká smrt, Odrodilec, Hitman), Костомарова (Pěvec., Dvě stezky,

Pan Šulpika, Kůň), Боровиковського (Loudiva píseň Rusalek) і Шашкевича (Touha po milí). Dvořak, Max. — K dějinám malířství českého doby Karlovy. (Český časopis hist. V, 238—248). Просторе обговореннє працї Йосифа Нейвірта, поміщеної в „Forschungen zur Kunstgeschichte Böhmens.

Wittichen. Die polnische Politik Preussens 1788—1790. Goettingen, вел. 8°, ст. VI+110. Подає деякі доповнення і поправки до образу польської полїтики Прусиї, в часї австрийсько-росийської війни з Турками, поданого в першім томі нїмецької історії Häusser-a. Головно автор оправдує полїтику Герцберґа, що хотїв енерґічною акциєю осягнути більші користи при другім подїлї Польщі, як се було при першім, а осуджує короля, що сьому супротивив ся. Сильно ріжнить ся також від Häuser-a в осудї дїяльности пруського посла в Царгородї Дїца, та зове його полїтичним дилєтантом і шарлятаном. Так само остро осуджує Леопольда II. Одною з найменьше оброблених діб найновійшої історії лишає ся час, що проминув між першою парижською угодою й отвореннєм віденського конґресу. На той час припадають перші початки важних питань, які потім мали бути обговорені перед цїлою Европою. Однїй такій справі присьвячена розвідка: Fournier, August. — Zur Geschichte der polnischen Frage 1814 u. 1815 (Mitth. d. Instit. f. österr. Geschfr. 20, ст. 444—475) — тут обговорені старання Метернїха приєднати Францию, Анґлїю і Прусию против проєкту царя Александра II, що хотїв відновити давне польське королївство під своїм протекторатом. До розвідки додано деякі інтересні материяли до сеї справи. Kunz. — Die kriegerischen Ereignisse im Grossherzogthum Posen im April und Mai 1848. Berlin, 7°, ст. 190, — про польське повстаннє в Познанщинї. На основі актів воєнного архива автор доказує, що повстаннє при більш рішучім виступленню пруських цивільних і військових урядів можна було в зародї здусити.

Rocca, Félix de.— Les Assemblées politiques dans la Russie ancienne. Les zemskié sobors. Paris, 8°, ст. 191. Автор оповідає історию „собору“ від перших початків, його великий розвій в „добі заворушень“ і особливо за Михайла, коли здавало ся, що Росия знаходить ся на дорозї переміни в парляментарну монархію. Дальше розглядає орґанїзацию собору, і старає ся означити докладно його питомий характер і причини наглого упадку. Дуже помотані погляди автора на давну боярську раду. Згадуємо появу нїмецького перекладу, французької працї К. Валїшевського про Петра Великого, про котру ми вже давнїйше писали, — він вийшов під заголовком: Waliszewski, K. — Peter der Grosse. Nach neuen Urkunden. Deutsche Ausgabe von Wilhelm Bolin, 2 Bde. 8°, ст. XV+304, XIII+385. Нїмецька критика приняла

сю працю дуже неприхильно. Ettlinger, A. — Leo Tolstoj. Eine Skizze seines Lebens und Wirkens. Berlin, 8⁰, ст. V+87. Доволї гарний образ розвою Толстого і аналїза його творів. Шкода лише, що автор не хіснував ся російською лїтературою. Перш за все старає ся він зібрати нитки, які вяжуть Толстого з Заходом і подає деякі інтересні замітки. Вплив Руссо за дуже легковажить автор. Зі спомннів Берса (Behrs) знаємо, що Толстой одушевляв ся вже в молодости творами Руссо і часто їх перечитував.

Звістний зі своїх праць по социяльній славяньскій історії J. Peiskra забрав голос в справі старинних задруг. У розвідцї: Slovo o zádruze (Národopisný sborník českoslov. ст. 38—120) старає ся доказати, що старославянського комунїзма родового, комунїзма задругового зовсїм не було; він каже, що одиноким жерелом сього хибного понятя був підроблений Rukopis Zelonohorský. На основі працї Стояна Наваковича („Село“ 1891 р.), котру дуже вихвалює, доказує, що велика задруга полуднево-славянська не була інституциєю старославянською; вона перейнята із Византиї. Laszowski, Emilij. — Stara hrvatska županija podgorska (Comitatus Podgorya). (Rad jugoslavenske akadem. znan. i umjet. 138, ст. 1—54). Показує, що хорватські комітати, се не що иньше, як старо-хорватські жупи. Описує докладно топоґрафію підгорської жупанії до пол. XIV в., а потім її внутрішній устрій, задержуючи ся особливо при т. зв. брацтвах. Јакшић, Милутин. — О Вићентиjу Јовановићу. Прилози за историjи митрополитства му 1731—1737. (Летопис матице српске, 198, ст. 1—50). Про митрополита Јавановића писали досї доволї богато, бо за його володїння відбула си важна подія получення сербських митрополїй в Білгородї і Карловицях. Особливо важні тут працї Швайкера, Г. Витковића, Руварaца. Спір іде головно про погляд на діяльність митрополита; одні вважають його великим патриотом і борцем за права церкви, другі (прим. Витковић) зрадником і унїятом. Автор сеї розвідки бере митрополита в оборону послугуючись у своїх виводах новим материялом знайденим в різницї св. николаївської церкви в Карловицях. Leger, Louis. — L' Évangéliaire slavon de Reims, dit: Texte du sacre, édition fac-similé en héliogravure avec une introduction. 1 vol. Reims, 4⁰, ст. XLV+94. Перше виданнє сеї евангелиї зробив Сильвестр на наказ царя Николая I, в 1842 р. Перше се палеоґрафічне виданнє Сильвестра не відповідає вже вимогам ставляним до сього рода видавництв і реймська академия поручила нове видавництво д. Лежерови. Виданиє вийшло величаво; особливо інїцияли і мінїятури виконані з незвичайною старанністю. В переднїм слові оповідає видавець долю рукописи в краях славянських, а потому в Реймсі, підтримуючи звістку, що

її уживали при намащенню деяких французьких королів. Déprez, Eugène & Michel Gavrilovïtsch. — L' histoire et la littérature Serbe. Paris, 8⁰, ст. 10. Відбитка з „Compte Rendu des Travaux de la Société bibliographique“, подає перегляд сербської лїтератури про Сербів за десятолїтє 1888—98. Реєстр зладжений систематично. Сырку, Полихронијe. — Стари српски рукописи са сликама (Летопис матице српске, 197, ст. 1—54). Докінченнє важної розвідки про старинні сербські рукописи з малюнкам (мініятурами); описана Псалтирь слѣдованнаа, Гаврила Тројчанина написана в монастири св. Тройцы 1646 р. Šrepel, Milivoj. — Humanist Sižgorić. (Rad iugoslav. akadem. znan. i umjet. 138, ст. 206—209). Про найбільшого хорватського гуманїста XV ст., що підписувався Georgius Sisgoreus. Звістні його три твори, один італїйський: „Delle più nobili prerogative de Sebenico“, вже давно затрачений, і два латинські: „Elegiarum et carminum libri III, видані 1477 р. у Венециї та „De situ Illyriae et civitate Sibenici a. 1487“.

Деякі спірні догматичні питання про Богумилів обговорює К. Филиповъ в статї: Върху произхода на богомилството. (Български прегледъ VI ст. 91—97). Особливо обстає за тим, що Богумил не був сторонником абсолютного дуалїзма між чортом і Богом. В кн. VIII сеї-ж часописи поміщує він ще додатково кілька заміток про сю справу п. заг. „Още няколко забележки върху произхода на богомилството (ст. 108—112). Із внутрішньої болгарської історії обговорює Даниловъ Г. Т. — Страница изъ държавното стопанство въ старобългарско време (Български прегледъ VIII, ст. 112—117) ріжні форми посїдання у старинній Болгариї на основі найстаршого торговельного договору Івана Асена II. Радченко, К.— България при последните Шишмановци (Български прегледъ III—IV, ст. 40—71) — се витяг із просторої працї сього-ж автора п. заг. „Религіозное и литературное движеніе въ Болгаріи въ эпоху передъ турецкимъ завоеваніемъ“, К.. 1897 і дає перегляд подій на балканськім півострові за час 1330—1390. Ив. Д. Шишмановъ. — Наченки отъ руско влияние въ българската книжнина (Български прегледъ IX - X, ст. 113 — 177) — що в староболгарській історії отця Паісия з р. 1762 слїдно перший вплив і знайомість із російської лїтератури. Сей вплив він слїдить аж найновійших часів, показуючи, що болгарська публика знакомить ся тепер із визначнійшими творами західної Европи майже виключно через російські переклади.

Др. М. Кордуба.

Огляд часописей за р. 1899.

Часописи видавані поза Україною.

Російські загальні часописи в 1899 р. дали мало цікавого для нас. Із споминів В. М. і Л. М. Жемчужникових надрукованих в ч. **Вѣстникъ Европы** (II, XI) більш значіння мають останні: вони дають замітки і спостереження, часом дуже цікаві що-до культурної історії українського суспільства в 50-і роки; більш повно застановляє ся автор над характеристикою гр. С. Ю. Бальмена. В літературнім огляді д. Т. (XI) рецензуючи Извѣстія XI арх. съѣзда въ Кіевѣ і розвідку К. Міхальчука Что такое малорусская рѣчь — застановив ся досить детально на вияснено причин, чому київський з'їзд вийшов невдатним. Треба згадати ще прихильну рецензию на книжку Горленка — Украинскія были (V).

Статя д. W. в час. **Русская Мысль** (XII) про археольоґічний з'їзд висловлює сумні враження й спостереження що до діяльности самого з'їзду, й також що до звязаної з ним полєміки про допущеннє мов: автор приходить до гадки, що стара орґанїзация з'їздів вже не вдовольняє й треба перейти до нової системи з'їздів — дрібних, специяльних, присьвячених окремим галузям історичної науки, які тепер досить механічно сполучено на археольоґічних з'їздах. В бібліоґрафічнім відділї треба зауважити замітку про IV т. львівського видання Шевченка (II) і рецензию про вище названу книжку д. Горленка (IX).

Д. Каришов в великій й гарно обробленій статї „Земскія ходатайства" — в ч. **Русское Богатство** (увесь рік) подає дуже цікавий материял за весь час істнування земств — задля характеристики їх діяльности в отсїм напрямі; материял докладно сґруповано по окремим відділам — нпр. школа, адміністративні питання. Д. Шенрок в бібліоґрафічній замітці коротенько розбирає твори Кулїша, видані окремою книжкою під назвою: Воспоминанія дѣтства (X).

В ч. **Книжки Недѣли** можно лише занотувати кілька дрібних заміток в місячних оглядах — про ювілей Гребінки (I), про українські „неольоґізми" (II). В ч. **Русскій Вѣстникъ** прихильно рецензовано книжку д. Горленка і при тім зазначено, що в книжці сїй нема так зв. українських симпатий (XI). Решта часописей не дало нїчого цікавого для нас з самостійних праць. Місячник **Жизнь** умістив два переклади з українського — О. Мартовича „Мужицкая смерть" (IV) й Мих. Коцюбинського — „Ради общей пользы" (XII).

В ч. **Научное Обозрѣніе** (VI) д. Кулябка умістив статю під заголовком: Шевченко и Пушкинъ. Автор веде анальоґію між житєм і творчістю обох письменників. Була ріжниця в національних прикметах, була ріжниця і в дечім иньшому. Шевченко селянин, Пушкін тїсно звязаний з міською культурою, міським житєм; найбільш охоче описує він зиму, тим часом як Шевченко — весну, лїто. Порівнюючи детально їх житє, д. К. застановлює ся над біоґрафією особливо Шевченка, що так мало в житю мав сьвітлого: в життю й Пушкін — по думцї автора — не міг бути конче щасливим: одного страхала ся будучність — одиноке, злиденнє життя в касарнї, в неволї на чужинї, другого — чекала иньша, не так ясна небезпека — пустота аристократичного товариства, позбавлена вищих інтересів. Вважаючи обоїх письменників рівними по таланту д. К. наводить початок поезий: Чертогъ сіялъ и Шевченково — У термах орґія.

Д. Ізгоєв в ст. Наслѣдованіе по древнерусскому праву (X) — застановляєть ся на суперечности деяких точок Руської Правди що до тестаменту. По думцї автора в епоху Руської Правди істнував вже більш-меньш ясний поділ суспільности на дві кляси — селянсько-хлїборобську й аристократию промислово-земельну. Перша уживає звичайового права, друга стоїть під певним впливом византийського права і була вже ознаємлена зі свободою роспоряджения в тестаментї. Руська Правда — се право управилейованої верстви, але одноцїльність її зіпсована вставками звичайового права селянсько-хлїборобської верстви.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Передовсїм треба занотувати статї, які вже були або будуть обговорені окремо: Сергѣевичъ — Русская Правда и ея списки (Н. З. XXXIV), Шахматовъ — Пахомій Логоѳетъ (XXXIV), Латышовъ — Объ островѣ св. Єѳерія (XXXIV), А. Спицынъ — Разселеніе Древнерусскихъ племенъ (XXXIX), Міллеръ — Къ былинѣ о сорока каликахъ со каликою (XL), Лаппо — Подкоморскій судъ въ в. кн. Литовскомъ, Леонтовичъ — Сельскіе чиншевики, Шахматовъ — Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій (сї будуть ще обговорені).

Коли виключити отсї статї, лишаєть ся невелике число заміток що мають загальну цїкавість:

Д. Кадлубовский в докладнїй статї про Аполлоса Байбакова (VII) дає повну характеристику шкільного підручника „Правила піитическія", що мав велике росповсюдненнє в кінцї XVIII в. і був в уживаню в київській академії.

Д. Зоґраф присьвятив свою статю А. П. Богданову (IX, X), що почав перший антропольоґічно-археольоґічні дослїди в Росиї. Автор більше застановлюєть ся на діяльности Богданова яко зоольоґа, але

дає цікаві вказівки про ґенезу перших антропольоґічних праць покійного вченого.

Ф. Успенський умістив (X) докладний огляд праць Васілєвського по історії Византиї: автор дає характеристику й оцїнку поодиноких творів і вкінцї висловлює бажанє бачити їх зібраними — що найменьш лїпші — в специяльнім виданню. Иньший вигляд має статя Гревса також присьвячена пок. Василєвському: автор подає власні спомини й характеризує яко чоловіка й вчителя (VIII). Останньою працею покійного византольоґа був огляд Византийського Временника за пять років видавництва (III, VI).

В відділї критики треба занотувати відповідь д. Любавского (XI) на статю д. Ярушевича про критику д. Любавского на його книгу присьвячену діяльности кн. Острозського (Ж. М. Н. Пр. 1898, VII): відповідь написано в досить острім тонї. Загальну цікавість має велика критична статя В. Ламанського на працю Сирку по історії правлення книг в болгарській лїтературі XIV в. (XI—XII). Меньш обсягом, але теж гарна і повна критична рецензия д. Латишева на другий том працї Бонеля Beiträge zur Alterthumskunde Russlands (I). Коротенька замітка про II т. Збірника фільол. секциї Наук. Тов. ім. Ш. містить в собі й кілька загальних уваг про видавничу діяльність Товариства (X, 379).

З справоздань наукових товариств і закладів занотуємо — Публичної бібліотеки за р. 1895 (VI), Моск. Публ. й Румянцевського Музея 1898 (VII), Моск. Археольоґічного товариства (IX): і статю про стан осьвіти Київського учeного округа за 1897 (I) зроблена досить повно.

В. Р. умістив два некрольоґи В. Юрґевіча й А. Скальковського (II). Л. Майков роспочав статю про наукову діяльність А. Бичкова (X).

В відділї клясичної фільольоґії цікаві — невелика замітка В. Латишева про боспорського царя Спартока (XI) і зроблений д. Придіком опис 8 грецьких амулетів і заклять південної Росиї (XII).

Ученыя Записки Казанскаго Университета: А. Архангельський в додатку до своєї ранїйш розпочатої статї про давні руські луцідариї подав паралєлї з анальоґічних збірників старонїмецьких й середньовічних латинських (2 5). В материялах до історії фільозофії в Росиї А. Боброва треба занотувати вказівки про Д. Велланського (3) й покажчик книжок фільозофського змісту, виданих у Харкові за час 1805—1857 рр. (1). І. Смирновъ почав начерки по культурній історії південного славянства (7, 12). Ще треба зазначити продовженє працї С. Шестакова про ґенезу поем Гомера (1, 3 - 9) і загальний начерк про історию кодіфікациї р. цивільного права — Г. Шершеневича (1—3).

Ученыя Записки Юрьевскаго Университета — в сїм річнику мало цікавих розвідок і праць. Е. Пѣтуховъ друкував далї свою розвідку про проповідничу дїяльність Г. Бужинського. Е. Шмурло умістив (3) великий начерк житя й наукової дїяльности К. Бестужева-Рюміна, взагалї цікавий для характеристики культурного житя в Росиї і специяльно — переказом поглядів покійного історика на наукову дїяльність Костомарова. Занотуємо ще замітку Андрусова (2) про клясифікацию неоґенових верств південної Росиї. В 5 книжцї уміщено Пушкінський збірник виданий унїверситетом з нагоди ювілею поета. *О. Г.*

Варшавскія Университетскія извѣстія: проф. Леонтович умістив статю п. з. „Къ исторіи административнаго строя Литовскаго государства“, про що буде мова окремо; так само окремо буде обговорена праця проф. Карського п. з. „Очеркъ славянской кирилловской палеографіи. Згадати ще належить статю проф. Вєхова про бібліотеки в стариннїм сьвітї. *С. Т.*

Христіанское Чтеніе (орґан Петербурської дух. академії) в сїм роцї подало кілька статей, більш-меньш цікавих для нас; окрім статей проф. Жуковича про екз. Никифора й д. Завялова про секуляризацию церковних маєтностей, обговорені нами в віддїлї бібліоґрафії, тут треба згадати:

Т. Барсовъ „Синодальныя учрежденія настоящаго времени“ (1, 142—154) — тут маємо частину з задуманої автором моноґрафії про синодальні контори — московську й грузино-имеретинську та духовні цензурні комітети. В сїй частинї іде мова про початковий стан московської синодальної контори від 1742 р., коли вона заступила ранїйшу „Московську Синодальнаго правленія канцелярію“ з іменованнєм епископа Йосифа Волчанського (перед тим білоруського): сей епископ більшість справ, які могли йти до контори, забрав до духовної дікастери, через що контора втратила усяке значінє; статя дає чимало інтересного для біоґрафії Волчанського, досить відомого українського дїяча.

К. Харлампович — „Западнорусскія церковныя братства и ихъ просвѣтительная дѣятельность въ концѣ XVI и начали XVII в.“ (11, 372—390) — се йно промова згаданого автора перед обороною його диссертациї на тему: „Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII в.“ Вона містить в собі загальний погляд на завдання й просвітню дїяльність братств, а власне слїдить розширенне з часом сих завдань братств. *С. Г.*

Православный Собесѣдникъ (орґан Казан. дух. акад.) містит в собі замітку И. Покровского під заголовком: Одиннадцатый археологическій съѣздъ въ Кіевѣ. Автор, сказавши зразу взагалї про российські археольоґічні з'їзди, — про їх початок й значіннє (кн. X, 442—454), далї

в окремім роздїлї веде річ про „Славянство й Славян на XI археольоґічнім з'їздї в Київі": показує, хто був на з'їздї з закордонних Славян, подає зміст їх рефератів, а разом і тих рефератів, що доторкали ся славянства (кн. XI, 540—561). Нарештї окремий роздїл автор замітки присьвячує „церковно-археологичнім й історичним питанням на з'їздї в Київі". На сї питання автор звертає особливу увагу, жалкує, що на з'їздї вони не дуже уважно трактовали ся і не так то багато рефератів викликали, тож він висловляє бажання, аби духовні інституциї в Росиї надали більше уваги церковні й археольоґії, ширили інтерес до неї в школах, манастирах і т. и., щоби нарештї з'орґанїзували з'їзди церковно-археольоґічні, незалежно від загальних археольоґічних з'їздів (кн. XII, 707—747). На думку автора, такі спец722иальні церковно-археольоґічні з'їзди, крім близшої свої мети, могли-б осягти й другу — побічну: могли-б прихилити до себе західно й південно-славянських діячів-учених й з'єднати їх з Росиянами. З погляду на се остатно автор надає богато значіння й XI-му з'їздови в Київі. Одначе, не вважаючи на такий оптитистичний погляд, він мусїв зауважити, — „що в той час, як західнославянські браття скликали все славяньство до з'єднання в імя руської науки й культури, питане про „малороссийську мову" на київськім з'їздї внесло деякий диссонанс туди, де всї повинні були зляти ся в одно відповідно до ідеї й завдань археольоґічних з'їздів".

Руководство для сельскихъ пастырей — тут треба зауважити невеличку статю (ч. 37 і 38) А. Лотоцького: „Матеріальное обезпеченіе приходскаго духовенства въ прошломъ вѣкѣ". Річ ведеть ся про забезпеченнє духовенства в тодїшнїй Росиї взагалї, — як українського, так і великоросийського. Статю написано на підставі друкованих жерел, гладко і приступно, і вона має характер наукової популяризациї. Треба згадати ще замітку (ч. 16) під назвою: „Милость императрицы Екатерины къ православному пастырю-узнику". Діяло ся се 1792 р.: Катерина II, пробуваючи в Варшаві, під час Великодня захотїла відвідати вязнїв в варшавські цитаделї й надибала там православного слуцького сьвященника Івана Серно-Соловьевича, що вже 30 років там сидїв властиво за нїяку провину. Цариця визволила його з неволї, щедро обдарувала й хотїла підводою відпровадити до Слуцька, але він не згодив ся на останнє й пішки помандрував до родини. Епізод цїкавий. *С. Г.*

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости. Митрополитъ Іосифъ II Султанъ и отношеніе его къ Супрасльскому монастырю, А. Бѣлецкого (чри 45—49). Докладно викладає ся первісна історія Супрасльського монастиря, заснованого в 1498 р. воєводою новгородським Олександром Ходкевичем у Городку і потому перенесеного в 1508 р. на беріг р. Супрасли, та вказує ся на близьку участь митрополита Іосифа Султана

в заснованю сего монастиря. Митрополит Иосиф дарував монастиреви землї, образи, хрести, книги, дав монастиреви окрему грамоту, де докладно означено відносини митрополита до монастиря, просив фундатора Ходкевича дарувати монастиреви добрі землї й т. и.

Бѣльскій Свято-Николаевскій монастырь, Н. Пѣнкевича (нри 4—7). Історию монастира викладає ся разом з історией міста Більська Городненської ґуб., відомого по лїтописям від половини XIII ст.; в місцевих церковно-релїґійних відносин Николаївський монастир грав визначну ролю в XVI—XVII ст., бо був осередком православних у боротьбі їх з унїєю. Історию виложено докладно в звязи в загальною історией країни.

Типъ исторической дѣятельницы, О-ва (нр. 4) — бібліоґрафічна увага з поводу книжки Є. Церетелї: „Елена Іоанновна, великая княгиня Литовская, Русская, королева Польская“ (Спб., 1898 р.).

По поводу столѣтія со дня рожденія митрополита Литовскаго Іосифа, кілька статей — проф. Жуковича (изъ Цер. Вѣдомостей), Г. Кипріановича й и. (нри 1—3).

Библіографическія замѣтки — на книжки: В. Площанського „Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV—XVIII в. и др. источникамъ. Холмская епархія православной и б. уніатской церкви“, I, 1428—1630 г., Вильно, 1899 (нри 40 і 50); Ник. Извѣкова „Историческій очеркъ состоянія православной церкви въ Литовской епархіи за время съ 1839 по 1889 г.“ Москва, 1899 (нр. 51).

Минскія Епархіальныя Вѣдомости. Минскій Спасо-Преображенскій женскій монастирь, А. Хвалебнова (нри 3—5) — історична замітка в поводу 25-лїтя від часу істнованя в будинках скасованого кляштора бернардинок минського Преображенського монастиря, що повстав зі сполученя двох давнїх православних монастирів: Волнянського (заснованого в 1632 р. подстолїєм новгородським Криштофом Каминським у селї Вольнї Новгородського повіта) і Пинського (початок його дуже давнїй добродіями його були князї пинські — Федор Ярославич із жінкою Оленою Олельківною, 1520 р.). В теперішнїм минськім монастири є скілька річей церковної старини, напр. хрест із написом, що він „робленъ року 1644 до церкви св. великомученицы Варвары въ богоспасаемомъ месте Пинскомъ при монастырѣ дѣвическимъ... рабы Божія игуменьи Євфросиньи Тризнянки“.

Отликительныя черты проповѣдей св. Кирилла Туровскаго въ связи съ особенностями времени и его личностю, Е. Воронцова (нри 7—10). Автор бачить у проповідях Кирила Туровського (XII ст.) перенесенє на руський ґрунт византийської проповіди того часу, а брак в проповідях слїдів сучасних подій поясняє ся особистими прикметами проповідника — аскета.

Третій періодъ существованія Минской духовной семинаріи (1840 — 1874 гг.) М. Вержболовича (нр. 3 і д.) — дальше.

Божинское духовное училище, А. Перепечина (нр. 15 і д.) — історія сеї школи, що істнувала в с. Божині Ігуменського повіта від 1807 до 1874 р. Статя не скінчена в 1899 р.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости. Никольская церковъ въ Задвинской слободкѣ м. Бѣшенковичъ, Д. Довгялла (нри 3—5) — подано історію деревляної церкви, котру поставлено в 1778 р. і тепер мусять її розбирати через старість, і заразом історичні відомости про місточко Бішенковичі Лепельського повіту, на правім боцї р. Західної Двини. Се місточко було в половині XV ст. значним селом і тут король Казимир поставив церкву в імя пророка Илиї. Від 1630 р. Бішенковичі належали Сопігам, за них місточко почало процвитати, заведено ярмарок. У 1812 р. місточко, особливо його передмістє Задвинська Слобідка, сильно потерпіло від Наполеонських військ, але церква лишила ся ціла.

Описаніе предметовъ древности, хранящихся въ Витебскомъ церковномъ древнехранилищѣ (нр. 22). Тут вичислено образи, хрести, види церков і портрети церковних діячів, та скілька предметів не церковних (між ними різдвяний „вертеп" і „зьвізда"). До сего додано невеличку статю Д. Довгялла про давні церкви полоцької єпархії, а на кінці надруковано текст двох документів архива, що мають особливе значінє для місцевої церковної археольоґії — інвентаря Полоцької катедральної церкви 1693 р. та королївської грамоти про дозвіл Виленським Василиянам перенести друкарню з Вильна до Витебська 1768 р. *Ю. С.*

Археологическія извѣстія и замѣтки (I—II, III—V, VI—VII, VIII—X, XI—XII), під ред. Д. Анучина А. Кирпичникова. З більших статей — записуємо замітку Городцова Назначеніе глиняныяхъ площадокъ вѣдоисторической культурѣ трипольского типа (XI—XII). Автор ставить питаннє, як вияснити походженє сеї цікавої археольоґічної памятки. Як відомо — на відкритих д. Хвойкою в 1897—1898 г. коло Триполя майданах з перепаленої глини знайдено було посуду, кремінні вироби, мушлї, часом мідні річи, кости людські й зьвірячі, попіл, вуглє: деякі вважають можливим ставити сї майдани в звязку з найдавійшим типом похорону. Автор д. Городцов висловлює иньший погляд, він бачить в них останки легких, невеликих лямпачних (глинобитныхъ) осель. Культурне племя, що перебувало кінець кочового побуту й переходило вже до осїлого, хлїборобського — користовало ся такими будинками для зимової пори.

Як і попередні роки — часопись подає докладні й повні огляди археольоґічних находок: богато з них присьвячено археольоґічним до-

слїдам й припадковим нахідкам на півдні Росиї. Повно також написано й справоздане про Київський з'їзд (VIII). В відділї присьвяченім діяльности наукових товариств й в біблїоґрафічнім нема нїчого особливе цїкавого.

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ (т. 188—191). Нарештї закінчено тут велику працю д. Ейнгорна про зносини українського духовенства з росийським урядом (II): вона буде обговорена окремо. М. Довнар-Запольскій умістив (IV) першу частину свого збірника Акты литовско-русскаго государства (1390—1529, усього 199 нр.). М. Соколов надрукував текст славянської книги Епоха (IV), в основу ужито болгарський список, а варіянти з Уваровського й Хлудовського код. (XV—XVII), саму розвідку про сей твір автор обіцює на далї. Г. Ласкін подав переклад Константина Порфірородного. — О ѳемахъ и народахъ (I), вступна статя дає загальний начерк біоґрафічних звісток про автора — Константина й характеристику творів; примітки зроблено досить поверхово й дають вони не богато цїкавого; з додатків згадаємо — про записку ґотського топарха. Надрукована А. Шахматовим и П. Лавровим перша частина збірника XII в. моск. Успенського собора (II) містить в соб. Сказаніє про Бориса й Глїба і житє Ѳеодосия Печерського. Загальну цїкавість має біблїоґрафічна праця Рогожина (IV) — показчик до Сопіковського Опыта росс. библіографіи.

В ч. **Историческій Вѣстникъ** знаходимо кілька більш меньш цїкавих статей. А. С-ій в своїх споминах про Е. П. Гребінку (IX) характеризує педаґоґічну діяльність письменника, яко учителя в 2 кадетськім корпусї. Батуринський в статї Черты изъ жизни И. С. Тургенева (III) умістив в перекладї частину, замітки Драгоманова про Тургенєва — з Rivista Polit. e letter. 1885 р. Драганов в статї про чужоземні переклади Пушкіна — повній ріжних недокладностей — вичисляє й українські переклади (V, 650, 673): „всего 9 переводовъ если не больше"; до таких результатів прийшов він тому, що не знає пізнїйших перекладів зовсїм, а деякі помилки сьвідчать, що й старі переклади він теж знає недокладно, може зі слав иньших. Д. Еварницький присьвятив статю опису ріжних типів похорону у давнїх насельників південної Росиї (VIII): застановляє ся на Скитах, Греках, Руссах (Фадлана), Татарах і Половцях; начерк популярний й недає нїчого нового. З материялів згадаємо Лист Костомарова до О. Ѳ. Веселаго — куратора казанського учебного округа (IX, 1049), з 1858 р.: Костомаров згоджує ся заняти катедру в Казанськім унїверситетї, що йому предложив куратор і обіцяє перебалакати про се з мінїстром. Київському з'їзду присьвячена замітка А. Корниловича (XII): по думцї автора з'їзд взагалї вийшов вдатний (с. 1142). Занотуємо ще замітку д. В. Г-ка про В.

Тарновського (VIII) і рецензию д. Л-нка на Розвідки Драгоманова — т. І.

В споминах Н. Боґатїнова — в час. **Русскій Архивъ** (цілий рік) — можна знайти деякі цікаві звістки про культурне житє Київа, про стан духовної академії, університета, ґімназий. Автор займає вороже становище супроти тодїшнїх українофілів, як сьвідчать його замітки про Глібова, Драгоманова. В доповненє до сих споминів д. Ол. Маркевич умістив (XII) кілька власних споминів про самого Боґатїнова. Статя Изъ воспоминаній М. М. Лазаревскаго о Т. Г. Шевченкѣ (IV) доповняє наші звістки про оренбурський і орський период в житї поета лише кількома немного дрібними рисами.

В ч. **Русская Старина** занотуємо лише статю К. Ренненкампфа про київський університет в 60-их роках (VII): се властиво кілька офіцияльних документів, до яких коментаром має служити статя. Проба показати звязок університетського руху з тогочасним суспільним настроєм зроблена не зовсім докладно й повно. *О. Г.*

Византійскій временникъ сього року не дав чогось безпосередно інтересного для нас. З статей загальнїйшого інтересу згадаю: студию Тібо (Thibaud) про византийську нотацию — т. зв. мортириї, що входить в серию розвідок його про византийську музику, опублікованих автором в остатнїх роках. Розвідка Васїлєва — Византія и Арабы при императорѣ Θеофилѣ про полїтичну історию 829—842 р. Пападопуло-Керамевс в статї Ψεδονικήτας ὁ Παφλαγὼν καὶ ὁ νόθος βίος τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου старає ся довести, що житиє п. Іґнатия — се пізнїйший тенденцийний (уніятський) фальсіфікат, XIII—XIV в., але його доводи дуже сильно збиває пок. Васїлєвский в посмертній contra-статї: Въ защиту подлинности житія патр. Игнатія и принадлежности его современному автору Никитѣ Пафлагону; ся полєміка має дещо близше значіннє й для нас, бо Житиє служить одним з джерел до історії походів Руси на Царгород в IX в. Этюды по византійской эпиграфикѣ Латишова обговорюють херсонеські нахідки, що мають певне значіннє також і до історії штуки. Згадаю ще біоґрафію Васїлєвского з реєстром праць і замітку самого Васїлєвского про Куніка з додатком реєстра праць Куніка, що дотикали ся Византиї. *М. Г.*

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи наукъ, — том IV, обіймає 1537 сторін розвідок, а надто 17 сторін материялів лїнґвістичних (диялєктичних) великоруських і 69 білоруських. Безпосередно можуть нас інтересувати отсї статті:

В Н. Перетцъ: Малорусскія вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII в. (стр. 869—938 і 1219—1303). Автор дає перегляд всїх знаних йому українських віршів і кантів, почавши від звістної пісні про воєводу

Стефана видрукуваної в Граматицї чеського язика Яна Благослава 1570 року і вірші на честь князя Острожського в острожській Біблії (з р. 1581) аж до кінця XVIII віка. При кінци статї обговорює автор Почаївский „Богогласникъ“ з р. 1790, відкриваючи імена і призвища авторів з акростихів. Автор часто вказує на те, як силябічна поезия наша витворила ся під впливом польським і з свого боку послужила взором для силябічної поезиї великоруської, куди переходила разом з монахами, дяками, сьпіваками, сьвящениками, урядниками і т. и., що головно від часів реформ Петра Великого цїлими громадами переходили з полудневої Руси на північ, понайбільше задля вигіднїйшого кусника хлїба при великім престолї. Тимчасом метричні теориї Адельфотеса, Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького, оперті на вимогах грецької і латинської прозодиї, лишили ся таки так без практичного уживаня винявши хиба силоміць зложені взірцї в наведених граматиках. — Статя д. Перетца взагалї богата фактами, бо автор користує ся дуже часто й рукописними, доси незвісними материялами, але метод міг би бути ядернїйший і яснїйший.[1])

Н. И. Коробка: Весенняя игра-пѣсня „Вототаръ“ и пѣсни о князѣ Романѣ (ст. 589—640). Автор стає на становищи пок. Потебнї і признає дотичним грі і пісням символїчне мітольоґічне значінє, звязане з поворотом весни або з сходом і заходом сонця. Чи містить ся в грі також символ шлюбу, як хотів Потебня, автор не бере ся рішати. — В піснях про Романа автор бачить історичні факти з історії князів Брянських (ст. 625), хоч пізнїйше відповідно до околицї, де пісню сьпівано, могли розуміти під тим іменем іноді й Романа Галицького. Що до методу статя не надто прозора[2]).

Н. Ѳ. Сумцовъ: Къ исторіи изданій малорусскихъ историческихъ пѣсенъ (ст. 939 – 953) — статя подає огляд збірки пісень, виданої пок. Михайлом Драгомановим п. з. „Полїтичні піснї українського народу“ (обіймають час від 1709—1765 р.). Автор так оцїнює сей збірник: „При всѣхъ хронологическихъ преувеличеніяхъ, сборникъ Драгоманова имѣетъ крупное научное значеніе... Можно пользоваться также историческими комментаріями, только помня, что въ этихъ комментаріяхъ объективная критика нарушается пристрастіемъ“ (ст. 952). При кінцї статї висказує автор бажанє, щоб українські історичні піснї XVIII і XIX в. як найскорше появили ся в повнім збірнику.

М. В. Довнаръ-Запольскій: В. Н. Тяпинскій, переводчикъ евангелія на бѣлорусское нарѣчіе (ст. 1031—1064) — статя дуже старанна

[1]) Ширша оцїнка сеї статї д-ра Франка була вже надрукована в XXXVIII т. Записок.

[2]) Рецензия сеї статї була вже подана в XXXVIII т. Записок.

й цікава, вона подає всї дати до житєписи і характеристики Тяпинського, які нинї можна викомбінувати. Жерел тих дат є три: 1) Згадки про Василя Тяпинського у Будного в творах: „O przednieyszych wiary christyańskiey artikulech“ (з 1576 р.) і „Urząd miecza“ (з р. 1583), з котрих виходить, що Тяпинский був литовським шляхтичом і социнїянином (в першім творі читаємо, що в р. 1574 був синодик социнїянський на Литві — „zebranie nasze w domu brata miłego Wasila Ciapińskiego“; в другім говорить ся теж про з'їзд социнїян на нараду в справі питань що до індивідуального володїня землею, участи в війнї і т. и. і оповідає ся так між иньшим: „ozwał się jeden szlachcic, Basil Ciapiński a przy nim i innych kilka, że to nie jest przeciw nauce ewanielskiei urząd mieczowy, także imienie szlacheckie trzymać, na wojnę jechać, praw używać itd.“). 2) Литовська Метрика, в котрій перший акт, що дотикає ся нашого Тяпинського, датований 14 липня 1564 р. (в справі маєтковій, отже Тяпинский мусїв бути тодї повнолїтним т. зн. мусїв мати найменьше 20—25 лїт), а останнїй з дня 22 липня 1604 р. говорить вже про процес спадковий між синами Тяпинського (отже Тяпиньский умер найпізнїйше 1604 або 1603 року). З актів метрики бачимо, що Тяпиньский був мало заможний шляхтич родом з Полоцької землї, жонатий з княжною Софією Даниловою Жижемскою („его два собственные двора и одинъ закладной весьма мелкія имѣнія сравнительно съ громадными лятифундіями тогдашнихъ землевладѣльцевъ даже средней руки“ — ст. 1063). 3) Передмова до перекладу Евангелия, з котрої видно великий патріотизм і щиру душу Тяпинського. „Любов до рідного народа і горяче бажанє піднести єго духовий розвиток — проникає цїлу передмову Тяпинского“ — каже автор (ст. 1041).[1])

З иньших статей випадає бодай згадати отсї:

В. И. Щепкинъ — Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги (ст. 305—348). Се докінченє прегарної працї, про котру вже тамтого року в справозданю з „Извѣстій“ згадано.

А. С. Архангельскій — Къ исторіи южнославянской и древнерусской апокрифической литературы: автор описує два цікаві збірники Со-

---

[1]) „Тяпинскій быстро усвоилъ лучшія, благороднѣйшія стороны социніанскаго ученія — глубокую любовь къ низшей братіи и сознаніе пользы образованія“ (ст. 1018) — „Онъ глубоко огорченъ паденіемъ національнаго самосознанія и образованности въ средѣ своихъ соплеменниковъ въ виду наступающаго ополяченія; онъ гордится плодами древне-русской культуры и въ ея возрожденіи видитъ спасеніе русской національности; конечно, первая книга, которая необходима для поддержанія и обоснованія этой русской культуры — должно быть евангеліе на вполнѣ понятномъ для всѣхъ языкѣ“ (ст. 1064).

фійської народної бібліотеки (в Болгариї) і подає з них деякі виписки (ст. 101—147).

П. Е. Щеголевъ — Очерки исторіи отреченной литературы. Сказаніе Афродитіана (стр. 148—199 і 1304—1344).

А. И. Яцимирскій — Мелкіе тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературѣ (ст. 423 - 475).

С. М. Кульбакинъ — Матеріалы для характеристики среднеболгарскаго языка (ст. 800—868).

Той сам — Софійскій синодикъ въ новомъ изданіи и характеристикѣ (ст. 1015—1030).

А. И. Беличъ — Къ звойственному числу въ старославянскомъ (1159—1181).

К. Мюленбахъ: Объ употребленіи родительнаго падежа вмѣсто винительнаго въ славянскихъ языкахъ (ст. 1192—1217).

Крім того „Извѣстія“ містять досить просторий, хоч і не систематичний відділ бібліоґрафічний. На жаль, сего року анї словечком не згадано про виданя українсько-руські. *І. К.*

Русскій Филологическій Вѣстникъ — в сьому річнику редакция подала короткий показчик статей по язикознавству, уміщених в перших 40 томах вістника (1879—1848). Крім того занотуємо ще отсї статтї:

Бѣлоусовъ, И. Дательный самостоятельный въ памятникахъ церковнославянской и дневнерусской письменности. Роздивляючи ся в випадках, коли названа форма уживаєть си в церковно-слов. і давне-руських писаннях і порівнуючи з уживаннем її в грецькій мові, автор доводить до висновку що dativus absolutus утворив ся в церковно-слов. мові під впливом грецького genit. absolut., але на ґрунтї давне-руськ. мови він прийшов до значно ширшого ужитку: тимчасом як грецький genit. absol. уживав ся лишень коли в головнім і побічнім реченню бувають ріжні підмети, в словянськім мові dativ. absol. ставить ся і при однакових підметах; окрім того dat. absol., почипаючи ся злучниками, заміняв собою не тільки прислівникови речення, часу і причини, як в грецькій мові, але й умовні і поясняючі, а навіть предметові побічні речення,—чого ми не бачимо в грецькім genit. absol. Найбільш оріґінальним явищем в уживанню dat. absol. було те, шо його уживано навіть замість незалежних і самостійних речень, що стоять окремо, се також і в зложених підрядних і співрядних реченнях. До статї додав автор богатий вибір прикладів dat. absol. з памяток старословянської і староруської мови. З виводами автора що до відносин словянського dat. abs. до грецького genit. absol. ледве чи можна згодити ся: автор не звернув уваги на сучасні людові говірки, що подають богато таких зворотів з дієприслівниковими формами, які виразно показують на роскдад

форми dat. absol., що колись панувала в живій мові — при еволюциї мови в напрямі де-далї більшої дієслівности речення і перспективности думки. У всякім разї зібрані приклади можуть дати богатий знадібок колишньому дослїднику до розвязки ширшого загального питання, як в язику з невизначено часових відносин розвинули ся і діфференціювали ся відносини причинні і умовні.

А. Розенфельдъ — Языкъ Святославова Изборника 1073 г.: в сїй розправі автор розглядає сю памятку що до ґрафіки, фонетики і морфольоґії.

А. Никольскій — О языкѣ Ипатской лѣтописи. Д. Никольський подає дуже широку і докладну розправу про прикмети мови Ипат. літоп. що до фонетики, морфольоґії, складнї і стилїстики, при тім старанно виріжняє прикмети церковно-словянські, великоросийські і українсько-руські в язику лїтописи. На кінцї додано словничок більш-менш цїкавих слів, де ми подибуємо богато таких, що і тепер ще уживають ся в нашій мові, нпр. аби, аж, арцибискуп, батог, бережист, бесурменин, божница, болонье, братан, бубен, вабити, велик-день, водохрещи, выникнути, вѣтрила, гать, гоньзнути, гребля, гугнивый, днина, доволѣ, досити (-досить), дѣдина, жерело, затепла, зелье (-зілля), кало (-кал), кожюх, коло, коли, лаяти, лови, лозина, луда (порівн. жупани-лудани), лука, милостьник, молостьница, молодь, мытель, мыто, опапол, облупити, оксамит, опона, отомкнути, очевисто, паробок, подручник, полоняник, поняти (водою поняло), пополох, пополошити ся, приспа, ростинати, ратай, ролья (-рілля), рѣнь, ряд, рядьца, свесть, свита, серен, словутьный, сокира, стонова (-стогнява), строй (-стрий), студеный, стяг, стюденец, сумный, сыновец, таран, товар, туга, тулити ся, удатный, укроп, хапати ся, цебр, цята, челядин, черевьи (-черевики), шелудивый, щеляг (-шеляг), ятровь (-ятрівка). *Е. Т.*

Этнографическое Обозрѣніе (р. XI, т. XL—XLIII). В отсїм річнику надруковані дві більші статї, що дотикають безпосередно України. Перша — се „Замѣтки по исторіи народной ботаники“ пок. М. Дикарева, друга — „Пища и питье крестянъ-Малороссовъ, съ нѣкоторыми относящимися сюда обычаями, повѣрьями и примѣтами“ підписана криптонїмом В. Щ. Першу з них обговорюємо низше в відцїлї Бібліоґрафії.

У другій статї подано дуже докладний опис народньої поживи українських селян в Харківській ґубернії (Купянський повіт), напитків, і спосіб їх приправи. Крім того додає також авторка звичаї, повірки і пословицї, що дотикають сеї справи. Цїлий материял уложений так добре, що може служити взірцем для укладаня подібних праць. Коли зважимо, що доси в нашій фолькльорній лїтературі було лише два такі описи: Н. Маркевича „Обычаи, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ“

(1862 р.) та В. Гнатюка: „Народня пожива і спосіб її приправи" (Матер. до укр. руської етнольоґії, т. І.) — не вчисляючи в те коротких і неповних описів у ріжних етноґрафічних збірниках — тодї тим цїннїйша буде для нас отся нова праця невідомої авторки.

З коротких заміток, що дотикають України, надруковані отсї: 1) „Двѣ украинскія легенды объ Ангелѣ" М. К. Васїлева — два варияпти звістних леґенд про ангела, що згрішивши мусїв іти на службу на землю. У нас були вони вже друковані, пор. Етн. Збірник, т. III, I, ч. 43—44.

2) „Писанки и крашанки" Л. И. Малинки. Автор говорить тут коротенько про спосіб робленя писанок, при чім наводить також їх народнї назви. Статя дра М. Кордуби, друкована в нас у „Мат. до укр. р. етнольоґії" т. І про писанки — йому не звістна.

Із инших статий назву отсї важнїйші: 1) Очерки Витебской Бѣлоруссіи, И. Я. Никифоровского. Вона друкуєть ся вже довший час і приносить дуже богато материялів для пізнаня житя і побуту Білорусів. 2) Нечистая сила въ судьбахъ женщины-матери, А. Рѣдька. 3) Очерки Пошехонья, Л. В. Балова. 4) Вѣрованія крестьянъ Тульской губерніи, А. Колчина і 5) Матеріалы для исторіи народнаго театра, подані В. А. Мошковим, де наведена вертепна драма із Сїдлецької ґубернїї, дуже скорочена.

Живая Старина — отсей (IX) річник приніс тільки одну невеличку замітку, що дотикає України, статї-ж нї одної. Замітка походить з під пера д. А. Балова і має назву: „Св. Андрей Первозванный и Св. Екатерина въ народныхъ русскихъ вѣрованіяхъ". Автор згадує в нїй про звістні у нас ворожби на Андрія і Катерини і старає ся виказати, звідки вони перейшли на імена тих сьвятих. По його думцї сьв. Андрій заміняв собою стародавнього поганського Перуна, а сьв. Катерина поганську „Рожаницю", що завідувала вінчанями і родами та значила тільки, що грецька Артеміда. Очевидно, що се лише здогади автора.

В 2 кн. сього річника є згадка про І т. „Материялів до укр. р. етнольоґії" та про XXV т. „Записок". З обох книжок поданий також зміст. Ся згадка, здаєть ся, перший раз подана на виданя нашого Товариства в сїй часописи Редакция „Жив. Стар." подає в кождій книжцї рецензиї на етноґрафічні новости славянські, нїмецькі, французькі — але про наші мовчить чомусь. Може бути, що від тепер буде вже інакше.

Із статий загального змісту заслугують згадки отсї: 1) Разсказы изъ жизни Палѣхъ, Жиздринскаго Полѣсья, В. И. Добровольского. Распредѣленіе жителей Битольскаго вилаета по народностямъ и вѣроиспо-

вѣданіямъ въ 1897 году, Л. Росийковского. 3) Латышескія заимствованія изъ славянскихъ языковъ, I. Ендзелїна. 4) Англо-индійскій „Кавказъ", И. А. Аристова — та вкінци 5) Религіозно-народныя повѣрья и легенды, В. I. Суворова, цікаві тим, що подані тут леґенди майже ідентичні з анальоґічними галицько та угорсько-руськими. *В. Г.*

З польских часописей загального характеру в **Ateneum** визначити можемо дальшу частину праці проф. А. Брікнера про ріжновірців у Польщи, специяльно про Аріян (IV, 305). В ч. **Biblioteka Warszawska** згадаємо: продовженнє працї проф. Ашкенази п. з. „Przymierze polsko-pruskie" (90-і рр. XVIII в.), Завілїньского про Словаків і Равіти-Ґавроньского про Орлика — остатня розвідка була вже обговорена в Записках (т. XXXVII). **Przewodnik naukowy i literacki** подав статю д. Волиняка про Василиян в Уманї — обговорюємо її в відділї бібліоґрафії; згадати теж треба статю кс. Сиґаньского про Новий Санч в часах Вазів (не скінчена) та Холодецкого про почту в Польщі. В **Przegląd-ї Powszechn-ім** умістив др. К. Студинський статю п. з. „Z za kulisów schizmatyckiej propagandy", де обговорює звістну діяльність Т. Лебединцева в Холмщинї та Ґаличинї (II). **Przegląd polski** (т. 131—134) взагалї не богатий на поважні наукові розвідки. Зближають ся до того ось які статї: В. Чермака про Марію Собєску; I. Третяка про Пушкіна (133); А. Брікнера про „Taniec Rzeczypospolitej Polskiej" Ґабрієля Красїньского, каштеляна полоцького (133). Ся остання має специяльну для нас вартість тому, що Taniec R. P., хоч твір літературний, віршований, служить теж історичним жерелом до рр. 1655—1669. Головно обговорена там шведська війна, але записані теж найважнїйші події на Українї і ремінїсценциї Хмельнищини. Інтересно, що вину відорвання України автор признає головно польському війську. Д. Брікнер переповідаючи зміст сеї памятки, мало дав позору в напрямі важности сеї теми для історийї України. *С. Т.*

Kwartalnik historyczny між розвідками ориґінальними побіч працї д. Шорра про орґанїзацию Жидів в Польщі, що буде обговорена на иньшім місци, подав іще інтересну для нас статю проф. Бальцера O zadrudze słowiańskiej. Се властиво велика рецензия (ст. 183—256) на нові працї в тій справі, як сам автор каже — уваги і полєміка. Автор широко обговорює тут роботи чеських учених Kadlec'a та Peisker'a, але робить се так основно, подаючи свої вислїди і замітки, що праця його стає дійсною розвідкою. Особливо важна вона для інформациї, бо автор подає і перегляд важнїйших праць та поглядів на задругу та зіставивши їх і доповнивши материял жерельний, якого згадані автори не вичерпали, розбирає основно їх роботи, полємізуючи особливо з Peisker'ом. З Kadlec-ом в результатї годить ся, бо й сам в своїй Rewizyi teoryi o pier-

wotnem osadnictwie w Polsce (Kwart. hist. 1898) висказував погляд, що задруга се стара, специяльно славянська людова інституция. За те засадничо він противить ся теориї Peisker-а, нїби первісна власність у Славян була індівідуальною та що задруга повстала під впливом чужим, а не була витвором економічно-правних відносин народів славяньских. Тож більша частина розвідки посьвячена полєміції з тими поглядами.

По за тим інтересних для нас розвідок нема, так само не знаходимо нічого і в рубрицї „Miscellanea“. З відділу рецензийного, як звичайно, подамо інтереснїйші рецензиї з іменем рецензента в скобках, тим порядком, в якім вони уміщені. В статї „Z mitologii słowiańskiej“ обговорює проф. Brückner працї Machal-а (Nakres slovanského bajéslovi), Čern-ого (Mythicke byłośce łužiskich Serbow), ряд розвідок проф. славістики в Collége de France Leger присьвячених славянській мітольоґії (Revue de l'histoire des religions XXXIII, XXXV і в Etudes de mythologie slave), німецькі працї Weigl-а (Bildwerke aus altslavischer Zeit), Köhler-а (Zur Beurtheilung der Bildwerke aus altslawischer Zeit). Той самий рецензент присьвячує осібний перегляд новійшим працям про заодрянську Славянщину. З иньших обговорені: Ящуржиньский Свадьба малорусская какъ религіозно-бытовая форма (рец. Zdziarski відмовляє працї всяку вартість, бо й материял не зібраний, як треба, а виводи, мовляв, просто неможливі), Halban Zur Geschichte des deutschen Rechtes in den Gebieten von Tschernigow und Poltawa (рец. Rolny згоджуєть ся з автором, що право німецьке сягнуло далеко на схід, навить туди, де воно не мало урядової санкциї), Małecki Znaczenie unii horodelskiej z punktu widzenia heraldycznego; Piekosiński O źródłach heraldyki ruskiej (рец. Jabłonowski веде загальну полєміку в тій справі, див. наш огляд за р. 1898), Piekosiński Goście polscy na soborze konstancyjskim (рец. кс. Ліковский тої гадки, що праця дає не богато нового), Франко - Хмельнищина в сучасних віршах (в рец. своїй проф. Brückner старає ся доповнити працю д. Франка, що знав лише рукописї львівські і дещо краківських, та подає на пробу деякі вірші з рукописий ґданських, вроцлавських та петербурських, яко зразок богацтва того рода лїтератури), Пташицкий Щорсовская бібліотека гр. Литавора Хрептовича (коротка згадка Brückner-а), Niederle Staroveké spravy o zeměpisu východni Evropy ze zřetelem na země slovanské (той самий рец. підносить з признанєм богацтво жерел та безсторонний виклад ріжних поглядів, але сумнїває ся, чи можна тут ще що нове сказати), Goetz Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius (праця по гадцї рец. Brückner-а справи вперед не посуває, як і загалом в тих питанях німецькі учені стоять позаду за славяньскими), Волкъ-Карачевскій Борьба Польши съ козачествомъ въ второй половинѣ

XVII и началѣ XVIII в. (рец. Korzon в просторій та тенденцийній критиці називає роботу зовсім непожиточною: коли він забирає ся до рецензиї, то робить се длятого, щоб прояснити загадку, чому вона пèчатана в „Университетскихъ Извѣстіяхъ“? Що правда, була ся праця доволї остро оцінена в Записках т. XXXVII, але по що-ж такі інсинуациї, що у д. Карачевського грабіж та убійство — се ідеали українського народа? По гадці рецензента замість описувати огидну історию Руїни ліпше обсервувати в каторгах, які то праці суспільні можуть зацвисти між злочинцями, зрештою відсилає в сїй справі до правників-криміналїстів. На погляд рецензента упадок козацтва тим і поясняєть ся, що на самих злочинах нї Хмельницький, нї його наступники не могли заснувати незалежної української держави нї економічного розцьвіту українського люду. Вершок всього — се кінцева замітка рецензента, де він ставляє д. Карачевського побіч автора Коліївщини Шульгина та питає, чи то alma mater (розуміє ся київська) навчила обох авторів так розуміти історию? Дуже дивно, що редакция Kw. hist. видрукòвала на своїх сторонах сю рецензию, і то без всяких застережень. Молчановскій Три листи отаманів кошових до шведських королїв і Rawita-Gawroński Filip Orlik (того самого рецензента, що й тут стоїть на такім самім становищу: листи видані Молч. — се безвартостні памятки козацької дипльомациї, недотепної і що до стилю і що до полїтичної гадки, а погляд д. Ґавронського, що Орлик се один з найбільш образованих та найлїпших гетьманів козацьких — за підхлїбний), Starkel Rok 1848 (рец. Б. Лозїнський доповняє працю, особливо що до гр. Стадіона; на його гадку рік 1848 жде ще свого історика; специяльно-ж що до „фатального“ союза Стадіона з Русинами робить рецензент замітку, що історик, котрий тим займе ся, знайде богато несподіванок в архівальних жерелах, що Стадіон перед центральним правительством не брав так дуже в опіку Руску раду, коли гр. Ґолуховский в р. 1849 „остерігав“ центральне правительство перед шкідливими для держави аспірациями Ради).

З видавництв і публїкаций жерел обговорено в сїм року отсї: Prace filologiczne (вид. варшавське) V, II і Archiv für slavische Philologie XX (проф. Brückner). Знов той сам у статї Literatura ludoznawcza, обговорюючи етноґрафічні видавництва, посьвячує доволї місця і публїкациям нашого Товариства, а передовсїм Апокрифам д. Франка. Далї — Acta Tomiciana (проф. Finkel п. з. Polityka polska w sprawie węgierskiej 1528), археольоґічне видавництво Światowit (рецензент Bąkowski), Věstnik Slovanskych Starožitnosti (рец. Brückner), Abraham Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich 1896/6 і 1897/8 (анонїм), Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums

I–V (рец. К.), Извѣстія отдѣленія русскаго языка і словесности Имп. Академіи Наукъ (рец. Brückner), та вкінци Bayger Szkic geograficzno-historyczny i etnograficzny powiatu trembowelskiego (рец. Pazdro уважає найлїпшою часть етноґрафічну).

Як звичайно, так і в сїм роцї є в Kwartalnik'у огляд лїтератури істориї всесьвітної. В минувшім роцї заведена хронїка, де зареєстровано також важнїйші прояви наукового житя українсько-руського. Знаходимо тут також обширний некрольоґ проф. Анатоля Левицкого, в котрім автор (д. Papée) у відповідь на жалї, які підношено над могилою помершого історика унїї, що з ним іде в гріб „гарний" тип „gente Ruthenus, natione Polonus", висказує надїю, що чейже покійний не буде послїдним ісповідником унїї(!) *Ю. Л.*

Wisła (т. XIII). Сьогорічний том „Wisły" містить тільки одну замітку, що дотикає безпосередно нашого фолькльору. Се замітка д. З. Рокосовскої п. н. „Chleb. Jego znaczenie w przesądach, lecznictwie i codziennym życiu, zebrane na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiahelskim". Авторка подає тут спосіб випіканя ріжних родів хлїба і повірки привязані до нього та забобони. Очевидно, що замітка ся не може класти ся побіч поважної подібної працї проф. М. Сумцова „хлѣбъ въ обрядахъ и пѣсняхъ", якої авторка не знає, але вона й не претендує на те.

Є праця, що дотикає посередно нас. Се „Materjały do bibliografji ludoznawstwa polskiego. Dzieła i artykuły z lat 1878—1894", д. А. Стшелєцкого. Про сю працю була вже згадка при обговорюваню попереднього тому „Wisły", через те не буду довше затримувати ся над нею. Скажу тільки, що вона наскрізь дилєтантська, побіжна, а материяли зібрані в нїй цїлком припадкові і довільні. Звідки приміром українські працї зачислені до польського „ludoznawstwa", се пояснив би хіба сам автор, але на жаль не зробив того. Про назви українських праць, поперекручувані до непізнаня, шкода й згадувати. Зазначити ще треба, що деякі польські автори навить у етноґрафічних працях не можуть позбути ся ідеї „історичної Польщі"; до них належить і д. Стшелєцкий. Чи се виходить на користь обєктивности праць, над тим вони не призадумують ся, хоч повинні-б раз се зробити.

У відділї рецензий надруковані замітки д. Здзярского про „Етноґрафічний Збірник" т. II (ст. 183—187) та III і IV (ст. 316—317). Автор в засадї не прихильний до сього виданя, не знаючи одначе докладно діяльности Наукового Товариства, а специяльно його Етноґрафічної комісиї, висказує цїлий ряд фраз, на які не тільки не можна згодити ся, але навить признати їм яку-не-будь дійсну підставу.

З иньших статий треба зазначити дуже красну працю С. Удзєлї „Świat nadzmysłowy ludu krakowskiego na prawym brzegu Wisły“, де зібрано дуже богато цїнного материялу; І. Кіборта „Wierzenia ludowe w okolicach Krzywicz w pow. Wilejskim“; дві працї Е. Маєвского „Nietoperz w pojęciach i praktykach ludu naszego“ та „Sowa w mowie i pojęciach ludu naszego“ і В. Налковского „Kronika geograficzna na rok 1893“. *В. Г.*

Lud (т. V) окрім статї Шнайдра, обговореної низше, дав іще кілька більш або меньш інтересних статей: Невеличка статя невідомого автора „Niektóre wierzenia ludowe w Rudkach“ приносить деякі причинки до народнїх вірований. Богато одначе між ними загально звістних і друкованих нераз уже по ріжних статях та збірниках. В „Szczedrówkach z Michowy“ подає д. Ґавроньский пятнатцять текстів щедрівок, записаних у Добромильськім повітї. Язикових похибок у них далеко меньше, як у текстах попереднього річника, але все і вони є. З друкованими вже щедрівками не порівнував д. Ґавронський своїх записів зовсїм, хоч сама цїкавість повинна була його до того спонукати, — чи не було де вже щось подібне друковане.

Д. Кричиньский подає в статї „Szopka w Podhorcach“ тексти примітивної вертепної драми. Усїх фіґур виступає в вертепі 17. Вони такі: смерть, чорт, дїд, коміняр, пан, Жид і Жидівка, хлоп Василь і баба Горпина, розбійник, візник, Угрин, Мартанка, улан, козак, Текля, чарівниця. Представлені отже в вертепі не тільки ріжні верстви суспільні, але й ріжні нациї: Поляки, Русини, Жиди, а навить і Словаки мають тут свойого представителя. Тексти польські, тільки хлоп, розбійник і козак говорять по руськи. Тексти в порівнаню з иньшими вариянтами вертепної драми поскорочувані. Драма кінчить ся гумористичними відповідями Жида на питаня ставлені йому хлопцем. Між ними є й два анекдоти оброблені С. Руданським („Pchła“ та „Нї зле нї добре“) в його Співомовках. В невеличкій замітцї Б. Сьвіднїцкого „Przyczyna burzy i niektóre wyobrażenia religijne“ цїкаве оповіданє про те, як собі нарід представляє причину бурі. Варта уваги ще невеличка замітка д. Здзярского п. н. „Sobótka w Sanockiem“ виймлена з посмертних паперів Жеґоти Павлї. У нїй поданий коротенький опис давного культу Купала та чотири куплєти пісень, співаних при огни, розложенім у честь Купала. Замітка цїнна тому, що зроблена на Угорській Руси; вона вказує, що і там віддавано почесть тому божеству, хоч тепер обряд сей цїлковито, здаєть ся, там затратив ся.

Із иньших статий треба піднести дуже цїкаву працю (конець) д. Здзярского „Pierwiastek ludowy w poezyi A. Mickiewicza“, де зібрано богату лїтературу відповідних народнїх мотивів; М. Удзєлї „Gry

і zabawy dzieci w Bośni"; Надморского „Słowińcy i szczątki ich języka" і Сьвентка „Przyczynek do Hagady", де поданий польський текст т. зв. евангелистої піснї. *В. Г.*

Archiv für slavische Philologie, т. XXI (ст. 1—644) — обіймає отсї статї, що можуть інтересувати нас безпосередно:

V. Jagić: Die slavischen Composita in ihrem geschichtlichen Auftreten (ст. 28—43). Се докінчене статї, розпочатої ще в попереднім річнику Archiv-а. З українсько-руських памятників узяв автор лїтописи „Слово о полку Ігоревім" і історичні думи (з виданя М. Максимовича).

Olaf Broch: Aus der ungarischen Slavenwelt (ст. 49—61). Автор обговорює критично дві працї д. В. Гнатюка, що дотикають ся угорських Русинів, а то: „Етноґрафічні материяли з Угорської Руси" (том III і IV Етноґрафічного збірника) і статю „Руські оселї в Бачцї" (том XXII Записок). Д. Брох висказує ся з признанем і похвалою про працї д. Гнатюка („die Arbeit ist in mehreren Hinsichten ohne Weiteres zu rühmen und empfehlen"), бажав би лиш, щоб ґрафічне віддаване звуків, а специяльно самозвуків дотичних диялектів було докладнїйше і консеквентнїйше. Сї уваги д. Броха здають ся менї зовсїм оправданими і справедливими. Заразом полемізує він з д. Гнатюком що до назви земплинського диялекту. Д. Гнатюк уважає сей диялект руським, д. Брох східнословацьким. „Wo wir einem *krava*, *slama* gegenüberstehen, daneben *pęc*, *moc* u. ä., ebenso *d* vor *l* bewahrt, z. B. Fem. Praet. *vedla*, finden, da müssen wir von der Sprache, dem Dialekt sagen, dass er nicht russisch, russinisch, rusnakisch ist. Durch weitere und vorurtheilsfreie Untersuchung der vorliegenden Dialecte wird Herr Hnatjuk übrigens ohne Schwierigkeit erkennen, dass die erwähnten Kriterien nur ganz äusserliche Markmale eines durchgreifenden Unterschiedes des bei mir ostslovakisch genannten Sprachidiomes von dem Ugrorussischen sind. Um den ganz und gar verschiedenen Bau des Vocalismus der zwei Idiome, den Herr Hnatjuk nicht gefasst hat, nur flüchtig zu erwähnen, so ist aus meinen Beschreibungen einem Jeden ersichtlich, wie das Ostslovakische — um älteren Verschmelzungen ursprünglich verschiedener Vocale wie des alten *y* und des alten *i* nicht zu erwähnen — von jeder jetzigen Vokalkategorie praktisch gesprochen nur eine Nuance, den wide-Vocal, besitzt, während das Rusnakische (s. Archiv XVII) überall zwei Nuancen hat, eine weite (offene) und eine enge (geschlossene), ja in gewissen Fällen bis auf drei Nuancen kennt, die lautgesetzlich und bewusst getrennt sind і т. д." (ст. 57—58). Уваги д. Броха в кождім разї цїнні і заслугують пильної уваги й провіреня.

A. Leskien: Die Betonungstypen des Verbums im Bulgarischen (ст. 2—10) і його-ж: Unrersuchungen über Betonungs- und Quantitätsverhältnisse in den slavischen Sprachen (ст. 321—398) — обі статї взірцеві що до методу.

Const. Jireček und V. Jagić: Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993. Мова про напись на нагробнім камени, який казав поставити цар Самуїл свому батькови Николї, матери (Мариї?) і братови Давидови в р. 993. Тепер він у церкві села Ґерман в західній Македонії. Се найстарший докладно датований памятник славянський взагалї (глаголицькі букви в грамотї з р. 982 старші вправдї о 11 лїт, але сама грамота ще не зовсїм певно вистудийована). Букви написи нагадують своїм палеоґрафічним характером глаголицю. Се дає притоку проф. Яґічу до такого висказу про письмо славянське: Первіснїйше письмо глагольське. Від царя Симеона, грецького вихованця, входить що раз більше в ужитє й письмо кирильське (первісно може лише в епіґрафіцї). В кождім разї переважила в Болгариї кирилиця доперва в XII в., хоч глаголицькі вставки в Псалтирі бальонськім, написанім у XII в. в Охридї, так калїґрафічні, що і в XII віцї мусїла глаголиця ще практично жити в Болгариї. На житє глаголицї в Болгариї в X — XI віцї вказують численні кодекси, що повстали в Македонїї (вчисляючи в те й Сьвяту Атонську гору). Кирилицї треба абсолютно признати перевагу вже для X в. лиш у східній Болгариї, бо инакше годї було-б пояснити чому Русь знає лиш кирилицю. З иньших статей згадаємо:

A. Brückner: Beiträge zur ältesten Geschichte der Slaven. I Misaca, rex Licicavicorum („Misaca“ то не „Mieszko, Mieczysław“, лише cognomen „медвідь“, а „Licicavici“ то перекручене анналїстом патронїмічне „Lestkovici“ від Lestko, Lstek, Lściek gen. Lestka або Leśćka, звідти Leszka, а звідти знов пізнїйший nom. Leszek). II, Galindensage (аналїза переказу з „Cronica terre Prussie“).

A. Brückner: Randglossen zur kaszubischen Frage (з нагоди появи „Słownika języka pomorskiego“). Автор виступає проти того, щоб Кашубів уважати окремим від Поляків народом, а радше проти подвійної міри, одної для Русинів і Словаків, котрим не хочуть признати самостійности супроти Великоросів і Чехів, хоч за тим промовляє богато моментів, другої для Кашубів, яких радо відокремлюють від Поляків навить без відповідної підстави — одно й друге задля хвилевої полїтичної тенденциї (ст. 75).

P. Syrku: Zur Geschichte des Glagolismus in Böhmen. Кароль IV заснував чисто славянський монастир бенедиктинський в Празї (na Novém městě) за дозволом папи Клементия VI в р. 1348 і покликав до нього глаголицьких монахів з Сени в Дальмациї (Zengg, італ. Segna).

Такий самий монастир заложив Володислав Ягайло р. 1390 в Кракові (на передмістю Клепарівськім) — на жадане королеви Ядвіґи. Автор подає історию празької інституциї. В загалї Кароль IV являє ся в листї до царя сербського Стефана Душана (з 1355 р.) славянофілом, що хотїв би усїх Славян бачити в сполученю, а підставою того сполученя мав би бути католицизм з лїтурґічним язиком церковно-славянським. Статя взагалї дуже цїкава, бо показує, як давно вже плили течиї, що ще й нинї ворушать житє славянських народів.

E. Ščepkin: Wer war Pseudodemetrius I? Се продовженє статї розпочатої ще в XX томі Archiv-a. Праця дуже старанна, зачіпає нераз тогочасну Україну.

Const. Jireček: Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte — подає богато цїкавих дат і звісток про культурний стан раґузанської републики в першій половинї XVI в.

В бібліоґрафічнім відділї заслугують з ріжних причин пильнїйшої нашої уваги: W. Vondrak про „Slovakisch - kleinrussische Studien“ д. Броха; G. Polívka про „Этнографическіе матеріалы“ Грінченка і „Етноґрафічний Збірник (I — V) товариства імени Шевченка; V. Jagić про „Povjest književnosti hrvatske i srpske“ Дра Шурмана; A. Brückner про книгу: „Jan Kochanowski, jego ród, żywot i dzieła. Przez Romana Plenkiewicza“. *I. K.*

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

А. Спицынъ — Разселеніе древнерусскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ (Журналъ Мин. Нар. Пр. 1899, VIII, с. 301—340).

Статя під вище наведеною назвою стоїть в певнім звязку з археольоґічними оглядами тогож автора, зробленими по окремим місцевостям (Труды Русск. отд. Имп. Археол. Общ.); вона дає загальний начерк археольоґічних звісток і на підставі їх — уваги про давнїйший побут східнословянських племен.

Автор починає від опису давнїйших типів похорону — похоронного поля з урнами, переходить потім до могил, застановляючись побіжно над териториєю їх розширення. В другій частинї статї йде детальний огляд могил і могильних знахідок вже по окремим етноґрафічним областям.

Етноґрафічна схема давнїх руських племен представляє ся автору так: перша ґрупа — Волиняне, Деревляне, Поляне, Дреговичі, друга — Кривичі й Новгородцї. Сїверяне, Радимичі, Вятичі творять окрему ґрупу, де нема вже такої культурної одности, яка істнує в двох перших; в обопільний полїтичний звязок племена отсеї ґрупи входять десь в XI в., місце зверхників займають Сїверяне.

Могили з паленєм мерців зустрічають ся найбільше у північних племен, де, здаєть ся, й повстали вперше — під впливом норманським, на півдні — у Сїверян і Бужан, рештa уживає отсей тип не так часто. Північні племена в IX і на початку X в. були під культурним впливом латишської галузи литовського племени (тип Люцінського гробовища), потім у X в. вже можна помітити силу річий норманського й східнього виробу.

Волинські й київські знахідки коштовних річей гарного виробу X—XI вв. доповняють сьвідоцтва місцевих могил про культурний стан сих племен: у волинських знахідках зовсїм нема слїдів норманського впливу. Про культурні впливи у Сїверян і Бужан ще не можна говорити з огляду на неповноту иньших археольоґічних звісток.

При кінцї автор згадує про важність фільольоґічних дослїдів задля вияснення деталїй історичної ґеоґрафії і вказує на трудности в розвязанню питання про відносини давнїх Кривичів до сьогочасних Білорусів.

О. Г.

Н. П. Загоскинъ — Исторія права русскаго народа. Лекціи и изслѣдованія по исторіи русскаго права, т. I — Введеніе. Казань, 1899, ст. XVI+512+III.

Професор історії „русского права“ в казанськім унїверситетї д. Заґоскін, звістний своєю „Историею права Московської держави“ (1877—9), задумав дати курс історії права „русского народа“, в дуже широкій скалї: автор сам розчисляє його на 12 томів, і сей перший том служить тільки вступом. Автор надїєть ся давати по тому на рік і таким чином можливо скоро виповнити свій плян, але з передмови довідуємо ся, що перший том почав друкувати ся ще 1893 р., так що потім прийшло ся дещо передрукувати, де що доповнити в кінцї тому. Автор каже, що причиною проволоки були ріжні питання, які виникли перед ним при сїм вступі. Очевидно, автор, що взагалї, скільки знаю, близше не студиював специяльно давньої Руси, уже розпочавши свій курс побачив потребу глубше вглянути в її історию, і на се пішло досить часу. Невважаючи одначе на значний наклад часу і працї, вложених автором у сї prolegomena, вони вийшли зовсїм не особливі: говорить ся про богато річей, але поверховно, з чужого голоса, автор подекуди, очевидно, сам не виробив собі ясної думки про справи; відомости часто перестарілі — автор на сучасний стан науки підняти ся не потрапив. Се все не заповідає від нового курса проф. Заґоскіна особливих користей для науки староруського права. З рештою в його схемі се право й займає другорядне становище: з 11 томів, призначених ним для самого курса, 5 томів він дає для Московської держави, 4 для Российського цїсарства, і тільки 2 попереднїм часам: оден том давнїй Руській державі, другий — Володимирсько-московським князївствам, північним републїкам і русько-литовському праву. Очевидно титул: „Історія права руського народа“ автор (може й не сьвідомо) розуміє як історию права „великоруського народа“ (така μεταλλαγή понять звичайна у российських учених), і староруське право було-б введено в курс властиво як реціповане великоруським, але тим вже не витолкуємо, чому в курс введено й русько-литовське: видко,

у автора на тім пунктї неконсеквенция (на жаль — теж досить звичайна), і він собі не здав справи, що властиво буде предметом його курса: як би предметом було дійсно право „русского народа" взятого з росийського етноґрафічного погляду — себто народів українсько-руського, великоруського й білоруського, то ми повиннї-б були стрінутись тут і з українським правом XVII—XVIII в., і староруське та русько-литовське право повинно-б було зайняти трохи инакші місця в плянї — але до такого розуміння росийські історики права „іще не дійшли".

Сей вступний том складаєть ся з двох частин: огляду історії науки й огляду сформовання „народа й держави". Перша, вступна в тїснійшім значінню слова частина має якийсь несистематичний і навить хаотичний характер: говорить ся тут про богато річей, які безпечно можна-б було проминути, але говорить ся все досить поверховно й загально. Вона починаєть ся оглядом росийської історіоґрафії взагалї, що до середини XIX в. дає мало що більше, як коротенький огляд Бестужева-Рюміна і анї в порівняннє не може іти з книгою Мілюкова, потім переходить в огляд катедр руської історії й права на росийських унїверситетах. По тім наступає трохи інтереснїйший, але все досить поверховний огляд студий над істориєю руського права; автор дає досить місця бібліоґрафії — на сім полї він виступив ще в 1891 р. з осібним показчиком, котрому вже тодішня критика виказала і неповноту й припадковість складу; не можна сказати, щоб і в сїй новій книзї не можна було сього закинути. IV і V відділи — огляд джерел до пізнання народнього житя і помічних наук — особливо поверховні й малоцїнні; автор далеко лїпше-б зробив, як би заощадив сю „значну кількість сторін", відославши читача до специяльних курсів історіоґрафії й історії лїтератури. Замикає сю частину виклад схеми, прийнятої автором, і виказ найважнїйшої лїтератури предмета.

Друга частина більш систематична, але не глубша і не солїднїйша. Автор говорить про початки Словянства й Руси, про початки суспільно-полїтичного устрою на Руси і ґенезу Руської держави, але все се не богато дає читачу. Автор забогато бабраєть ся в перегляді ріжних теорий, і при тім показує дуже слабе ориєнтованнє в питаннях, про котрі говорить, і несьвідомість новійшої наукової лїтератури предмета. Виклад доведено до часів Олега, котрі автор уважає вихідною точкою історії державного житя й руського права, iґноруючи лїтописні елюкубрациї з попереднїх часів. *М. Грушевський.*

Обзоръ исторіи русскаго права проф. М. Ф. Владимірскаго-Буданова. Изданіе третье, съ дополненіями, К., 1900, ст. VII+667+II.

Курс історії права проф. Буданова вийшов третїм виданнєм. Займаючи авторитетну позицию в науцї, сей курс зістаєть ся властиво й досї одиноким як підручник, змагаючи до можливої повноти системи. Що правда, ся повнота — тільки релятивна. Автор сам зазначає, що в книжку сю не увійшла істория русько-литовського права — з огляду на характер книги як унїверситетського підручника. Нема тут — і сей брак уже нїчим не мотивуєть ся, і права українського пізнїйших часів. Тим часом се має бути „істория национального права „русского“ (а не істория права „русскої“ держави)“ — с. 3, і тому не містить прав иньших национальних прав Российської держави. Шан. автор стоїть, як бачимо, на тїй же неконсеквенциї, на якій досї стоїть переважна маса российських дослїдників — підміняючи понятє „руського народа“ (правильно треба-б казати: руських народів) понятєм великоруської народности, і без підстави аннектуючи її давню руську (українсько-руську) історию. Ся основна похибка, котру що йно починають спостерегати декотрі з российських дослїдників (див. Записки т. XXXVII, Бібл. с. 8), занадто загальна (пор. попередню рецензию), аби її ставити в вину д. Буданову, хоч як вихованець Київа він міг скорше з'ориєнтувати ся в нїй, нїж дослїдники, що нїколи не стикали ся з українським питаннєм у науцї.

Виданнє зветь ся доповненим — автор дїйсно вложив в нього дещо працї. Окрім таких більш формальних доповнень як у показчиках лїтератури (сї показчики і тепер ще полишають де що до бажання) ми знаходимо наново написані уступи. Не запускаючи ся в перегляд поглядів автора (на се-б не вистало місця в нашій рецензиї) ми занотуємо власне найбільше інтересне для нас з сих доповнень.

На с. 12—14 читаємо екскурс в давню руську термінольоґію: автор доводить, що понятю „держава“ відповідає в давнїй лїтературі слово „земля“ і толкує се зі становища земської теориї, взагалї сильно акцентованої в його курсї.

На с. 38—9 невеликі, але інтересні нотки про закупів і ізорників.

На с. 48—93 полєміка з проф. Серґієвічом що до боярської думи (нові додатки автора переважно мають полємічний характер, і львина пайка сеї полєміки в питаннях давнього руського права припадає на долю власне проф. Серґєєвіча — поруч проф. Буданова найавторитетнїйшого дослїдника руського права).

На с. 56—62 — про понятє віча, про відносини пригородів до города, тут ще (с. 62) автор пробує довести, що віча збирали ся періодично, але минї здаєть ся, що підстави для такого припущення, на які вказує автор, за слабі.

На с. 314—5 боронить ся руський характер „покори“ (полєміка з Пр. Домбковским).

На с. 448 — про маєткові відносини супругів.
На с. 474—482, 489 — про ряд і спадщиннє право взагалї.
На с. 632—3 — про орґанїзацию староруського суду.

М. Грушевський.

М. А. Ясинскій — Лекціи по внѣшней исторіи русскаго права. Выпускъ I — 1. Введеніе, 2. Исторія источниковъ права перваго (земскаго) періода, К., 1898, ст. II+162.

Се друкований курс лекций, призначений для студентів (хоч на нім не означено сього виразно). Автор — доцент київського унїверситета, ученик проф. В.-Буданова, що досї специяльнїйше давнїм руським правом не займав ся (його специяльністю було право в. кн. Литовського). Розуміє ть ся, від такого курсу, виданого для ужитку слухачів, і при таких обставинах, не можна жадати ориґінальности; автор і не змагає до неї та іде за найбільш авторитетними поглядами, передовсїм свого ш. учителя, вистерегаючи ся від всяких сьміливійших і скрайнїйших гіпотез. В результатї маємо користний підручник, що дуже добре може служити до ориєнтовання в джерелах давнього руського права. Вони уложені в таку схему: право звичайове, умови, церковні устави, збірники византийського права, Р. Правда, Псковська й Новгородська судні устави. Подекуди видко прогалини в обчитанню автора в науковій лїтературі, тим нпр. треба пояснити, що він приймає лїтописне оповіданнє про Ігорів похід 944 р. за факт, або згадує про церковні грамоти Льва й Любарта, нїчим не згадуючи про їх неавтентичність; в переглядї поглядів на церковні устави нпр. не бачимо згадок про погляди авторитетних канонїстів проф. Павлова і Суворова, і т. и. Але се другорядні недостачі. Більш важна — повний брак лїтератури (окрім вичислення видань текстів).

В другій книжцї автор заповідає паралельні огляди джерел права в. кн. Московського й Литовського. Досї, три роки по виходї першої книжки, я ще не чув про вихід сеї другої. Було-б прикро як би ся обіцянка зістала ся не сповненою: коли сю першу книжку ми признали користним підручником, ще більше причин маємо жадати вихода огляду джерел права в. кн. Литовського з огляду на те, що такого огляду в лїтературі досі не було, а автор як раз в сїй сфері робив специяльно. *М. Грушевський,*

Н. Суворовъ — Учебникъ церковнаго права, Ярославль, 1898, ст. XIII+597+VI.

Ся книжка, як поясняє і сам автор в передмові, служить скороченнєм його Курса церковнаго права, виданого в 1889—90 в двох томах.

Скорочуючи його, очевидно з — цілею дати унїверситетський підручник, автор заразом значно переробив його й доповнив ново здобутими фактами й спостереженнями. В результатї інтересовані питаннями староруського й загального православного канонїчного права будуть мусїти рахувати ся з обома виданнями, шукаючи в першім ширшого викладу, в другім — новійшого стану питань. Як і Курс так і нинїшнїй підручник складаєть ся з двох частин, з котрих перша містить історию канонїчного права (інститутів і джерел), друга — доґматичний виклад, при чім автор обговорює право християнських церков і конфесий взагалї. Для староруського й новійшого православного канонїчного права підручник особливо користний, і ми дуже його поручаємо, хоч автор в істориї руського канонїчного права визначаєть ся подекуди гіперкратизмом (де що в сїм новім виданню він попустив — нпр. упустив фразу про непевність Ростиславової фундацийної грамоти — с. 227, пор. Курсъ І с. 318—9). *М. Г.*

В. И. Сергѣевичъ — Древности русскаго землевладѣнія, I—II (Журналъ мин. нар. просв. 1900, IX, X с. 58—89, 225—273).

Під таким титулом подав звістний історик права дуже інтересні статї до істориї володїння землею. Виходячи з памяток новгородських і московських, переважно XV—XVI в.. він на підставі їх стараєть ся реконструовати староруське володїннє землею. Основне теоретичне приготовання, тонка аналїза, комбінацийні здібности, а при тім значна обережність в виводах надають сим його дослїдам високий інтерес, а звичайна у нього прозорість і простота викладу — велику привабність. Натомість як кардинальну хибу його працї мушу піднести те, що в сих дослїдах своїх він обмежив ся материялами новгородськими й московськими, поминувши білоруські й українські з тих самих часів; виключивши їх зовсїм з круга своїх дослїдів, він тим самим відібрав своїм дослїдам половину вартости: його виводи про староруські відносини перше анїж можуть бути прийняті мусять бути перевірені на підставі материялів білоруських і українських і з ними координовані.

Перша статя названа „Своеземцы и крестьянскія общины“. Автор аналїзує новгородські катастрові книги (т. зв. писцові книги) XV—XVI в. й шукає в них останків давнїйших порядків з-перед московських часів. В т. зв. своєземцях, себто властниках земель (в противність поміщикам-державцям на ново розданих московським правительством землях), бачить він останок сього староруського володїння. Такими своєземцями виступають люде ріжних суспільних становищ, особи фізичні й правні (як монастирі), власники більші й зовсїм дрібні — селяне, що самі обробляють свою землю; всї вони мають повні права власности на свої землї, й ніякої

ріжниці з сього й иньших поглядів не можна помітити в володїнню боярськім, монастирськім і селянськім (с. 63—6); уже московське правительство потягнуло ріжницю між обовязаним службою — боярським і оподаткованим — селянським володїннєм (67—8). Порівнюючи сї виводи з слїдами старомосковських порядків, перед розвоєм системи держав (помѣстій), автор і тут відкриває анальоґічний лад, а з того виводить, що його треба прийняти „загально-руським" (с. 68); обовязок служби з землї був новиною (с. 76).

Опираючи ся на тім же материялї, автор ставить питаннє: чи були власниками в давнїй Руси також держава і селянська громада? На сї два питання він дає дві ріжні відповіди. В Новгородї були державні землї безперечно (автор здогадуєть ся, що вони сформували ся з земель, які держава викупала тут з рук чужих бояр). Хоч се було явище специфічно новгородське, але автор ставить здогад, що й по иньших землях, „за часів панування вічевого ладу", де князї часто міняли ся, „могла бути нерухома власність, що давали ся князеви в уживаннє; але належала не князеви, а князївству" (с. 74). Але се вивід зовсїм теоретичний, ніяких натяків на істнованнє таких земель, окрім княжих дворів, ми в джерелах не знаходимо, й істнованнє таких маєтностей, окрім дворів, кажу, досить непевне (пор. мою Історию України-Руси III, с. 289 і далї). Заразом автор виступає против теориї про кардинальну ріжницю княжої власти в Суздальщинї (характер патрімонїальний) і в давнїй Руси (державний) (с. 76).

Що до власности сїльських громад, то автор, не знаходячи слїду її в новгородськім катастрі, уважає її явищем пізнїйшим — наслїдком оселення селян на землях московського в. князя (в Новгородській землї — конфіскованих боярщинах): „треба думати, що і в иньшій Руси (поза Новгородом) власність сїльських громад не належить до первісних явищ нашої істориї" (с. 81). Автор при тім сам відступає від погляда висловленого ним давнїйше (в I м. Юридическихъ древностей). Се робить йому всяку честь як дослїднику. Одначе його новий погляд висловлено більш катеґорично, нїж се треба було, на мій погляд зробити. Автор міг заперечувати істнованнє в давнїй Руси громадської власности такої як у сучасної великоросийської „общини", але не повинний був при тім полишати можливости істнования прав селянських громад на певні землї (такі права могли творити ся попросту фактичними відносинами сусїдства) — прав, що часом могли навить зближати ся до того, що ми звемо громадською власністю.

Кінчить автор статю дуже інтересним здогадом, звідки узяв ся в Московській державі погляд про права держави на всї, принаймнї — не зайняті землї? Автор виводить їх з впливу масових конфіскаций, пе-

реведених московським правительством, отже уважає явищем зовсїм новим: „старинности перед-московські й московські однаково наші руські старинности, але вони дуже мало до себе подібні. Перед Москвою — своєземець-власник, в Москві переважний тип землеволодїння — залежний від правительства державець, котрого кождий крок потрібує бути затвердженим правительством“.

В другій статї — „Деревня, дворъ, село“ — автор застановляєть ся над формами володїння землею. Автор аналїзує термін „деревня“ як „господарство“ (тут невикористаною, а може й незвістною зістаєть ся йому анальоґія з нашим дворищем) і його відносини до двора (по дорозї (с. 230) підносить як цікаву прикмету — огороженність давнїх грунтів), виказує ріжницї в величности деревнї (с. 235); „селом“ він уважає таку осаду, де сидїв боярин (с. 254), але се рішучо противить ся лїтописному „селу смерда“ (під р. 1103 і 1111). Аналїзуючи склад господарства він виступає против зближування „деревнї“ з задругою (с. 237), але трактує сю анальоґію за поверховно; близше застановляєть ся він над термінами „складники“ (толкуючи як: взяті в одну податкову одиницю господарства) і сябри (с. 247 і далї) й на сїм полї переходить (с. 254 і далї) в критичний перегляд поглядів своїх попередників: дд. Лаппо-Данилевского, Єфименкової й Лучицького. Для нас тут найбільше інтересна полєміка про сябрів. Автор боронить погляди, що сябри — спільники володїння, в найзагальнїйшім значінню, й виступає против проб — надати їм яке специяльне значіннє (спільників звязаних родинними звязками і т. и.). Його арґументация промовляє до переконання, але треба пожалувати, що автор, застановляючи ся над значіннєм сього терміна, упустив найдавнїйший текст про них — в посланиї Климента, що кидає зовсїм иньше сьвітло на становище сябрів (людей, що сидїли на чужих землях, як ізгої - - пор. Історию України-Руси т. III с. 337).

М. Грушевський.

А. Г. Тимофеевъ — Исторія тѣлесныхъ наказаній въ русскомъ правѣ, Спб., 1897, ст. 227.

Свою — досить припізнену замітку про сю книжку подаю головно для того, аби остеречи читачів, щоб не надїяли ся від неї чогось з історії українсько-руського права. Автор займаєть ся в нїй правом Московської держави й Росийського цїсарства. Про давню Русь говорить ся на трох сторонах (с. 52—4, див. ще на с. 131) о стільки, що автор хоче розвязати питаннє — чи дістала якусь спадщину що до кар на тїлї Московська держава від давньої Руси; пів сторони присьвячено праву Русько-литовської держави; і тим і сим автор очевидно сам близше нїколи не займав ся, говорить побіжно, черпаючи часом з других рук.

Отже для української науки книжка зовсім нічого не приносить. Але для культурної історії взагалї і специяльно — для історії російської культури й виховання суспільности Російською державою книжка дуже інтересна: автор зберає масу фактів. Недавне відновленнє кари на тїлї в Росиї (1889) і протест, викликаний ним в суспільности, дає й певну публїцистичну пікантність книжцї — автор скрізь акцентує її. *М. Г.*

Maryan Sokołowski — Studya i szkice z dziejów sztuki i cywilizacyi. Tom I, Краків, 1899, ст. 531; з 47 ілюстрациями в текстї.

Збірка проф. Соколовского складаєть ся з 12 статей, друкованих по ріжних часописях і тїснїйше не звязаних межи собою. Для нас цікавійші будуть тільки три останнї, що трактують про руську штуку. Взагалї проф. Соколовский уважаєть ся Поляками за першого знавця й специялїста по руській штуцї. Сей погляд треба одначе приймати з застереженєм, бо коли серед іґноранциї польської публики в руській штуцї уважає ся проф. Соколовского великим знавцем, то взагалї взявши, треба сконстатувати, що відомости його тут дуже не повнї і часто перестарілі, як побачим зрештою низше.

Згаданї статї друковані межи 1882—89 р. і передруковані зовсім без зміни. В статї: „Bizancyum i Ruś“ з 1888 р. автор оповідає досить многословно історию упадку і перетвореня старинної византийської штуки, починаючи з X в., себто від того часу, коли ся штука могла прийти на Русь. Се перенесеннє византийської штуки на Русь представляєть ся авторови так: З архітектури церковної византийським зістав ся тільки плян, а решта витворила ся під впливом клїматичних обставин і західнього впливу в самостійний стиль. Автор переходить тут деякі з старих київських церков, як Десятинну, Софійську, Лаврську, але дуже побіжно; — натякає і на церкви новгородські; згадує також про т. з. голосники. Здаєть ся, автор не знає підставових праць Лашкарьова і тим поясняєть ся непевність його відомостей.

Памятки різьби, по гадцї автора, всї були привезені з Царгорода, або Салоники (чи знав автор різьблені плити михайлівські й лаврські ?).

З малярства автор згадує про фрески на сходах і хорах Софійської катедри й додає, що всї тогочасні церкви були ними цїлком покриті. Сказано також про зміст софійських фресків. Але додати треба, що для історії руської штуки далеко важнїйші фрески Кирилівського монастиря, а про них автор зовсім навіть не згадує. З мозаік згадано про мозаіки софійські і Михайлівського монастиря; про сї останнї автор каже, що вони слабше виведені нїж софійські і як „характеристичне“ явище подає се, що на мозаіках михайлівських замість грецьких маємо

руські написи, подібно, як на заході грецькі написи стали заміняти латинськими. Ся „характеристичність“ не повинна нікого дивувати, бо, як відомо, мозаїки софійського собора роблені грецькими майстрами, тому вони лїпші і мають грецькі написи, а мозаїки Михайлівського монастиря, по всякій правдоподібности, роблені руськими, місцевими майстрами, і тому вони гірше виведені і підписані по руськи.

Дальше говорить ся в статї про била і дзвони і про золотництво, а то про нагрудні хрести, які були дуже розповсюднені і які „цїловано для посьвідченя кождого, хоч би з гори віроломного акту“. Се, правдоподібно, могло мати місце, але не було нїчим специяльно руським, длячого отже автор се наводить в такім тонї, якби говорив про що характеристичне для Руси? Говорить ще автор про згадку монаха Теофіля в трактатї про середновічні технїки — „мабуть“ і про емалї руські, та про звістку Пляно Карпінї про руських золотників на службі у татарських ханів. По працях Кондакова про золотництво і емалїї се все виглядає дуже архаїчно; вправдї 1888 р. коли видана вперше ся статя, не було ще праць Кондакова, але в 1892 вийшли його: Емалї колекциї Звенигородского, а в 1896 Русскіе клады, отже друкуючи статю вдруге 1899 вартоби було покористатись ними.

Про ткани і вишивки византийські автор говорить, що йшли вони через Київ на захід, що вишивки сї широко уживали ся до руських убрань, так, що византийський довіз не міг заспокоїти всїх потреб і вишивки византийські замінювано руськими, а на доказ оповідає, що сестра Мономаха Анна заложила школу шитя і правдоподібно й вишиваня для дївчат. А що автор сказав би, як би довідав ся, що ся звістка зовсїм апокрифічна?

Врештї говорить автор про срібні гривни руські, переповідаючи теорію Усова.

Се був би, каже автор, материяльний вплив византийської культури на Русь, але далеко важнїйший був вплив моральний, вплив византийського духа, склінного до абстракцийних медитаций, який проявив ся в церковній руській лїтературі сього часу, а то великим числом апокріфів, що скоро розповсюднювали ся і перейшли у руську церковну штуку. Коли західна штука, як каже автор, з апокріфів приймала часть анекдотичну, себто ту що помагала до лїпшого зрозуміня якоїсь християнської правди, то руська штука взяла з апокріфів „виключно се, що було пересудом, вірою і мало характер зближений до доґмату“ (sic!).

Безперечно, каже дальше автор, що тогочасна Польща була також під впливом Византиї і то навіть більше нїж під впливом заходу, хоч і з другого боку видно було вплив заходу й на Русь і в житю церковнім і в штуцї (автор згадує про постійні (!!) зносини Ярославових

наступників з Римом, уставлене з порученя пап(!) сьвята перенесеня мощей св. Миколая, а дальше про вплив романїзму на руську архитектуру, як церкви полоцькі, смоленські, — чому не галицькі ?). Згадавши коротенько про початок Володимира на Клязмі, автор констатує знов вже в перших його будівлях XII в. иньший вплив, що не мав ніякої звязи анї з византинїзмом, анї з романїзмом: се вплив Азії, сходу; форми сї витворили з часом окремий російський стиль.

Друга з черги статя має титул: Badania archeologiczne na Rusi galicyjskiej. В сїй статї іде мова про дві річи: а) археольоґічні розкопки в Галичи, і б) ікону св. Івана Хрестителя в Бучачи. Що до першого то автор оповідає коротко історию тих розкопок і їх результати, та доходить на підставі їх до ось яких висновків: церков Спаса рішучо будівля византийська, і то в повнім значеню слова; автор при тім звертає увагу на незвичайну форму абсид, з котрих середня заокруглена і з середини, і з надвору, а обидві бічні, як він се собі представляє, в середині кантовато витяті. Знайдений фраґмент камінної кольони спірально жолобкованої — се, мабуть, останок іконостасу. Материял до будови був такий, якого уживано більше у византийській архитектурі ніж у західній(?); останки зеленого античного порфіру, якого на Руси нема і який треба було спроваджувати зі сходу, і останки поливаних кафлїв (котрі автор уважає останками орнаментациї стїн) — се певні докази, що церков була дійсно у византийськім стилю. Для порівнаня автор пригадує церков в Овручи і церков Бориса і Глїба в Коложі коло Городна з тогож менче-більше часу, що й галицька церков. Так як церков Спаська була зовсїм византийська, так знов пізнїйша церков св. Пантелеймона, хоч оперта на византийськім плянї, має безперечно великі признаки романїзму.

Другу частину статї займає полєміка автора з п. Дзєдушицьким з нагоди ікони Івана Хрестителя, найденої тим останнїм у старій дзвіници при церкві св. Миколая в Бучачи, фундованій Потоцким з XVII в. Сам автор ікони сеї не бачив і репродукцию її дістав аж пізнїйше, значить по написаню статї, яку автор зладив на підставі опису тогож Дзєдушицкого. Автор уважає його образом византийського типу — хоч не без західних додатків, Дзєдушицкий бачить в нїм слїди впливу фльорентийської школи. Заповіджено в вступі, що з нагоди сеї ікони автор поговорить про малярство, очевидно руське, але окрім полєміки в сїй частинї статї сказано про малярство досить мало і при тім нїчого нового.

Третя з черги статя написана з нагоди ставропіґійської вистави з р. 1888/9. В нїй пише автор поперед усего про орнаменти, головно на підставі Буслаєва і Стасова, обговорюючи виставлені рукописні книги прикрашені мінятурами, дальше йде річ про малярство, про вироби золотничі, а вкінци говорить автор про ткани й вишивки (фелони, плаще-

ниці, воздухи, антиміси: плащениця з василиянського монастиря в Жовкві, плащениця Марії, жінки Стефана Баторія з Путни). Користаючись Філїмоновим автор розріжняє вишивки руські від молдавських, яких богато можнаб ще тепер найти по буковинських монастирях, а що Молдавія мала свого часу вплив на Русь, і слїди його мусїли зістатись в штуцї, отже для прослїдженя сього впливу автор радить урядити також виставу в Чернівцях, щоб визискати для історії руської штуки те все, що має Буковина від Молдавиї. *М. Г—а.*

П. Жуковичъ — Къ вопросу о виновности экзарха Никифора, предсѣдателя Брестскаго православнаго собора, въ турецкомъ шпіонствѣ (Христіанское Чтеніе 1899, III, 573—583).

Д. Жукович, користаючи з дневника сойму 1597 р., надрукованого в додатках до I т. „Петра Могили" С. Голубева, а далї з листа короля Сигизмунда III до турецького султана, знайденого в однім рукописи петерб. Публичної бібліотеки (його прилучено до статї в ориґіналї — по латини і в російськім перекладї), боронить екзарха Никифора від давнього польського обвинувачення в шпіонстві. Одначе виводи — не геть то безперечні: в основі їх лежить отсей сильоґизм: коли король в своїм листї до султана не називає Никифора шпигом, а йно закидає замішаннє релїґійного спокою його підданих, та називає його приятелем козаків і підручником Москви, то значить і справдї польський уряд не вважав сього екзарха за турецького шпига, а підперав таку чутку лише задля неслави православних, що противили ся унії і мали своїм проводирем на Берестейськім соборі згаданого Никифора. Але а priori можливий тут і инший вивід: король не хотів назвати Никифора турецьким шпигом, аби не роздразнити проти себе султана і навмисне натякнув на зносини Никифора з козаками (з котрими тодї ворогував султан) і Москвою, аби обурити проти нього султана. *С. Г.*

С. Ѳ. Платоновъ — Очерки по исторіи смуты въ московскомъ государствѣ XVI—XVII в. (Записки историко-филологическаго факультета имп. С.-Петербургскаго Университета, часть LII), Спб., 1892, ст. VI+665, з картою.

Ся простора праця складаєть ся з пяти глав, що дають огляд внутрішнього стану Московської держави від половини XVI ст. до 1613 р. В деяких місцях студиї автор обговорює й історию тих українських земель, що в тім часї належали до Москви, а то Сїверщини. В першій главі — про територию Московської держави, стараєть ся автор подати характеристику південних городів Сїверщини з боку полїтичного,

воєнного та торговельного. В початку XVI ст. здобуті від Литви сї міста ділили ся на дві ґрупи: над Десною і над Сеймом; до першої належав Новгород С., Чернигів, Стародуб, до другої Путивль, Рильск; в XVI ст. найважнійшу ролю грає, як оборонна кріпость, Путивль. Через Сіверу переходили дороги, що лучили Москву з Польщею і Київом; торговельний рух був доволї значний, особливо торгували коноплею, над ріками лупано „жорновий камінь“; край був богатий лїсом і медом.

Ся характеристика української землї (ст. 87—8) вийшла у д. Платонова не повна, коротка і більш компілятивна, бо не оперта на властивім жерельнім материялї, лише на розвідках і статях. Що се була українська земля — про се анї згадки нема у сїй працї.

Сіверські городи відограли важнійшу ролю в 1604 р., пристаючи до Димитрия, що з Сіверщини зробив собі операцийну підставу (українські козаки також помагали Димитрию). Народ проти воєвод признавав царем Димитрия, один лише Новгород С. обороняв ся завзято. Прихильність Сіверян до Димитрия поясняє автор мотивами економічно-суспільними.

Ся частина працї (ст. 253—263) інтересна і доволї докладно подана, хоч громадний показчик жерел (до кількох уступів одна нотка) не може нам дати повного довіря до поодиноких висказів та поглядів автора. *С. Т.*

Изъ Украинской Старины — La petite Russie d'autrefois. Рисунки академиковъ С. И. Васильковскаго и Н. С. Самокиша. Пояснительный текстъ (росийський і французький) проф. Д. И. Эварницкаго. Спб., 4⁰, ст. VIII+98+20 таблиць в красках +1 рисунок.

Досї мабуть не було у нас так люксусового видання як се, котрого заголовок подали ми вище. Оцїнка його з артистичного боку була вже подана в IX кн. Л. Н. Вістника 1900, сказавши правду, сильно перехвалена, миж тут подамо кілька уваг про тексти д. Еварницького. Текст окрім вступу обіймає, відповідно до малюнків, історичні сильветки: про Сагайдачного, Б. Хмельницького, Кисїля, Ґонту, Сковороду, зрештою самі типи та археольоґічні репродукциї.

Перейдемо коротко перші. Про вступ нема що говорити — се фрази à la Величко. Лїтопись останнього чи не найбільш любе жерело історика д. Еварницького. Він йому так вірить, що поміж козацьких істориків зачисляє й Самуїла Зорку[1]. Для доказу про критичність автора доволї й сього. В характеристицї козаків стає автор на общерусскім становищи і зове їх борцями за „русскую народность“, тому

[1]) До козацької культури зачислив автор і Хронїку Юзефовича та дневник Осьвенцїма!

стає в клопотї, коли приходить ся говорити про похід Сагайдачного на Москву, і велить гетьманови спасти душу звістною перервою наступу на мури Москви. Умова Сагайдачного з Володиславом перед походом на Москву — се чиста видумка автора. Признати цїлу людність Київського, Брацлавського і Чернигівського воєводства козацькою — такого постуляту Сагайдачний нїколи не ставив. Ще цїкавійше, що Польща нїби прийняла його. До апокріфів в значній мірі належить теж твір Сагайдачного про унїю. Звідки знов узяв д. Еварницкий звістку про те, що Сагайдачний повиганяв польських панів — годї дізнатись, а вже кульмінацийним пунктом сїєї статї треба назвати ось які слова: „издавая отъ себя универсалы, подписывалъ ихъ „власною рукою“; автор думає, що „власна рука“ се те саме що „рука з властею“. Д. Еварницкий уважає себе Українцем, а не знає найперших слів української мови. Не знати теж чому імя Конашевич зове він, проти всїх дотеперішнїх істориків „отчеством“, коли се родинне імя, як се водить ся загально й нинї межи дрібною українською шляхтою в Галичинї. А чому у французькій транскрипциї Сагайдачний виходить Sagaïdatschny?

В статї про Хмельницького бажав автор теж охрестити сього гетьмана з московська, додавши йому „отчество“ Михайлович. Нехай нам д. автор подасть хоч один документ, де Хмельницький так назвав себе, то будемо йому дуже вдячні. В сїй статї автору наче бажалось закрити перед очима читача найбільш видну та характерну діяльність Богдана Х—ого, бо переповівши причини повстання (на свій лад), він доводить до битви під Жовтими Водами і перескакує від разу до 1654 р. нїби то до апоґея його діяльности. Але і в тім не здержав ся автор від фальшивостей, перекручувань та безкритичности. Чаплїньскому велить автор вкрасти жінку Богдана, хоч сей 1647 р. був удівцем. Після утечі веде його наперед на Січ, хоч властиво мусїв він бути наперед між Татарами. Д. Еварницкий, специялїст від битви під Жовтими Водами, начислює у Хмельницького лише 8.000 вояків, а у Поляків 30.000, хоч се як раз було на відворіть. Найбільше і найславнїйше дїло Хмельницького, яке дало йому імя, то перехід України під „високу царську руку“. Але пощо входити в полїтичне сумлїння д. автора.

Для чого д. Е—ий після Хмельницького умістив Кисїля, сього нїяким способом зрозуміти не можемо. Видно, треба було й чортови сьвічки... Але мабуть не мав де автор побалакати про унїю, отже вивів воєводу. Йому дуже хвалить ся, що держав ся православної віри, байдуже про се, що се був не гірший Поляк від Потоцкого в национальнім і полїтичнім розумінню. Для автора усе миле та любе, хоч би й підле, що тільки не унїятське. Бо щож таке унїя? — се спосіб придуманий Єзуїтами для ополячення, так немов би вельможі не пополячились ще перед

унією. Кисїля обороняє автор, як може: він не був „зрадником“ анї супроти козацтва анї супроти Польщі, він не виступав проти козацтва, як проти стану, але ставив інтереси держави вище інтересів стану... добре, але як згодити з сим слова сього Кисїля, коли доносить про ворожнечу між козаками, що чекає їх ще тяжча недоля: co daj P. Boże takim wróżkom felicem progressum, aby się o samą Afrykę oparły?

З иньших українських діячів виведений тут ще лише Ґонта та Сковорода. Всї иньші не знайшли мабуть прихильности у автора. В статї про Ґонту автор знов оповідає найбільше про православну церков, немов би Ґонта мав її добро на оцї. Зрештою оповідає автор уманську історию на основі записок Веронїки Кребс і розвідки д. Антоновича.

Біоґрафія Сковороди написана теж за иньшими; сього фільософа вивисшено туг до рівнї Сократа, мабуть за високо.

Оттже тілько всего про історичних діячів України, решта вже — се напів археольоґія, напів етноґрафія, з немалою фантазиєю. Єсть тут: полковник, хорунжий, писар, пушкар, вартовий, Січи і десять типів, козацьких, міщанських і селянських. В описах сих типів наші предки виходять якісь дуже некультурні та дикі. Хоч би й так у де-чім було, то мабуть ціль подібного видавництва по иньших лїтературах дещо иньша. Пісні і записи з народнїх уст записані так дико, що просто сором. Французький переклад дуже і дуже свобідний. „Изъ украинской Старины“ — мабуть початок лише такої публїкациї, але воно добре було-б лише під тою умовою, як би його повів хто иньший. *О. Г.*

A. Szelągowski — Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632, Льв., 1898.

Праця ся оперта головно на архивальнім материялї, не приводженім у нотках, тому й не легкім до контролї. І властиво кажучи, се більш звід материялу, який вимагає ще основного перероблення. Про зміст сїєї розвідки говорить вже сам заголовок. Тут і там діткнув ся автор й українських православних, яких діссіденти бажали мати до помочи, зразу для вибору королем Ґустава Адольфа, опісля для виборення для себе толєранциї. Шведський посол звернув ся наперед (1631) до козаків і єднав їх для свого короля „опікуна греків і євангеликів“. Самі польські діссіденти під проводом Кришгофа Радивилла рішили злучити ся з православними і всюди в інструкциях на сойм поставлено бажання релїґійної волї. Ся злука скоро одначе розбила ся. З сторони Поляків покладано надію на козаків, але сї не показували нїчим охоти боротись за чужу справу. Зрештою Поляки боялись їх способу войовання; від Швециї до помочи

не прийшло, від коли Ґустав Адольф умер і всї шанси вибору перейшли на Володислава IV. *С. Т.*

Guépin, Don Alphonse — Un apôtre de l'union des églises au XVII-e siécle. Saint Josapat et église greco-slave en Pologne et en Russie, Париж і Пуатє, 1897—98, I т. ст. (IV)+XLVIII+CLVIII+380+32+18, II т. 589.

Берестейська унія, хоч давна часом, зачіпає у своїх наслїдках живі релїґійні і национальні питаня нинїшньої хвилї, так що холодний, безсторонний осуд сеї події для нас майже неможливий. Справа ся ще за сильно актуальна, щоб можна було її дискутувати sine ira et studio. До такого погляду приходить ся прийти читаючи зовсїм противні собі погляди і вискази у польських і російських істориків унії. Тому з великою цікавостию забрали ся ми до читаня книжки, котрої наголовок ми навели на горі, сподїючись, що автор, як чужинець, хоча католицький духовний, одначе не вмішаний у расово релїґійну ненависть ворожих сторін, буде в силах глядїти на події із пташої перспективи холодно і безсторонно. Одначе ся надія нас завела; чому — побачимо.

Се вже друге видане сеї працї; перше вийшло в 1874 р. Заки приступити до властивого предмету, подає автор аж потрійний вступ: avant-propos, préface de la première édition i introduction. На сїм видно ріжні впливи, під якими він стояв і які відбили ся й на самій працї.

Préface de la première édition подає ґенезу сього твору, над котрим д. Guépin працював 10 літ, огляд жерел і праць про сю тему. Вже тут впадає в очи велика прихильність автора до давної Польщі та дивне упереджене до Русинів, особливо „схизматиків". Працю Гарасевича „Annales ecclesiae ruthenae" він признає сторонничою, а автора називає заслїпленим ненавистю до Поляків і потайним схизматиком. Великі подяки, висипані на кінцї звістному кс. Вал. Калїнцї за поміч, позваляють догадувати ся, хто то на іспанського монаха так вплинув.

В тім самім дусї писана й introduction, що ставить собі метою подати коротку історию грецької церкви в Польщі до виступленя Йосафата. Головною виною упадку східної церкви автор вважає дозвіл сьвященикам женити ся. „Жонатий сьвященник тратить безпосередно цїлу повагу і незалежність" — кличе д. Guépin з емфазою. „По смерти Юрия II не було для Руси иньшого спасення, як прилучене до Польщі" (ст. LIII); „Казимир В. зайняв Русь як управнений спадкоємець і то на зазив самих галицько-руських бояр" (ст. LX). Pacta conventa, що забезпечували ріжновірцям деякі свободи автор називає небезпечними і нарікає, що Поляки

були за мягкі супротив еретиків і схизматиків. Козаки — се просто „bandits“ і „brigands“ і т. и. Се погляди, котрі ми дуже часто стрічаємо по польських „dziełkach ludowych“, але в книжці, що має претенсию на наукову працю, вони просто сьмішні. Тому автор повинен чути великий жаль до кс. Калїнки, що той його так надув і зменьшив вартість „десятилїтньої працї“. За неудачу унїї д. Ґ. винить виключно Русинів і Москву, забуваючи, що головним противником унїї була також і польська шляхта, побоючись, що добра церковні будуть лїпше хоронені, та й духовенство стане більш незалежне. Польське правительство не хотїло признати унїятам рівноправности з католиками, надати їм прав, які їм з давна належали ся. Всякі упімненя папи Климента VIII, що будучи леґатом у Польщі за Сикста V знав добре тамошні відносини — були без наслїдків. Не схизматики, але нещирість польського уряду і польського католицького духовенства були причиною неудачі унїї.

Не можемо поминути мовчки і разячих історичних похибок в сїй передмові. Славяни мешкали — по думцї автора — від найдавнїйших часів (dès la plus haute antiquité) на просторі між морем Балтийським, Адриятицьким, Балканом, м. Чорним, Ельбою і Доном. „Вони були перед V в. вже сильно схристиянїзовані, одначе варвари, що залили басейн Дуная, спалили славянські церкви і відсунули їх від християнства і цивілїзациї (ст. XXXIII). Письмо глаголиця названа: „d'un mot slave, qui signifie ancien“ (ст. XXXIV). Данило коронований на короля 1246 р. (ст. LII). — Се все разом показує, що наколиб автор був сей вступ зовсїм усунув, праця сама про себе значно скористала-б.

Зовсїм иньшим духом віє з avant-propos, писаного для сього другого виданя. За 25 лїт змінили ся обставини. Санґвістичні Французи забули поволи „геройську“ Польщу, а франко-росийський алїянс кинув їх в обійми Росиї. Тут дорікає вже д. Guépin доволї недвозначно Полякам за те, що не з'уміли сповнити місиї, яка їм припала — місиї навернути схід до католицизма і тїшить ся надїєю, що папа Лев XIII вспіє приєднати Росию для унїї і передасть їй се післанництво.

В тонї „Préface“ писана й цїла праця. Тенденцийне величанє великих заслуг єзуїтів коло ширеня просьвіти на Руси і їх прихильности для добра руського народа, вороже упереджене против всего схизматицького пробиває ся з кождої стрічки. Через се невірні характеристики осіб: одні, нпр. Рутський або Потїй змальовані дуже ідеально, другі, нпр. Смотрицький, Острожський — як найчорнїйшими красками. Про модерний постулят кождої житєписної моноґрафії — психольоґічний аналїз особи і праґматичний вивід подїй автор не має понятя. В критичних хвилях поясняє все як чудо. Таким чудом було наверненє Йосафата до унїї,

поворот Рутського від кальвінїзму до католицизму й т. ин. Чи не лїпше, замісць зводити все до „miracle“, пояснити першу подію впливом єзуїтів, особливо Фабриция і Ґрузевского на молодого, недосьвідченого Кунцевича, впливом — який згадані патри мали на нього майже через ціле його житє, а другу впливом тогож самого ордена на Рутського в Празї і Вірцбурґу. Взагалї автор дуже любує ся в оповіданю чудес, нпр. про образ в церкві в Жировицях (ст. 141) й ин. (ст. 153 - 154, 142 ув.), і каже їх брати за історичну правду.

По при се годить ся запримітити, що автор не обзнайомлений зовсїм з новійшою лїтературою про сю справу. Такі працї, як Пелеша, Ліковского і т. ин. йому зовсїм незвістні. За се залюбки цитує Ключицкого, Нарушевича, Гарасевича, немов би то були остатнї слова науки. Ми не могли дістати першого видання працї автора, тому годї було порівнати о скілько се нове видане ріжнить ся від попереднього. Виносимо одначе вражінє, що автор не робив нїяких поправок або доповнень, лише казав працю просто перепечатати.

Як остаточний вислїд нашої оцїнки мусимо сказати, що вислїди, до яких дійшов автор, зовсїм не відповідають величезному вкладови працї, який д. Ґ. її присьвятив. В детайлях повело ся йому дещо нового видобути, але через ненаукове оброблене цїлости книжка ся буде лиш материялом для будучого житеписця. *Др. М. Кордуба.*

Wołyniak — O Bazylianach w Humaniu (Przewodnik naukowo literacki, 1899).

По переду оповідає автор історию дїдичів Уманя від 1609 р., себто Калиновских до 1732 і Потоцких до 1834, а далї переходить до обговорення унїї на Українї, опираючись в головнім на „Историческій очеркъ уніи въ Брацлавщинѣ“, при чім паде в ентузиязм для толєранциї Польщі (головно мова іде про XVIII ст.). При історії самих василиян опираєть ся автор також на російських працях д. Сїцинського, Петрова й ин. За тимиж працями переходить він один монастир по однїм, збираючи звістки про них, а вкінцї оповідає широко про самих уманських василиян. З другої руки подає він звістки про богословські науки, за те ся частина, що обговорює сьвітські школи, може назватись вартістною. Переказана тут сама история шкіл, шкільна система, яку дїлить на три періоди: час до Комісиї едукацийної, підчас неї і під Росиєю; тут опираєть ся автор на хронїцї уманського монастиря. В першім періодї василиянські школи були копією єзуїтських. Після 1768 р. була перерва, аж у 1771 школу назад отворено. Другий період обіймає часи від 1774 до 1793 р. — звістні реформацийні змагання в Польщі, яким василияне тяжко піддавались, навіть тим реформам, що заводили обо-

вязкову церковно-славянську мову, не кажучи вже про польську, німецьку та французьку. Число учеників в тих часах стояло на 300—400. В третїм періодї прийшла черга на московщеннє школи. В р. 1803 перейшла уманська школа під догляд виленського унїверситета, а від 1818 до наукового округа в Харкові. В р. 1830 зачинено школу нїби задля холєри і більш вона в руках василиян не віджила.

Праця д. Волиняка має множество біоґрафічних дат для житя поодиноких визначних василиян, і в тім її позитивна вартість. *С. Т.*

Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія С. Голубева, т. II, К., 1898 г., стор. VII+VI+524+12+4+498.

Западно-русская церковь при митр. Петрѣ Могилѣ (1633—1646), С. Голубева. (К. Старина, 1898, т. I—IV).

Давно заповіджений і нетерпеливо жданий специялїстами другий том його моноґрафії про Могилу появив ся — пятнадцять лїт по виходї першого. Вихід затягли не тільки великі розміри його, й побічні роботи, ведені тим часом автором, але й нещаслива пригода — огонь, що знищив приготовлену рукопись, і змусив автора розпочати роботу на ново. Автор надієть ся, що третїй том так довго не дасть себе чекати — в добрий час!

Окрім повного видання своєї працї, зробленого коштом київського унїверситета, автор надрукував ще другу главу з неї, в скороченню, без цитат, у Київській Старинї під вище виписаним титулом; осібно обговорювати сеї статї нам, розумієть ся, нема потреби, звернїмо ся до головного видання.

Велика ся праця складаєть ся з двох частин: з студиї і доданих до неї материялів. Автор ставить для себе метою докладно змалювати діяльність Петра Могили, яко митрополита київського, в звязку з з'явищами церковної і полїтичної історії того часу (с. VI). Відповідно сьому ш. автор і розглядає на тлї тогочасного полїтичного житя Польщі і церковного і суспільного житя України діяльність Петра Могили та характеризує його як діяча полїтичного і церковного.

Студия складаєть ся з пяти глав. Перша глава (с. 1—59) говорить про відносини Могили до свого попередника по катедрі Ісаї Копинського і ченцїв київського Микольського монастиря. Питаннє се дуже широко і повно обговорив автор уже в першому томі своєї моноґрафії і тепер увагу звертає на його через те, що сї факти мають важне значіннє для характеристики Могили: їх дотикають ся всї письменники, хотячи начеркнути моральний образ Петра Могили, як критерия для сеї оцїнки, а зачепила сї факти і критика, розбираючи I т. моноґрафії Ґолубєва, осо-

бливо такий російський учений як Ґолубінський, що не похвалив заміри автора виправдити Могилу в його відносинах до Копинського і уважав провиною Могили се, що він вийшов на митрополичу катедру за живого митрополита. От д. Ґолубєв положив своїм обовязком дещо знову сказати про відносини Могили до Копинського і ствердити попереднїй свій погляд на його в сїм ділї, додавши деякі нові факти (звістка про замір Копинського втекти з деякими монахами в Московську Русь); хоч автор при тім і виказує дійсно мале наукове значіннє доказів противників Могили, але похвалити Могили за його круті способи не можна і по всїх нових арґументах автора; як нї побільшувати значіннє того факту, що для того часу Могила був дуже потрібним на митрополичім престолї яко добре навчений і здібний до широкої діяльности чоловік, все таки можна йому сказати лїтописними словами, що не слїд йому було „наскакати на сьвятительскій сан", хоч би й погляди Копинського на церковні відносини не були користні для руської церкви в ті часи.

Властива студия починаєть ся другою главою (с. 60—239), де дуже докладно оповідаєть ся боротьба за права православної церкви перед польським правительством за цїлий час митрополитства Могили. Тут Могила з'являєть ся великим полїтичним борцем, дуже сьміливим (заснованнє висших шкіл навпаки декрету короля), повним глибокого зрозуміння потреб церкви і обставин полїтичного житя Польщі. Третя глава (с. 240—402) обговорює полємічну лїтературу того часу против уніятів і протестантів. Тут зазначують ся всї твори, які вийшли в сьвіт за часів Могили, часом і не без його впливу і участи (як то: Екзеґезис, Патирикон, Лїтос і иньші); автор подає біоґрафії письменників які щось писали на латинян або протестантів, і тих Русинів (як Сакович, Дубович), які писали що небудь на православних; остатнї письменники дають багацько материялу для характеристики церковного житя і всяких церковних звичаїв того часу, хоч вони не скрізь правдиві: історична критика повинна бути лопатою, котра віддїлить пшеницю від полови. В четвертій, меньшій главі (с. 403—463) автор слїдить діяльність Петра Могили коло відновлення київських церков; про се багацько вже писано і навіть сам автор дотикав ся того в иньших статях, але не вважаючи на се і ся глава має інтерес: автор звів до купи все, що хто коли писав про ті церкви, додає дещо нових звісток і поправляє помилки попереднїх дослїдників. В главі пятій і останнїй (с. 464—524) автор подає загальний нарис непорядків у церковному житю за часів Могили і описує реформаторську діяльність Петра Могили; тут описано церковний устрій, церковний суд і адмінїстрацию, заходи Могили против непорядків у духовнім станї і боротьбу його за прероґативи своєї власти з патронатом і братствами. Се особливо цїкава глава,

бо вводить нас у церковне житє того часу; для змальовання житя того часу, особливо непорядків церковного устрою, автор широко користуєть ся полємічною тогочасною лїтературою, особливо бере звістки з творів Саковича, Скуминовича й ин.

В своїй реформаторській дїяльности Могила більше всього і головним чином дотикав ся духовного стану: звісно, що коли Могила хотїв реформувати церковне житє, то повинен був, як і всякий реформатор, підняти на висшу ступінь моральности і осьвіти тих людей, що стояли на чолї і з'являлись його проводирями. Які болячки були в житю духовного стану тих часів і в устрою церковному, се добре бачили і попередні дїячі — єпископи, наставлені патриярхом Теофаном: вони і вказали, що треба робити для знищення того лиха (див. Совѣтованіе о благочестіи). Тому чимало мусить здивувати, що автор обмежив ся про діяльність адмінїстративну попередників Могили коротенькою заміткою: „правда поставленные патріархомъ Θеофаномъ іерархи прилагали старанія къ искорененію указаннаго зла (непорядків), но многаго въ этомъ отношеніи сдѣлать не могли“ (с. 469). Але щож вони таки зробили? і що Могила? Нових засобів боротьби з непорядками він не видумав (окрім того, що завів митрополичих намістників і відновив крилос під назвою консисториї); він робив те, що робили й його попередники, тільки вів боротьбу ширше і виявив більшу енерґію, бо були иньші історичні обставини, а при тім і треба сказати — він все вів до того, аби поширити єпископську власть і досягти найбільшого впливу її. Ся ідея архієрейської власти в церковних справах суперечила тогочасному церковному устрою України, як він склав ся в попереднїйші часи, коли нарід лишив ся без висшої єрархії і кермуваннє справами церковними повинні були взяти міряне, люди сьвітського стану; праця їх для церкви була дуже і дуже користна — з сим згоджує ся і автор; вони внесли в церковне житє „дух обновлення“, і вистраждали ті порядки, той устрій, який застав Могила на Українї; суспільність зжила ся з ним, і знести їх було дуже тяжко, просто неможливо. Попередники Могили теж хотїли з разу запровадити в церковне житє ідею автократиї єпископів і повернути по свойому церковний устрій, вироблений попередньою історией, і тільки з огляду на можливість народнього бунту мусїли вирікти ся дечого з своїх плянів та стверджувати своєю властию старі порядки (див. в І т. с. 126—136). Отже ідею церковної автономії, хоч може не в такій великости, Могила перейняв від попередників, тільки переводив її сьмілїйше і з більшою енерґією, хоч більше всього виявляв свою власть над духовним станом, більше залежним від нього; нарід же мало і користував ся з його реформи, та реформи його навіть і не мали на метї зробити вплив на нарід (хиба школами).

Взагалї дуже вражає те, що Могила в своїй дїяльности не брав на увагу звичаїв народу, його поглядів на церковне житє, на церковний устрій, на ріжні з'явища церковного житя. Нпр. Могила дуже боров ся з двоженством сьвященників і хотїв зовсїм його вивести. Всї знали, що піп „во второе малженство вступивши“, перечить церковним канонам, але такі факти робились у всїх на очах; не тільки сьвященники, а й архієреї (Денис Збируйський і Леонтій Пельчицький), і навіть сам митрополит (Онисифор Дївочка) були двічі жонаті; коли в Немирові (Галицькому) піп Ілїя став вдовцем, „в второе малженство вступилъ“, то парафіяне уважали се з'явищем звичайним (додатки ч. IV). І сам Могила, хоч сей звичай „всѣми силами искоренити“ хотїв, все таки мусїв погодити ся з сим звичаєм і не скинув з сану двоженця (с. 481), „злитовавшись над убозтвом і слезами його дїтей“. Факти двоженства людей духовного стану мали місце і в пізнїйші часи (XVIII в.) (див. Арх. Югозап. Рос. ч. I, т. IV, стор. 283). Очевидно, в поглядах народа на релїґійне житє, в сїм разї на шлюб, було щось специяльне, що може трохи не мирило з канонами (цікаву розвідку про погляд Українцїв на церковний шлюб дав О. Левицький, Київ. Стар. 1900 р., кн. 1), а Могила хотїв круто повернути церковний устрій. У друге звертаємо увагу на те, що Могила в своїх реформаторських замірах не знайшов симпатий простого народу: анї тої консервативної партиї, репрезентантом якої був Копинський, анї тієї партиї, котра дуже працювала на користь церкві (за часів Сагайдачного нпр.); читача певно здивує такий контраст: як треба було „виґрунтовати“ з Михайлівського монастиря Кизоревича і посадити Ісаю Копинського, — з'являєть ся запорожський полковник Демян Гарбуз (1636) з козаками на підмогу Копинському; а як вороги напали на процесию, на чолї котрої був сам митрополит Могила (1637 р.), і зробила ся цїла сїч, ніхто не ратував Могилу, і він з духовними сховав ся в церкві (с. 154).

Окрім Петра Могили д. Ґолубєв на протягу всеї студиї говорить, часом дуже докладно і широко, про иньших тогочасних дїячів, помічників Могили, додає нові звістки про ті або иньші з'явища тогочасної історії і поправляє помилки попереднїх письменників.

Друга частина працї — се все документи, часом цїлі лїтературні твори. Документи сї знайдені автором в ріжних архівах та біблїотеках (в Петербурзї, Київі, Львові, Кракові і ин.). Велика енерґія і працьовитість автора дивує читача; все показує, як щиро автор робив своє дїло. Знайдені документи подають богацько нових звісток, кидають нове сьвітло на деякі історичні з'явища. При тім ся друга частина — се не простий додаток до студиї, а цїла серия маленьких студий; се залежить від способу автора: він не тільки друкує текст документу, але додає силу

замїток бібліоґрафічних, ґеоґрафічних, історичних, аналїзує зміст документа, показує, що нового він дає, вказує иньші документи і звістки до тогож предмету, вказує лїтературу, поправляє помилки, ставить теми, котрі треба розроблювати далї. Через таку манєру автор частенько відхиляєть ся в бік від предмету студиї, але й сї його блукання користні для науки. Трапляєть ся, правда, автору при тім давати дещо і зайве, нпр. великі витяги в першій частинї з „Перспективи“, в цїлости надрукованої в иньшім виданю, виїмки з тих документів, котрі потім подано в додатках (с. 476, порівн. 320—402 й т. и.), але такі неконсеквенциї легко виправдати великістю книги.

Взагалї праця д. Ґолубєва — дуже користна вкладка в науку: вона дає велику силу материялу, нового, науково обробленого, при тім дотикаєть ся епохи важної, про котру до тепер було мало звістно певного; кожний дослїдник знайде тут багацько цїкавого і нового для себе, і праця ся послужить вихідною точкою для дальших студий. *П.*

А. Завьяловъ. — Къ исторіи отобранія церковныхъ имѣній при императрицѣ Екатеринѣ II (Христіанское Чтеніе, 1899).

Ся історично-канонїчна розвідка має на метї оповісти, головним чином на підставі актів утвореної Катериною II комісиї (акти сї винайдені автором в синодальнім архиві) історию реформи церковних маєтків, що вчинила ся комісия, й вияснити значіннє її для церкви. А щоб для дослїдника можливо ясною була ся справа, то історичний виклад подій, що почали ся в 1762 р., попереджує поясненнє причин, які викликали сї подїї, та обставин, що їх приготували. Відповідно до такого завдання розвідка має такий зміст: Передмова й виказ головнїйших жерел. Гл. I: Початки церковно-маєткового права; субєкт церковного володїння (кн. II, 260—281), гл. II: Початки нерухомої власности руської церкви; обставини, наслїдком яких зложили ся понятя про церковне майно. Історичні чинники, під впливом яких зростав зміст церковно-маєткового права (кн. III, 508—534). Гл. III: Витвореннє системи маєткового права в руській церкві від часу уложеня Алексїя до часів дїяльности канцеляриї синодального економічного правления (кн. VII, 39—66 і VIII, 229—254). Гл. IV: Обставини, що попередили утвореннє „комісиї о церковных имѣніях“ за Катерини II, отвореннє її, інструкция, наданнє її; члени комісиї й зверхня істория аж до закритя. Підготовленнє церковно-маєткової реформи: опись духовних маєтностей, заходи коло знищення непорядків в сих маєтностях, з'орґанізованнє нової „колеґії економії“ для управи духовними маєтностями, специяльні поручення її (кн. IX,

466—500). Гл. V: Про штат св. Синоду, короткий начерк розвою сього питання в практиці, значіннє реформи синодального штату в 1763 р. (кн. X, 572—608). Гл. VI: Буджети епархияльної адміністрациї. Ранїйші жерела доходів. Провідні принціпи, положені в ґрунті реформи. Головнїйші прикмети реформи та її наслїдки (кн. XI. 798—840). Гл. VII: Доходи манастирів. Заходи комісиї в сїй справі. Законодавство першої половини XVIII в. про манастирі, уставленє нормальних манастирських штатів, оцїнка сих робіт і ближші їх наслїдки. (кн. XII, 1001—1038).

Задля української історії показана статя може мати загальний інтерес, о скільки питаннє про відібраннє церковних маєтків зачінало становище церков, манастирів і духовенства на Українї, прилученій до Росиї. Що було ухвалено для сеї, то мало силу, з малими відмінами, й для тої. Одначе можна зауважити, що в протягу сеї докладної студиї рідко коли виступають які небудь характерні прикмети церковних відносин України під час діяльности комісиї 1762 р. Близче до неї стоять роздїли, що доторкають минувшости, а то: II та VI гл. Гл. IV досить припадково містить в собі вказівку на досить характерну скаргу до комісиї на синод єромонаха виленського манастиря Теофана Леонтовича, що мусїв втїкти з Польщі, оббивав пороги всяких високих осіб й урядів в Росиї, дуже сьміливо обвинувачував синод за недбальство про „Христову церкву“, що страждає в Польщі під утисками „римлян“, нарештї був засуджений на заслання в Долматів манастир Тобольської епархиї [1]). *С. Г.*

Александра Єфименко. — Котляревскій въ исторической обстановкѣ. (Вѣстникъ Европы, 1900, III).

Авторка малює постать першого нашого национального поета на історичнім тлї Полтави і житя тогочасної України, коли упала українська автономія і национальне почутє, коли висші верстви українського народу переходили в московське дворянство. Дальше застановляє ся вона над тим, чому Котляревський не пійшов в слїди Капніста, Гнїдича, Хераскова, хоть виховував ся в зросийщенїй школї і заправляв ся в римованю сонетів і акростихів по рецептам Ломоносова. Що до ґенези його писань, то по думцї автора спонукали Котляревського написати Енеїду різдвяні і пасхальні вірші, загально звісні на Руси завдяки вандрівним дякам, котрих авторка уважає авторами тих віршів; виказує велику схожість тих віршів з Енеїдою, особливо з огляду на гумористичне

[1]) Про сю справу див. в справозданню з працї проф Ґолубєва в Біблїоґрафії XXXIV т. Записок с. 26—7.

представленє та националїзацию богів і сьвятих. Социяльні погляди Котляревського уважає автор відгомоном західних гуманних ідей, але в більшій мірі протестом против кривди, якої зазнавали кріпаки. Але як Енеїду узнає автор вислїдом віршів, так не узнає нїякої звязи між Наталкою Полтавкою та Москалем Чарівником і вертепом та інтермедиями, а твердженє таке називає натягненим. Твори сї уважає автор витвором власного досьвіду і великої любови до народу Котляревського, що ними хотів показати панам, які в простім народї криють ся благородні почуваня. Вкінци називає авторка Котляревського не лише першим українським поетом, але і першим етноґрафом, бо Наталка Полтавка і Москаль Чарівник се — по його думцї — перші етноґрафічні збірники. *С. Гн.*

Н. В. Волковъ. — Къ исторіи русской комедіи. I. Зависимость „Ревизора" Гоголя отъ комедіи Квитки „Пріѣзжій изъ столицы", Спб., 1899, стор. 64.

Як видно із сього титулу, д. Волков заповідає цілу серию праць із обсягу великоруської комедиї. Насамперед взяв ся він провірити питанє, чи комедия Гоголя самостійна й ориґінальна, а коли нї, то що служило поетови ориґіналом та о скілько ним Гоголь користував ся.

Гоголь свою комедию дуже часто перероблював, зміняв, додавав від себе поясненя, нераз цілком ріжні, себто одним разом уважав свої особи зовсїм реальними, другим разом давав їм символїчне значінє. Коли в р. 1840 появила ся комедия Квітки „Пріѣзжій изъ столицы", побачила громада велику схожість між обома творами. Показуєть ся одначе, що Квітка написав свою комедию іще в р. 1827, значить скорше як Гоголь. Питаня про залежність одної комедиї від другої до сього часу майже ще нїхто рішучо не поставив. Лїтературні критики, майже з якимсь острахом, не старали ся дати відповіди на се питанє. За значіннєм первовзора комедиї Квітки вказував час написаня її, тимчасом по сторонї Гоголя ставав авторітет величи, його мовчанка в тім часї, коли критики розбирали справу ориґінальности двох комедий, а потім і те, що сам Гоголь називав свою комедию „ориґінальною". Одначе Волков у своїх дослїдах дійшов до того, що Гоголь знав комедию Квітки, і сьвідомо нею користував ся. „Пріѣзжій изъ столицы" був в рр. 1827 і 28 в Петербурзї в цензурі, де Гоголь міг сю комедию прочитати, а потім міг її мати в часї своєї подорожи на Україну, де ся комедия була звістна в рукописи.

Вже зміст обох комедий вказує на схожість мотивів у обох поетів. Тільки Гоголь викинув любовну інтриґу і такі особи з комедиї Квітки, що були за поважні для комедиї. Коли Квітка ідучи за взорами старих французьких комедий випроваджує добрі і злі типи, Гоголь сього не робить. Коли взагалї у Квітки акция і особи неприродні, натягнені, ска-

рикатуровані, то у Гоголя являють ся вони реальними на скрізь, розумієть ся — також із незначною примішкою карикатурности.

Коли д. Волков порівняв перший начерк „Ревизора“ із комедиєю Квітки, показала ся схожість також у способі веденя діяльоґів, де перший начерк являєть ся нудним і монотонним, а де поволи росте розуміне осіб, і акция розвиваєть ся відповідно до вдачі дієвої особи — Гоголь додає чим раз більше характеристичного.

Дальше порівнює Волков характери осіб. Тут Гоголь взяв всї комічні постатї з комедиї Квітки, поважні полишивши на боцї, а опісля із вдачі і тих осіб опустив те все, що подобало на фарсу, а додав тї риси, що характеризують провінциональну сферу. Цїлком змінив він Хлестакова, і тим надав більше реальних підстав своїй комедиї. Крім того знаходимо в обох комедиях богато висловів, зворотів, розмов схожих і таких самих в однїй або другій комедиї.

Що комедия Гоголя стоїть висше від нової комедиї Квітки, се, на гадку аатора, становить іще один доказ її залежности. Бо Гоголь, видячи слабі сторони комедиї Квітки, міг того всього уникнути, і як раз додати те все, що бракує у Квітки. Недостачу психольоґічної правдоподібности, артистичні і технїчні браки — те все Гоголь міг усунути і сотворити містецький твір, яким вийшов „Ревізор“. І се не шкодить анї славі, анї памяти Гоголя.

Се вислїд, до якого дійшов Волков, студіюючи і аналїзуючи обі комедиї. Студия написана ясно і прозоро, що ще більше причиняєть ся до імовірности вислїду. Одначе одно мусимо сказати, що д. Волков замало підніс ріжниці між обома комедиями, розмірно до того, як зазначив їх схожість. Також д. Волков занадто може іґнорує вартість комедиї Квітки „Пріѣзжій изъ столицы“. Треба все памятати, що й комедия Квітки має деякі добрі сторони. Богато причинила ся до малої стійности його комедиї громадянська діяльність Квітки, бо Квітка станув в своїй комедиї аґітатором для тих інституций, задля яких він працював і своє житє посьвятив. А найважнїйше в неї такой се, що та слаба комедия послужила первовзором для містецького твору Гоголя. *М. Гл.*

М. Комаровъ. — Къ біографіи А. П. Стороженка. (Кієвская Старина 1900, III, ст. 173—311).

Автор взиває оголошувати матеріяли до житя і лїтературної діяльности Стороженка. Сам оголошує материяли, які зістали по книгари В. Білім, що кореспондував з Стороженком в справі українського лїтературного збірника. Материяли сї се „формулярный списокъ“, де говорить ся про його військову і цивільну службу, листи Стороженка до Білого, в яких можна пізнати, чому Стороженко перестав писати по українськи після виданя „Українських оповідань“ 1863 р., — зі страху перед інси-

нуациями Каткова, а ще більше що по критицї в „Современнику“ на його „Оповіданя“ земляки не обстали за ним, а вихваляли Марка Вовчка. Автор оголошує 17 листів до Білого і байку: „Кури та собака“ (друковану ним уже перед тим в Л. н. вістнику 1898). *С. Гн.*

М. Дикаревъ — Замѣтки по исторіи народной ботаники (Этнографическое обозрѣніе 1899).

Статя М. Дикарева, остання надрукована робота його перед смертю, становила, як видно, тілько частину більшої працї. Пок. Дикарів задумував подати в нїй поясненя назв кількох рослин і застановити ся над тим, в користь якої теориї промовляють назви, обряди, повірки і симболї, звязані з тими рослинами. В тій працї опер ся він головно на етимольоґії слів — і на мою думку, власне тим причинив ся до більшого затемненя справи, нїж до її вияснення. В отсїй першій частинї говорить він про мак. Наводить цитати з народнїх пісень, в яких згадуєть ся мак, маківка, маковий цьвіт і т. и. прикладає до тих назв найріжнороднїйші чужі слова, особливоже грецькі і наслїдком того добачує в цїлком простих і ясно зрозумілих піснях „символъ материнства“, „символику звѣздной семьи“ і т. и. Як нестійний подібний метод, видно хочби з отсего: в багатьох колядках повтаряє ся часто припів „Сьвятий вечер“. Незрозумілого нема в ньому зовсїм нїчого. Тимчасом автор попояснює його так: „Припів „Сьвятий Вечер“, ἱερὸς ἕσπερος, належить до богинї вечірньої зьвізди Афродити, тому що й сама зьвізда називала ся ἕςπερος“. Назву „Львів“, що приходить у піснях, поясняє так: „Город Львів означує також нічне небо, підвластне Перзефонї-Львицї (λέων) і Гекатї-Львицї (λέαινα), від якої імени названа апокрифічна „Леґенская земля“. В аслїдок того город Львів стає еквівалентом билинного „Креста Леванидова“. У Головацького приходить місце в піснї: „А въ ней, а въ молоденький“ (а в неї, а в молоденької). Автор підбирає зараз до того грецькі слова: Αὔως (Ἀώς, Ἠώς) Νέη, Αὔως Νεᾶνις, Αὔως Νέη і каже, що намісь попереднїх слів повинні тут стояти: „Молодая Зоря, Молоденькая Зоря, Молодая Зоря“. „Рыхтарова Гануша“ в піснї у Головацького має бути те саме, що ἐρυθραία ἄνασσα; тимчасом рихтар значить стілько в західних комітатах Угорської Руси, що у нас війт, князь, на Буковинї двірник, нім. Richter, Dorfrichter. Гануша значить те саме що Анна, Ганя, Гануся. Намісь того імени в иньших вариянтах тої самої піснї стоять Марися, Палагна і ин. Намісь „рыхтарова“ стоять також иньші слова: молоденька і т. и. Колиж ми возьмемо такий змінений текст піснї, то що тодї вістанеть ся з виводів автора? Як видно з сього, статя пок. Дикарева зовсїм схиблена і подібним методом, як він, послугувати ся нинї в фолькльористицї зовсїм не можна, бо з того може вийти хіба баламутство, але більше нїчого. *В. Гнатюк.*

I. Sznajder — Z kraju Huculów (Lud, 1899).

Автор статї — не фаховий етноґраф, і тому зладив цїлу працю більше по ґазетярськи, ніж по науковому. Говорить у нїй про ріжні річи, які підпадали йому під увагу, не вичерпує одначе нї одної теми докладно. Наводить кілька переказів, згадує про домашнї занятя Гуцулів, описує їх ношу, будинки, поживу, подає народнїй календар Гуцулів, а в ньому кілька колядок, вкінци говорить про родинні обряди: хрестини, весїлє і похорони. Се все робить одначе так фраґментарно, що хто хотїв би собі виробити погляд на Гуцулів на підставі його працї, не міг би сього вчинити, бо всї його виводи були би неповні, а через те дуже часто хибні. Жаль, що автор пишучи свою статю, не познайомив ся вперед із працями дра Р. Ф. Кайндля, з богатьох поглядів дуже добрими, пок. Ржегоржа, та „Гуцульщиною" д. В. Шухевича, які були-б піддали йому неодну нову гадку і звернули увагу на неодну річ, якої він не запримітив. А ширша праця про Гуцулів була-б дуже пожадана для польських етноґрафів, бо усї дотеперішнї польські працї з того поля не мають майже нїякої вартости. Найлїпший ще з цїлої працї народнїй календар, але й він не може рівнати ся з календарем Ржегоржа. *В. Г.*

Отчетъ Императорской публичной библіотеки за рік 1895, Спб., 1898.

В сїм річнику між новими здобутками бібліотеки описано кілька рукописей, що мають значінє для нашої історії:

I. Литовський Статут і Трибунал, переложені з польського язика комісиєю до зібраня українських прав: 1) Реєстр Статута великого князства Литовського в чотирнайцятьох розділах, кілько в кождім розділї артикулів і о чім говорить ся в кождім артикулї. 2) Переклад Литовського Статута. 3) Трибунал великого князївства Литовського, даний на соймі варшавськім 1585 року. 4) Реєстр для чотирнайцяти розділів Статута Литовського, де зібраний материял в параґрафах по азбуцї. При перекладї комісия дещо скоротила або додала відповідно до царського наказу.

II. Підручник церковного права, українського письма першої половини XVIII віка, початок рукописи затрачений, зачинає ся § 10-им 14-ою главою другої книги, де говорить ся про хореепископів; в 3 книзї мова про низші духовні чини, в 4 про зібраня і постанови духовенства, в 5 про ріжні закони і правила, про обовязки, житє і поводженє духовенства, в 7 про монашество, 8 — остання зайнята лїтурґікою.

III. В однім збірнику між иньшими статя: „Про початок заснованя города Полтави"; тут містять ся зізнаня полтавського уїзного суду на питаня катеринославського намісництва. Питаня були: 1) Коли засновано Полтаву? Хто її заснував? Чому так називає ся, які має привілеї? 2) Чи має герб і ким наданий? 3) На якім місци лежить?

IV. Власноручне письмо Іосафата Кунцевича, писане до якогось ігумена з Полоцька 1621 року.

V. Письмо М. Милорадовича до Миколи Стороженка, чернигівського ґубернського маршалка дворянства, в котрім Милорадович, яко київський военний ґубернатор, просить Стороженка, аби зайняв ся справою вступленя вислужених офіцерів до українського козацького війська.

VI. Власноручний лист М. Гоголя до Константина Маркова з причини другого тому „Мертвих душ“, в відповідь на два письма Маркова до нього, що були друковані в „Материялах до біоґрафії Гоголя“ Шенрока.

VII. Чотири рисунки в красках, виконані на наказ Стасова художником Котарбинским: а) Копія образка Словянина з „Menologium Graecorum“, рукописи X віку, перехованої в Ватиканській бібліотеці. б) Копія з трех мінятур з рукописи XIV віку, що містить в собі переклад літописи Манасії: 1) **кр҃щение роусом**; 3) **роускыи пл҃к еже на блъгары**; 3) **плѣн роускы; идж҃ въ дрьстръ**).

VIII. В збірнику з XVIII віку між иньшими є виписи з київської історії, початок Великого Новгорода, події за княженя Рурика.

IX. В збірнику з XVIII віку між иньшим: 1) Житепись Димитрія (м. ростовського). 2) Смиреннаго Димитрія, митрополита ростовскаго и ерославскаго. Написалъ сия в вечную окаянства моего ползу. Вем возхождения мое но (sic; читай: на) исхожденіе; 4) Мова Димитрія Ростовського при вступленю на престіл в Ростові. 5) Тестамент Димитрія Ростовського. *С. Гн.*

Труды Владимирской ученой архивної коммиссіи, книга I, Володимир (на Клязмі), 1899, ст. 172+48+34+26+22 рисунки.

Перший том сеї нової публікациї містить на чолї одну статю, що може заінтересувати своїм титулом українського читача: Св. Симонъ еп. Владимірскій и Суздальскій, нап. архиеп. володимирський Сергій; але зміст сеї статї обмежуєть ся тим, що автор доводить істнованнє двох Симонів, епископів суздальських: оден був при кінці XI і в XII в., другий в XIII — звістний автор посланія до Полікарпа; головним доводом служать мощі Симона в Володимирі — їх автор уважає мощами Симона XIII в., тим часом як київські мають бути мощами Симона XI в.; по за тим опираєть ся він на пізнїйшу традицию.

Зазначуємо надруковане тут житє Евфросинії суздальської, доньки Михайла Чернигівського, з мінятюрами XVII в. (Татари, що замучують Михайла, представлені в виді Поляків). В відділї Хронїки подано частину з реферата ак. Кондакова про задачі науки староруської штуки — про суздальську архитектуру, з фототипіями. *М. Г.*

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и М. А. Ефронъ, томи XXVII, полутоми 53 й 54, XXVIII, пол. 53 й 56. Ровавенъ, Рясское, С—Сахаронъ. Спб. 1899—1900, ст. 352 і 496.[1])

Занотуємо передовсім найбільш повно оброблені чи цікаві статї: змісту ґеоґрафічно-статистичного — Ромны (53), Рыльскъ (53), Рѣчица (54) — статї сї написано докладно, хоч з деякими ріжницями в пляні поодиноких статий; статї по історії: Романчукъ, Романы — князья, Ростиславы, Румянцевъ, Русская Правда (53), Сагайдачный, Самусь, Самайловичъ, Сарматы (56); по історії лїтератури, етноґрафії й фольклору: Рубалъ, Русалка, Русины, Русская пѣсня (53), Садко, Сани, Сауръ (56).

Треба знов повторити — про брак одности між ґеоґрафічними статями, написаними ріжними авторами — АѲС й Н. К.; не можна вважати докладними: вказівку бібліоґрафічну на книжку Курилова про Ромни (53, с. 84) і безпідставну (ніякої вказівки на се нема) гадку про істноване Рильска, яко головного центра Сіверян, ще в IX в. (53, с. 443).

Сї томи богаті біоґрафіями давнїх руських князїв: князям Романам й Ростиславам присьвячено дві спільні статї; окремо обговорено лише житє й діяльність Ростислава Мстиславича (53, с. 129): здаєть ся, що в усякім разї кн. Роман галицький не меньше заслугував окремої статї. Бібліоґрафічні вказівки досить припадкові — наприклад для всїх Романів є лише вказівки на працю Андрияшева і на начерк історії Смоленська Писарєва (праця Голубовського про Смоленську землю невідома й автору специяльної статї про кн. Ростислава Мстиславича); на Ростиславів, в спільнім огляді, приходить ся лише одна згадка про статю Палаузова, присьвячену Р. Михайловичу. Статї про князїв написано не однаково старанно, і в однім місцї автор наводить, ніби слова лїтописця, уривок з Татіщева, не зазначивши сього.

В статях: Русская драма і Р. пісня (53) українська драма й пісня обговорені коротко і поверхово, незанотовано збірника пісень в Трудахъ Экспедиціи Чубинського і зроблено хибну вказівку що до збірника Ходаковського. В огляді образів Ріпіна не занотовано його Запорожцїв (пол. 54). В статї про Рюрика зовсім нема нїчого про погляди на нього антинорманїстів. Занадто малі обсягом статї: Самко, Самовидецъ, Сапѣги (56), перша з них цїлком не має вказівок на наукову лїтературу, подібно як і більша трохи статя про Самуся. *О. Г—ий.*

---

[1]) Статї під загальною назвою „Россія" займають с. 1—420 в полут. 54 й с. 421—874 в полут. 55, вони вийшли осібно й будуть обговорені окремо.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1899: Вѣстникъ Европы
Русская Мысль
Русское Богатство
Книжки Недѣли
Русскій Вѣстникъ
Жизнь
Научное Обозрѣніе
Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія
Ученыя Записки Казанскаго Университета
Ученыя Записки Юрьевскаго Университета
Варшавскія Университетскія извѣстія
Христіанское Чтеніе
Православный Собесѣдникъ
Руководство для сельскихъ пастырей
Литовскія Епархіальныя Вѣдомоси
Минскія Епархіальныя Вѣдомости
Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости
Археологическія извѣстія и замѣтки
Чтенія въ Общ. Исторіи и Древностей Россійскихъ
Историческій Вѣстникъ
Русская Старина
Византійскій временникъ
Извѣстія отд. русс. языка и слов. Имп. Акад. Наукъ
Русскій Филологическій Вѣстникъ
Этнографическое Обозрѣніе
Живая Старина
Ateneum
Biblioteka warszawska
Przewodnik naukowy i literacki
Przegląd powszechny
Przegląd polski
Kwartalnik historyczny
Wisła
Lud
Archiv für slavische Philologie

А. Спицынъ — Разселеніе древнерусскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ, 1899.

Н. И. Загоскинъ — Исторія права русскаго народа. Лекціи и изслѣдованія по исторіи русскаго права, т. I, 1899.

М. Ф. Владимірскій-Будановъ — Обзоръ исторіи рус. права, 1900.

М. А. Ясинскій — Лекціи по внѣшней исторіи русскаго права. Выпускъ I, 1898

Н. Суворовъ — Учебникъ церковнаго права, 1898.

В. И. Сергѣевичъ — Древности русскаго землевладѣнія, 1900.

А. Г. Тимофеевъ — Исторія тѣлесныхъ наказаній въ русскомъ правѣ, 1897.

M. Sokołowski — Studya i szkice z dziejów sztuki i cywilizacyi, 1899.

П. Жуковичъ — Къ вопросу о виновности екзарха Никифора въ турецкомъ шпіонствѣ, 1899.

С. Ѳ. Платоновъ — Очерки по исторіи смуты въ московскомъ государствѣ XVI—XVII в., 1898.

Изъ Украинской Старины. Рисунки С. И. Васильковскаго и Н. С. Самокиша. Текстъ проф. Д. И. Эварницкаго, 1900.

A. Szelągowski — Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632, 1898.

Guépin, Dom Alphonse — Un apotre de l'union des églises au XVII-e siécle, I—II, 1897—98.

Wołyniak — O Bazylianach w Humaniu, 1899.

С. Голубевъ — Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники, II, 1898.

— Западно-русская церковь при митр. П. Могилѣ, 1898.

А. Завьяловъ — Къ исторіи отобранія церковныхъ имѣній при императрицѣ Екатерини II, 1899.

А. Ефименко — Котляревскій въ исторической обстановкѣ, 1900.

Н. В. Волковъ — Къ исторіи русской комедіи. I. Зависимость „Ревизора“ Гоголя отъ комедіи Квитки „Пріѣзжій изъ столицы“, 1899.

М. Комаровъ — Къ біографіи А. П. Стороженка, 1900.

М. Дикаревъ — Замѣтки по исторіи народной ботаники, 1899.

I. Sznajder — Z kraju Huculów, 1899.

Отчетъ Императорской публичной библіотеки за рік 1895, 1898.

Труды Владимирской ученой архивной коммиссіи, кн. I, 1899.

Ф. А. Брокгаузъ и М. А. Ефронъ — Энциклопедическій словарь, т. XXVII й XXVIII, 1899—1900.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV·u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1 - 20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivśkyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1- 42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh, mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897. dargestellt von V. Budzynovśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Aus dem Lagerkataloge

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg,

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskyj, bis jetzt erschienen Bde I—XXXIX (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko-Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publizirte bis jetzt:
1. Vier Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskyj (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahr., III—IV bis zum J. 1340). Preis I u. II B. à 4 Kr., III u IV B. 5 Kr.
2. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
3. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XX.

B. Die philologische Section publizirte bis jetzt 3 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij (erster Theil), Preis 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Litteratur, von Michael Dragomanow (erster Theil). Preis à 4 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizirte bis jetzt 7 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—V erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizirte bis jetzt folgende Werke:
1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen de königl Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV (Galizische Akten aus den J. 1448—1659). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Litteratur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. I. Preis 4 Kr., Bd. II. 5 Kronen.
3 Kotljarevskij, Die travestirte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publizirt:
1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 9 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—IX à 3 Kronen, Bd. V u VI à 4 Kr (Aus dem Inhalt: Weihnachtsfest am Kuban; Galizische Volksmärchen; Galizische Leiermänner, ihre Lieder, ihr Jargon; Beiträge zur Ethnographie der ungarischen Ruthenen; Legenden, Märchen, Fabeln, Novellen und Sagen der ungarischen Ruthenen; Volksüberlieferungen über die Czarenkrönung; Der Volksglaube in Ostgalizien; Sammlung der Volksanekdoten; Sammlung der Volksnovellen).
2. Beiträge zur ukrainischen Ethnologie. Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologischen Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik. mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw, mit über 300 Illustrationen. Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine).

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschien N. 1—4 ukrainisch und deutsch.